

AKADÉMIAI DOKTORI PÁLYÁZAT

Kapronczay Károly

Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok 1945-ig

Budapest, 2010

Tartalom

Bevezetés

1. Historiográfia

- A. Bibliográfiai és biográfiai források
- B. Kapcsolattörténetek
- C. Orvostörténeti források
- D. Orvostanhallgatók és az orvosi oktatás a XIV–XV. századi krakkói egyetemen.
A lengyel–magyar és magyar–lengyel orvosi kapcsolatok kezdete
- E. Lengyel orvosok a magyar királyi udvarokban a XIV–XVI. században
- F. Báthori István kora (iskolaügy, udvari orvosok)
- G. A XVII–XVIII. század lengyel és magyar orvosairól, egészségügyéről, a járványok elleni védekezésről
- H. A Rákócziak
- I. Az orvosegyetemek átalakulása. Van Swieten tanítványai Nagyszombatban és Krakkóban
- J. Az orvostörténeti oktatás és kutatás kezdete Lengyelországban és Magyarországon a XIX. század első felében
- K. Lengyelek és lengyel orvosok a magyar szabadságharcban
- L. Az orvostörténet oktatása és kutatása a XIX. század második felében
- M. A tudományos társaságok kapcsolattörténetéből. Orvosi kapcsolataink a dualizmus éveiben. Lengyel orvostanhallgatók a pesti egyetemen
- N. Orvosi kapcsolatok a két világháború közötti időszakban. Az orvostörténet-írás új korszaka
- O. Lengyel menekültek és orvosi ellátásuk Magyarországon (1939–1944)

2. A lengyel–magyar és magyar–lengyel orvosi kapcsolatok kezdete

- a) A krakkói orvoskar magyar hallgatói
- b) A magyar diákok lengyel orvosprofesszorai
- c) A korai tankönyvek és szakkönyvek
- d) Orvosképzés Gdańskban
- e) Magyar és lengyel hallgatók közös natio-ja a bécsi egyetemem

3. Orvosi kapcsolataink a XIV–XVI. században

- a) Lengyel orvosok I. (Nagy) Lajos, I. Ulászló és a Hunyadiak udvarában
Radlica (Jan z Radliczyc), I. (Nagy) Lajos udvari orvosa
Ratibori Lőrinc (Wawrzyniec z Ratiborza), I. (Jagelló) Ulászló udvari orvosa
Sanoki (Grzegorz z Sanoka), azaz Szánoki Gergely, Hunyadi Mátyás és László hunyadvári nevelője
Żurawica (Marcin z Żurawicy, Marcin z Przemyśla, Marcin Król z Żurawicy), Hunyadi János udvari orvosa
Bylica (Marcin Bylica z Olkusza), azaz Ilkus Márton, Mátyás király udvari orvosa

- b) Lengyel orvosok a Jagellók második magyarországi uralma idején
Mechoviensis (Maciej z Miechowa, Miechowita), II. Ulászló idejében
működött orvos és történettudós
- c) Egy magyar orvos I. Zsigmond lengyel király udvarában. Kassai János
működése
- d) Lengyel orvosok I. Zsigmond lengyel király leánya, az Erdélyben élt Izabella
(1519–1559) királynő udvarában
Tectander (Józef Tectander, Joseph Tectander) (Zimmermann)
Szamotuł (Szymon z Szamotuł)
Struthius (Józef Struś)
Novicampianus (Wojciech Nowopolski, Nowopolczyk), Zápolyai János
nevelője
Evangelista János (Jan Ewangelista z Leńcz)
- e) Lengyelországban tanult két nevéssé lett magyar diák a XVI. századból
Krakkó diákja, Pauschner Sebestyén, aki a magyarok közül elsőként írt
könyvet a pestisről
A Magyarország gyógyvizeiről szóló első munka szerzője, Wernher György,
Krakkó neveltje

4. Báthori István kora

- a) Báthori iskolaalapítási törekvései
- b) Lengyelországi egyetemszervezői tevékenysége (Krakkó, Vilnó)
- c) A kolozsvári jezsuita iskola alapítása
- d) Báthori István betegsége
- e) Báthori udvari orvosai
- f) Életének utolsó napjai
- g) Simon Simonius, Nicolaus Buccella és Giovanni Muralto Báthori haláláról
folytatott vitájának egykorú dokumentumai
- f) Gyulay Pál

5. Orvosi kapcsolataink a XVII–XVIII. században és a Rákóczi-szabadságharc egészségügyének néhány lengyel vonatkozása

- a) A Bojm és a Wosiński család orvostagjai lengyel földön
- b) Sinapius (Senff Alajos Mihály)
- c) Paterson és Santacrucius
- d) Władysław Mitkowski és Petrycy (Jan Innocenty)
- e) Lengyel orvosok által összeállított kalendáriumok magyar fordításai a XVII.
században
- f) A két Hambacher és Hellenbach
- g) Milleter János
- h) Kreisel János Zsigmond
- i) Lang Jakab Ambrus és a Rákóczi-szabadságharc egészségügyének lengyel
vonatkozásai

6. Közös járványügyi intézkedések

- a) A járványügyi szakirodalomból
- b) Magyarországot és Lengyelországot egyaránt sújtó járványok a XVII.
században
- c) XVIII. századi – embereket és állatokat sújtó – járványokról

- d) Néhány XVIII. századi helytartótanácsi intézkedés a járványok lengyel, illetve magyar területre történő behurcolásának megelőzésére
- e) Közös gondok az 1831-es kolerajárvány körül

7. Lengyel és magyar egyetemi reformok. Van Swieten tanítványai. Egyetemi kapcsolatok a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben

- a) A krakkói és a nagyszombati egyetem orvosi karának reformja
- b) Nagyszombat példája
- c) A krakkói orvosi kar és a nemzeti nyelv ápolása
- d) Bierkowski mint Rokitansky, Hebra és Semmelweis tanrendszerének ismerője
- e) A vilnai, a varsói és a poznańi egyetem
- f) Az önálló magyar orvosi kar és lengyel hallgatói
- g) Magyarok a lengyel egészségügy szolgálatában

8. Az orvostörténet oktatásának és kutatásának korai évtizedei. Lengyel és magyar elképzelések

- a) Az orvostörténet oktatása Krakkóban 1809-től
- b) Hechel magyarországi látogatásáról
- c) Hechel orvostörténeti oktatási reformja
- d) Az orvostörténet tanításának kezdete a magyar orvosi karon. Orvostörténeti kutatásaink a XIX. században

9. Lengyel orvosok a magyar szabadságharcban

- a) Néhány ismertebb orvos és a Lengyel Légión
- b) A sérült Bem Magyarországra érkezése és kezelése
- c) Bem orvosai a szabadságharc idején és az emigrációban

10. Az orvostörténet oktatása és kutatása a XIX. század második felében. A közös forrásmunkák

- a) József Oettinger orvostörténeti és szervezői munkássága
- b) A lengyel orvostörténeti múzeumból
- c) A lengyel orvostörténet, Adam Wrzosek működése
- d) Orvostörténeti kutatások Magyarországon
- e) A közös forrásmunkák

11. Orvosi kapcsolataink a dualizmus éveiben

- a) A Krakkói Orvosi Társaság megalakulása (1866)
- b) Az 1872-ben megalakult krakkói Lengyel Tudományos Akadémia első elnöke, József Majer
- c) Az Akadémia első alelnöke, József Dietl
- d) A krakkói Lengyel Tudományos Akadémia magyar mecénása
- e) Kölcsönös tiszteleti tagságok
- f) Lengyel orvostanhallgatók a pesti egyetemen
- g) A Budapesti Királyi Orvosegyesület lengyel tiszteleti tagjai
- h) Jan Mikulicz, a krakkói Orvosi Társaság elnöke és kapcsolata a magyar sebészekkel
- i) Leon Wachholz

12. Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok a két világháború közötti időszakban. Az orvostörténet-írás új korszaka

- a) Orvostörténet-írás Magyarországon
- b) Szumowski orvostörténete
- c) Herczeg Árpád, Szumowski művének magyarra fordítója

13. Lengyel menekültek egészségügyi ellátása magyar földön, 1939–1945

A lengyel polgári egészségügy kialakulása Magyarországon

Kitekintés

A szerzőnek a dolgozat témakörében közreadott publikációi

Bevezetés

A magyar–lengyel orvosi kapcsolatok múltjának kutatását mind a művelődéstörténet, mind az orvostörténelem igen mostohán kezelte. Míg a nyugati országokkal folytatott kulturális kapcsolataink múltja – s ezen belül az orvosi kapcsolatok – sokszor apró részletekig ismertek, az a jelentős kapcsolatrendszer, amely hazánkat a középkortól kezdve a lengyel államhoz, a lengyel kultúrához fűzte, orvosi vonatkozásban nem mondható éppenséggel feltártnak. Az orvostörténelem területén a feltárás csupán egyes szakmunkákban meghúzódó néhány megjegyzésre, érdekességként megemlített bibliográfiai adalékokra szorítkozott. Holott itt nemcsak néhány vállalkozó orvos egyéni kapcsolatáról, a másik országban hosszabb-rövidebb ideig kifejtett gyógyító gyakorlatáról van szó, hanem olyan tudományos és kulturális kapcsolatokról, amelyek meglehetősen hosszú időn át hatottak mindkét ország orvosi életére.

A magyar–lengyel orvosi kapcsolatok valóban több évszázados múltra tekintettek vissza. Középkori kapcsolataink első szakaszának középpontja Krakkó, a krakkói egyetem, amelynek orvosképzése fontos szerepet játszott az egyetemmel nem rendelkező magyar állam orvostársadalmában. Nem szabad megfeledkeznünk arról a fontos szerepről sem, amit Krakkó, a krakkói nyomdászat és a város egyeteme általában játszott a magyar szellemi életben. E két tény szorosan összefügg. A két nép már akkor is mély rokonszenve, gyakran a közös uralkodó (I. Lajos), vagy a közös uralkodó család (a Jagellók) is ösztönzőleg hatott e kapcsolatok alakulására.

A medicina területén kialakult kapcsolatainkat ugyancsak befolyásolták a magyar és a lengyel orvosok, akik hosszabb-rövidebb ideig a magyar királyi udvarok orvosaiként gyakorolták hivatásukat. Külön figyelmet kell szentelnünk a magyar és a lengyel történelem alakulásának sorsfordulóira. Így figyelmünket elsősorban a török

hódítás korára kell összpontosítanunk: Erdélyre, a Felvidékre, a királyság magyar lakta területekre, ahol mind gyakrabban találkozunk lengyel orvosokkal. Külön fejezete a kapcsolattörténetnek Báthori István lengyel királyságának időszaka, az ő kíséretében magyar orvosok is érkeztek a Lengyelhonba, s fejtettek ki gyógyító tevékenységet.

Magyarország – nem számítva néhány erőtlennek bizonyuló középkori egyetemalapítási kísérletet – a XVII. század elejéig (1635) nem rendelkezett önálló egyetemmel, s az itteni orvostudás megindulása is csak a felvilágosult abszolútizmus egészségügyi politikájának eredménye volt (1769). Orvosaink tudásukat külföldi egyetemeken szerezték. Lengyel orvosokkal együtt tanultak ott, s az ekkor szövődött barátságok, szakmai kapcsolatok is ösztönzőivé váltak a magyar és a lengyel medicina kölcsönös megismerésének.

A XVI–XVII. században az egyetemeken kibontakozott magyar–lengyel orvosi kapcsolatok feltárásának egyik forrása az egyetemi natiók anyakönyvei. Az egyetemek diákseregét csoportosító ún. nemzetek egyikét a magyarok és lengyelek gyakran közösen alkották vagy – ahol az egyik vagy másik nép fiai kisebb számban voltak jelen – kölcsönösen befogadták egymást. Ez elsősorban Itáliára és Bécsre volt jellemző.

A XVII. és XVIII. században a magyarok és a lengyelek lakta vidékek határterületein mind gyakoribbá vált – elsősorban az orvoshiány miatt – a magyar orvosok lengyel, illetve a lengyel orvosok magyar területen folytatott orvosi gyakorlata. Felvidéki városaink levéltáraiban értékes adatokat lelhetünk erre vonatkozóan.

A magyar orvostudás megindulása új fejezetet nyitott a magyar–lengyel orvosi kapcsolatokban. Szinte tragikus egybeesést jelent a lengyel királyság XVIII. századvégi háromszori felosztásával, a lengyel függetlenség korlátozásával, majd elvesztésével. Krakkó és egyeteme a lengyel hazafiasság élesztője maradt, de a Monarchiához csatolt lengyellakta vidékek értelmisége – a lembergi egyetem mellett – a Habsburg uralom

alatt álló országok más egyetemein is képesítést nyerhettek. A Nagyszombatból Budára, később Pestre helyezett (1784) magyar orvosi kar a XIX. század első felében nagyobb létszámú lengyel orvos- és sebészjelöltnek adott képesítést, Pesten megvédett avatási értekezéseik értékes adalékok kapcsolataink történetéhez.

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc küzdelemben szorosra fonódott a lengyel–magyar barátság, hiszen nemcsak *Bem* (eredeti neve: *Józef Zachariasz Bem*) és *Dembinszky* (eredeti neve: *Henryk Dembiński*) tábornok vállalt szerepet a harcokban, hanem a magyar hadsereg kötelékében vérért áldozta a magyar szabadságért a Lengyel Légió, amely külön orvosi szolgálattal rendelkezett. E korszakot még színesebbé teszi hogy a bukás után török földre menekült Bem tábornok közvetlen környezetében több magyar orvos is tartózkodott, sőt halálos ágyánál két magyar orvosdoktor állt. A törökországi emigráció orvostörténeti vonatkozásait is átszövi a magyar–lengyel barátság, az emigrációban született emlékiratok bő forrásanyagot szolgáltatnak erre vonatkozóan is.

A XX. század magyar–lengyel orvosi kapcsolatainak kiemelkedő vonatkozása a II. világháború évei alatt magyar földön menedéket kereső lengyel menekültek orvosi és egészségügyi ellátásának megszervezése, a magyar földön működő önálló lengyel egészségügyi szolgálat intézményeinek működése. (1944. március 19-én a Magyarországot megszálló német csapatokkal együtt érkező és a magyar politikai ellenállás képviselőit letartóztató Gestapo a lengyel emigráció vezetőit is üldözőbe vette, így e tragikus nap egyik első áldozata dr. Jan Srzednicki-Kołątaj orvostábornok volt. Halála szinte szimbolizálja kapcsolatainkat, a tragikus időszakokban összefonódó összetartozásunkat.)

Csak a múlt kövein épülhettek fel az 1945 utáni magyar–lengyel orvosi kapcsolatok, amelyek már új fejezetet nyitottak e területen.

1. Historiográfia

A. Bibliográfiai és biográfiai források

Lengyel nyelvű források

Témánk feldolgozásához komoly segítséget kaptunk a jól ismert Karol Estreicher-sorozat (Bibliografja Polska) köteteitől, amelynek alapkötetei és pótlásai 1938-ig végigvezetnek bennünket a lengyel tudósokhoz kapcsolódó bio-bibliográfiai adatsorokon. Szerencsére 1960-tól kezdődően a már nagyon nehezen hozzáférhető XIX. századi kötetek sorra megjelentek reprint kiadásban. Estreicher¹ sorozatának talán egyetlen szépséghibája ugyanaz, mint Szinnyi 14 kötetes munkájának: nem mindig ad teljes címléírást és terjedelmi adatokat az egyes kötetekről, éppen ezért az azóta megjelent bibliográfiai kézikönyveket is kézbe kellett vennünk a pontos behasonlításához.

Az utóbbiak közül kiemeljük az 1901 és 1939 közötti időszakot összefoglaló 'Bibliografia polska 1901–1939' sorozatot, amely még csak a 7. köteténél tart, de már ez is nagy segítséget jelent a kutatóknak.

E bibliográfiai munka mellett a rendkívül gazdag lengyel életrajzi lexikon érdemel mindenképpen dicséretet, ez a hatalmas sorozat 1935-ben indult, most tart a 43. köteténél (Polski słownik biograficzny), s az egyes kötetek először füzetes formában jelennek meg (így hamarosan összeáll a 44. kötet), minden egyes szócikket egy-egy specialistával íratnak, s az azokhoz kapcsolódó szakirodalmi források nagyon sokat segítenek a további eligazodásban. Utóbbiak megint csak nagyon tömörek, nem mindig közlik a művek terjedelmét, de visszakeresésükhöz ezek az adatok is elegendőek, számos esetben pedig értékes szócikkekre is felhívják a szerzők a figyelmet.²

Magyar nyelvű források

A Magyarországon élt lengyel orvosokra vonatkozó életrajzi adatok közül számosat közöl Herczeg Árpád Szumowski orvostörténetének magyar fordításában, a lengyel-magyar kapcsolatokra több könyvészeti adattal is utal Wespri István a XVIII. század végén megjelent négy kötetes életrajzi lexikonában, a magyarországi könyvnyomtatás produktumai pedig már rendre közlik az RMK és RMNy kötetek, a hungaricákat pedig Apponyi feldolgozása. Czwittinger 1711-es bibliográfiája ebben a vonatkozásban is értékes alpmű, akárcsak a könyvészeti adatokat 1712-től feldolgozó Petrik-féle vállalkozás. Mindezeket biográfiai adatokkal tette teljesebbé Szinnyi 14 kötetes munkája. A Szinnyi sorozat az 1890-es évek elején indult, s ennek az évtizednek a végére jelent csak meg Győry Tibor orvosi bibliográfiája, amely néhány ponton újabb adatokkal segítette a kutatókat.

A modern feldolgozások közül kiemelendő Magyary-Kossa Gyula 'Magyar orvosi emlékek' c. immár öt kötetes munkája, amelynek 5. kötete évtizedekkel a szerző halála

¹ Az idősebb Karol Estreicherről (1827–1908) remek életrajzi összefoglaló készült 1980-ban:

Józef Korpała: Karol Estreicher (st) [starszy] twórca "Bibliografii polskiej". Wrocław. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. 280 p. (Seria Książki o Książce)

² További segítséget jelent, hogy 1999-ben elkészült az 1–37. kötet teljes névmutatója:

Indeks hasel Polskiego słownika biograficznego. Tomy I–XXXVII. Pod red. Agaty i Zbigniewa Judyckich; oprac. Agata Judycka et al.; [Polski Uniwersytet na Obczyźnie. Zakład Biografistyki Polonijnej, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kchanowskiego. Instytut Historii]. Lublin, 1999. „Czelej”. 397 p.

után látott napvilágot. Dörnyei Sándor bibliográfiai feldolgozásai éppúgy elengedhetetlenek témánk alapos áttekintése szempontjából, mint Schultheisz Emil, Szállási Árpád, Karasszon Dénes, Birtalan Győző, Magyar László András, Antall József, Herczeg Árpád és mások orvostörténeti monográfiái, dolgozatai, fordításai. Az általuk írt konkrét művekre, publikációkra a jelen munka egyes fejezeteinél fogok majd hivatkozni.

*

B. Kapcsolattörténetek

Lengyel nyelvűek

Az elmúlt évtizedekben kerültek ismét a kutatás előterébe a kapcsolattörténeti feldolgozások, bennünket különösen a tudományos kapcsolatok történetének egyes korszakait részletező feldolgozások érdekeltek, de a nagyobb összefoglaló munkák is szólnak az egyetemi kapcsolatokról, a peregrinációról, illetve a közös királyság időszakáról. Jan Długosz nagy történeti összefoglalójában részletesen tárgyalja a közös királyság időszakát is, s azon belül kitér az orvosok tevékenységének rövid bemutatására. Műve egykoron latin nyelven jelent meg, de Dąbrowski szerkesztésében és előszavával 1962-ben megjelent lengyel fordításban is. Az alábbiakban néhány hasznos kapcsolattörténeti munkára hivatkozunk, köztük [Grzesik](#) értékes történeti kötetekre, továbbá Jan Dąbrowski sokat idézett történeti munkái közül egy 1915-ös historiográfiai kötetére, valamint az 1924-ben megjelent monográfiájára. Długosz „Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae” megnevezésű krónikájából egy nagyon pontos lengyel fordítás készült, mi ez utóbbit használtuk.

Jan Dąbrowski: Nowsza historyografia węgierska. [S.l.: s.n., 1915.] 22 p.

Ryszard Grzesik: Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku). Fundacja Slawistyczna, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Warszawa, 2003. Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. 239 p., [16] t.

Ryszard [Grzesik](#): Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Poznań, 1999. Wydaw. PTPN. 244 p. (Seria Prace Komisji Historycznej (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk 56.)

Sallai, János: Historia granicy węgiersko-polskiej. Budapeszt, 1997. Samorząd Mniejszości Polskiej na Wgrzech. 71 p.

Jan Dąbrowski: Węgry. Kraków, 1924. Krakowska Spółka Wydawnicza. [4], 212 p., 15 t.

Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 1–2. (Red. i wstępem opatrzył Jan Dąbrowski, tekst łac. ustaliła i przedm. zaopatrzyła Wanda Semkowicz-Zarembina, koment. do tekstu pol. oprac. Krystyna Pieradzka

i Bożena Modelska-Strzelecka, na jęz. pol. przeł. Stanisław Gawęda et al., przekł. pol. przejr. Marian Plezia). Warszawa, 1962. Państwowe Wydaw. Naukowe. 448 p.

Wacław Felczak: Polska–Węgry, tysiąc lat przyjaźni. Warszawa – Budapeszt, 1979. Krajowa Agencja Wydawnicza – Corvina. [11] p., 144 t.

Ryszard Dzieszyński: Polak, Węgier... Millenium przyjaźni. Warszawa, 1988. Polonia. 117 p., 32 t.

Polska i Węgry w kulturze i cywilizacji europejskiej [red. nauk. Jerzy Wyrozumski]. Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie. Kraków, 1997. MCK. 379 p.

Magyar nyelvűek

A kutatásokat nagyban nehezítették a lengyel nyelvű szakirodalomnak a magyar kutatók előtt való „zártága”, a másik nyelvének nem ismerése. A politikatörténettel foglalkozó magyar és lengyel kutatók zömében ismerték a másik nyelvet, nem okozott különösebb nehézséget a szakirodalom elmélyült tanulmányozása. Az idő- és az energiahiány már behatárolták a lehetőségeket, a művelődéstörténet már a „második vagy harmadik” kutatási programot jelentette. A latin, német vagy valamelyik nyugati nyelven született forrás nem jelentett különösebb kutatási akadályt, viszont az egyes kérdések lengyel nyelven történt elemzése gondot jelentett. Ez nem jelentette azt, hogy a magyar nyelvű orvostörténeti szintézisek nem foglalkoztak volna a magyar–lengyel orvostörténeti kapcsolatokkal, csak igen vázlatosan, hiányosan és valamilyen „közvetítő nyelven” megjelölt forrásra hivatkoztak.

Az 1934-es kulturális egyezmény megkötésének évében jelent meg Kertész bibliográfiája, s ehhez kötődik Huszár munkája is.

Kertész János: Hungaria et Polonia. A magyar–lengyel kapcsolatok bibliográfiája. Bp., 1934. Palóczy Edgár. 21 p. (Magyar–lengyel könyvtár 2.)

Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren. Szerk.: Huszár Károly. Bp. – Warszawa, 1936. Athenaeum. 453 p., 92 t.

Egyéb áttekintések, forrásmunkák:

Divéky Adorján: Felsőmagyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI–XVII. században. Bp., 1905. Szent István Társulat. 70 p.

Lechner Jenő. Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi renaissance építésről. Bp., 1913. Pátria. 51 p. (Klny. a Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönyéből)

Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (1500–1502, 1505.) Bp., 1914. Akadémia. VI, 260 p. (Magyar történelmi tár 26.)

Újabban: Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból. Ford.: Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina. Szeged, 2005. JATE Press. 89 p. (Documenta historica 67.)

Divéky Adorján: A lengyelországi könyv- és levéltárak magyar vonatkozású kézirati anyaga. Bp., 1928. Egyetemi ny. 32 p. Klny. a Levéltári Közlemények 1927-es évfolyamából.

Divéky Adorján: A Lengyelországnak elzálogosított XVI szepesi város visszacsatolása 1770-ben. Bp., 1929. Szepesi Szövetség. 199 p.

Klebensberg Kuno: Les fondements de la coopération intellectuelle Polono–Hongroise. Bp., 1930. Pester Lloyd ny. 27 p.

Tomcsányi János: Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok. Bp., 1932. Studium. 293 p.

Nyáry Pál: Magyar–lengyel barátság. Bp., 1938. Szerző kiad. Pallas ny. 55 p.

Az 1945 utáni irodalomból:

Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk.: Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László. Bp., 1969. Akadémiai Kiadó. 659 p.

Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp., 1973. Gondolat. 341 p.

Dávid Katalin – Kovács Endre: Magyarország–Lengyelország – a barátság ezer éve. Bp. – Warszawa, 1978. Corvina Kiadó – Krajowa Agencja Wydawnicza. 102, 144 p.

Sobieski emlékkönyv. Sobieski III. János lengyel király halálának 300. évfordulója alkalmából rendezett konferencia anyaga. Esztergom, 1996. X. 28. Szerk.: Erdélyi Szabolcs, ford.: Teresa Worowska, Rosonczy Ildikó, Balogh Orsolya. Esztergom, 1999. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. 149 p. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 5.)

V. Molnár László (szerk.): Fejezetek a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok történetéből (15–19. század). Piliscsaba, 2003. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 199 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 27.)

Szokolay Katalin: Lengyelország története. 3. jav., bőv. kiad. Bp., 2006. Balassi. 331 p.

*

C. Orvostörténeti források

Lengyel orvostörténeti források

Az elmúlt években lengyel orvostörténészek számos részletkérdésről adtak ki monográfiát, tanulmánykötetet, miközben folyamatosan bővítik az egyetemes orvostörténeti tankönyveiket éppúgy, mint a lengyel orvoslás történetére vonatkozó összefoglalókat. Néhány olyan munkára szeretnék utalni a historiográfiai összefoglalóban, amely igazolja, hogy a lengyel orvostörténet-írás valóban kiváló szaktekintélyekkel rendelkezik, magunk pedig láttuk, hogy ezek a monográfiák nagy számú magyar vonatkozású adatot tartalmaznak, amelyet jól tudunk hasznosítani összefoglalónkhoz is.

Minden mai orvostörténész alapműként tekint Kośmiński postumus kötetére, amely 1888-ban került ki a sajtó alól, s amely a klasszikus századok lengyel orvoslásának minden addig feldolgozott adatát közli, szigorú kritikai mércével. A kötet a ma olvasói számára szerencsére hozzáférhető, mert 1977-ben reprint kiadásban ismét megjelent. Hasonlóan fontos forrás az 1970-ben elindult tudománytörténeti kézikönyvsorozat.

Stanisław Kośmiński: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. XVII, 665 p., 1 t.

Historia nauki polskiej. Tom I. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 448 p., Tom II. 480 p. Tom III. 1977., 869 p.

Franciszek Giedroyć 1981-ben arra vállalkozott, hogy a korai századok lengyel orvostudománya történetének bio-bibliográfiai forrásait egyetlen (közel 1000 oldalas) nagy adattárban tekinti át, alapot adva a Kośmiński által megkezdett kutatások folytatására.

Franciszek Giedroyć: Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce. Warszawa, 1981. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. 942, XXIV p.

Két kisebb terjedelmű szakkönyv jól használható még témakörünk szempontjából, az egyik 1999-ben látott napvilágot, s a lengyel orvosi írásbeliség vázlatos történetét nyújtja, a másik egy valódi historiográfiai mű, amely 2001-ben került ki a sajtó alól.

Felicja Wysocka: Zarys historii polskiej literatury medycznej i piśmiennictwa medycznego do początków XIX wieku. Piotrków Trybunalski, 1999. Wydaw. Filii Kieleckiej WSP [Wyższej Szkoły Pedagogicznej]. 118 p.

Wiktor Piotrowski: Historiogram Millenium polskiej medycyny. Polskie Towarzystwo Lekarskie. Koło Terenowe. Jawor, 2001. 152 p.

Az orvostörténeti kutatások számára értékes alapot adnak a könyvtári katalógusok is, különösen ha olyan értékes gyűjteményről van szó, mint amilyen a poznań-i és a szczecin-i, amelyek nagy számú régi orvosi művet őriztek meg az utókor számára.

Katalog starych druków: informator. [oprac. Renata Tomaszekiewicz]. Poznań, 1990. Wydaw. Uczelniane Akademii Medycznej (Biblioteka Główna, Poznań). III, 107, [27] p.

Katalog starych druków medycznych w zbiorach bibliotek szczecińskich. [materiały zebrali Bożena Lebieńska et al.; red. Tadeusz Brzeziński]. Szczecin, 1976. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Stanisława Staszica. Zakład Historii Medycyny Pomorskiej Akademii. [6], 130 p.

Wilno (ma: Vilnius) ugyancsak fontos szerepet tölt be a tudományok lengyelországi történetében, amit két, számunkra különösen érdekes orvostörténeti munka is igazol. Az egyik egy klasszikus kötet, még 1842-ben jelent meg, amely az akkoriban az oktatásban oly fontos anatómiai múzeumok egyikéről szól, a másik kötet a XIX. századi vilnai orvoslás történetét mutatja be, különös tekintettel az orvos-sebészeti akadémiára (ilyen jellegű intézmény működött nálunk a XIX. században Kolozsváron), külön értéket adva mindennek a kötetben közölt rendkívül gazdag könyvészeti anyaggal.

Museum Anatomicum Caesariae Academiae Medico-Chirurgicae Vilnensis. Vilnae, 1842. [s.n.]. XV, [7], 281, [4] p.

Józef Bieliński: Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej, bibliograficzne przedstawiony. Przyczynek do dziejów medycyny w Polsce. Warszawa, 1888. Towarzystwo Lekarskie Warszawskie. 907, III p.

E témakör historiográfiai áttekintésének végére hagytuk saját, vázlatos munkánkat:

Kapronczay, Károly: Polsko-węgierskie związki lekarskie; z węg. tl. Tomasz Powroźniak. Kraków, 2000. Cracovia. 95 p.

Magyar orvostörténeti források (az 1945 előtti szakirodalomból)

A magyar orvostörténeti művek egy részére az orvostörténet-írás történetét elemző fejezetben fogok kitérni, itt azokra az ismert munkákra szeretnék utalni, amelyek az orvostudomány egyetemes történetéről jelentek meg magyar szerzők tollából 1945 előtt, a frissebb művekre az adott fejezeteknél utalunk.

Linzbauer, Franciscus Xaver: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. 3 tomi in 7 voll. Budae, 1852–61. Typ. caes.-reg. scientiarum universitatis. Tom. I. Cum effigie ac autographo seren. qum. c. r. haeredit. principis, archiducis Austriae Josephi regni Hungariae palatini. 1852–56. 19 lev., 898 p.; Tom. II. 1852. 7 lev., 822 p.; Tom. III. Sectio 1. 1853. 5 lev., 932 p.; Sectio 2. 1855. 2 lev., 953, 1 p., 2 t.; Sectio 3. 1860. 2 lev., 917, 1 p., 1 t.; Sectio 4. 1861. 2 lev., 994 p.; Sectio 5. 1861. 4 lev., 950, CLVI p.

Sugár Fábíusz: Az orvosi tudomány legújabb történetének rövid vázlata. In: Orvosi napló. Magyar- és Erdélyországnak gyakorló orvosai használatára. 1860. évre. I. évf. Pest, 1859. Ny. Herz Árpád. pp. 1–22.

Högyes Endre: Magyar orvosi kulturánk uralkodó eszméi a múltban és jelenben. Művelődéstörténeti vázlat az Orvosi Hetilap huszonötödik évfordulója alkalmával. = Orvos-Természettudományi Értesítő 7 (1882) Orvosi szak. Vol. IV. No. 1. pp. 127–138.

Högyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. 122 képpel és két színes táblával. Bp., 1896. Eggenberger. XXXVI, 1003 p.

Temesváry Rezső: Hírneves magyar orvosok külföldön. = Magyar Orvos 3 (1922) No. 5. pp. 81–82., No. 6. p. 99., No. 7. pp. 114–119.

Mayer Árpád Kolos: Az orvostudomány története. Orvosok és a kultúrtörténelem művelői részére. Előszóval ellátta: Magyary-Kossa Árpád. Bp., 1927. Eggenberger. XII, 286 p.

Pataki Jenő: Külföldön élt régi magyar orvosok. = Pásztortűz 14 (1928) No. 6. pp. 133–135., No. 10. pp. 225–227.

Nékám Árpád: Drámák az orvostudományban. = Árpád 72 (1933) No. 2. pp. 23–27., No. 3. pp. 50–54. Önállóan: Bp., 1933. Centrum. 24 p.

Gáli Géza: Az orvos útja. Bp., 1934. Pfeifer Ferdinánd. 38 p.

Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Garab ny. Cegléd. XI, 649 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 167.)

Pólya Jenő: Az orvostudomány regénye. [Bp., 1941]. Béta. 628 p.

*

D. Orvostanhallgatók és az orvosi oktatás a XIV–XV. századi krakkói egyetemen. A lengyel–magyar és magyar–lengyel orvosi kapcsolatok kezdete

Magyar diákok nagy számban látogatták a krakkói egyetem orvosi karát, pontos névsoruk összeállításához több lengyel és magyar forrás is segítségünkre áll. A legújabb (2004) lengyel kiadványnak külön értéket ad, hogy ahhoz CD-ROM melléklet is járul, amelyen az eredeti anyakönyv fotokópiája található meg.

Ne feledjük, hogy az önálló magyar bursa tagjainak névsora csak 1493-tól áll rendelkezésünkre. Hogy a magyar diákokat ki tanították az orvosi ismeretekre, az ehhez adandó válaszhoz a krakkói egyetem történetéről megjelent kitűnő monográfiákból

(köztük az 1900-as jól ismert monográfiákból és az 1964-es évfordulós kötetekből) meríthetünk adatokat. Rendkívül alaposak Barycznak a monográfiái és Wisłocki jól ismert kötetei. Az orvosi karról közreadott monográfiák közül néhányat külön egységben sorolunk fel, köztük az orvostörténeti múzeumról megjelent munkákat. Szintén külön soroljuk fel a diákokról készült egykori anyakönyvekre vonatkozó bibliográfiai adatokat. Ezek a kiadványok valóban sokat segítenek az oktatástörténettel és művelődéstörténettel foglalkozó kutatóknak. A további forrásokra az egyetem-történeti fejezet lábjegyzeteiben utalunk.

A krakkói egyetem történetéről szóló lengyel források

Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis, Vol. I–II. 1469–1580. W. Wisłocki – S. Estreicher eds. Kraków, 1893–1909.

Historya Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie Wiek i Odrodzenie. Z wstępem o Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego. T. 1. (napisał Kazimierz Morawski). Kraków, 1900. [s.n.]. [8], VIII, 467 p. (Seria Munera Saecularia Universitatis Cracoviensis 1.); T. 2 Kraków, 1900. [s.n.]. XV, 472 p. (Seria Munera Saecularia Universitatis Cracoviensis 2.)

Henryk Barycz: Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab anno 1441 ad annum 1589. Kraków, 1933. Polska Akademia Umiejętności. XXVIII, 492 p. (Seria Archiwum Komisji do Dziejów Oświaty i Szkolnictwa w Polsce 2.)

Henryk Barycz: Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. Kraków, 1935. Polska Akademia Umiejętności. XVI, 762 p.

Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764. Praca zbiorowa. T. 1 (pod red. Kazimierza Lepszego). Kraków, 1964. Państw. Wydaw. Naukowe. 501 p. (Seria Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa Jubileuszowe 21/1); Mirosława Chamcówna, Kamilla Mrozowska: Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850. T. 2 (red. Kazimierz Opalek). Kraków, 1965. Państw. Wydaw. Naukowe. 259 p. (Seria Wydawnictwa Jubileuszowe – Uniwersytet Jagielloński 21/2)

Kovács, Endre: Uniwersytet krakowski a kultura węgierska. Przyczynki do historii węgiersko–polskich stosunków kulturalnych wieków XV i XVI. Przeloż. Eugeniusz Mroczo. [Kraków, 1965]. Ossolineum. 223 p., 13 t.

Poloniae merenti: księga pamiątkowa jubileuszu sześćsetlecia odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1400–2000 / pod red. Stanisława Szczura. Kraków, 2003. Ośrodek Informacji i Promocji Uniwersytetu Jagiellońskiego. 566 p.

Önálló művek az orvosi karról

Józef Rostafiński: Medycyna na Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku. Szkic źródłowy i krytyczny – z trzydziestoma pięcioma rycinami w tekście i jedną tablicą litografowaną. Kraków, 1900. nakł. aut. [8], 95 p.

Zdzisław Gajda: The Museum of the Faculty of Medicine at the Jagiellonian University. Cracow, 2000. Katedra Historii Medycyny CM – Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego. 122 p.

Facultas Medica Cracoviensis. Pamiątki historyczne i zabytki kultury medycznej w zbiorach Międzywydziałowej Katedry Historii Medycyny i Farmacji Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie. [Oprac.]: Mieczysław M[aciej] Skulimowski. Kraków, 1981. AM. 481 p.

A krakkói egyetemről és a diákokról szóló magyar források

E kutatás magyar részről már a XIX. század utolsó évtizedeiben remek munkákkal lepte meg a kutatókat, amelyek közül kiemelkednek Ábel Jenő és Fraknoi Vilmos munkái, valamint Schrauf Károly peregrinációs anyaga.

Bécsben a XVII–XVIII. században a magyar „egyetemi nemzet” befogadta a lengyeleket, tisztségviselőinek sorában nem egy lengyel hallgatót találtunk. Ilyen irányú kutatásokat végzett Veress Endre az itáliai egyetemek forrásainak feltárásakor, ahol a magyarok hol önálló egyetemi natiót (nemzetet) alkottak (például Páduában, Bolognában, Firenzében,), hol lengyelekkel közösen szervezték meg egyetemi nemzetüket (pl. Rómában, Pisában, Milánóban és még több helyen az egyetemi lengyel natiohoz csatlakoztak a magyarok). Ezeknek a forrásoknak orvostörténeti szempontból az a hiányosságuk, hogy rendszertelenül (sokszor csak erre volt adat) közlik a hallgatók „szakirányú” tanulmányait, az orvosi stúdiumokat csak elvétve, bár az adott korokban az orvosi karok voltak a kevésbé látogatott fakultások.

Meg kell jegyeznünk, hogy a művelődéstörténeti vonatkozású forrásfeltárás nem magyar oldalról indult el, az ösztönzést még a XIX. században Jan Miller, a XX. század első felében Jan Dąbrowski, Stanisław Kutrzeba, Ludwik Birkmajer és mások jelentős munkái adták. Valójában teljes és tiszta áttekintést a krakkói egyetem alapításának 600. évfordulója adott, amelynek alkalmából Kovács Endre tollából jelenhetett meg kötet. E feldolgozásban a szerző felvázolta tudományáganként Krakkó jelentőségét a magyar művelődéstörténetben, az orvostudományról viszont csak – a kronológiai felsoroláson kívül – néhány oldalnyi anyagot közölt.

Miller Jakab Ferdinánd: Regestrum Bursae Cracoviensis Ungarorum nunc primum ex autographo codice bibliothecae Cracoviensis editum. Buda, 1821. Egyetemi ny. XXIV, 88 p.

Sajnos a krakkói másolat, amelyből Miller budai kiadása készült, nem túl pontos, így tudományos kutatási célra nemigen használható.

Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp., 1873. Akadémia. 424 p.

A krakkói egyetemről: pp. 256–267., s ezen belül közli Fraknoi a krakkói magyar bursa XVI. századi tagjainak általa összeállított jegyzékét.

Fraknoi Vilmos: Adatok a hazai és a külföldi iskolázás történetéhez a XV. és a XVI. században. = Századok 9 (1875) pp. 607–677.

Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban. Kiadja a m. t. Akadémia irodalomtört. bizottsága. Bp., 1881. Akadémia. II, 97 p.

Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. A Krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493–1558). Az eredeti kéziratból közli és magyarázza Schrauf Károly. Bp., 1893. Akadémia. XXI, 144 p. (Magyarországi tanulók külföldön III.)

A kötet összeállítója Bécsben a császári és királyi házi, udvari és államlevéltárnok rangot viselte, amelyet kötetén is feltüntetett. Kötetének összeállítását segítette W. Hartl, a bécsi udvari könyvtár igazgatója, valamint a könyvtár több munkatársa.

A regestrum a krakkói egyetemi könyvtárban található, amely kalandos úton került oda. A magyar bursa ugyanis 1558-ban megszűnt, s a névjegyzék a bursa egyik utolsó tagjához került, akinek a hagyatékából később meg tudta vásárolni Jan Brožek, és ő ajándékozta az egyetemi könyvtárnak. A könyvtár Széchényi Ferenc számára 1819-ben lemásoltatta, s ez a másolat került ide Pest-Budára, amelyet Miller Jakab Ferdinánd sajtó alá rendezett és kinyomatott 1821-ben.

A kutatást segíti az 1887-től kezdve újra kiadott egyetemi anyakönyv: Album studiosorum universitatis Cracoviensis. (1400–1551). Vol. 1–2. Cracov, 1887–1892.

A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából Schrauf Károly. Bp., 1902. Akadémia. XCIV, 544 p.

Lukinich Imre: A magyarok egyetemjárása külföldön. In: Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp., 1927. Egyetemi ny. pp. 149–165.

Veress Endre (összeáll.): Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. 1221–1864. Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia. CLX, 704 p. (Olaszországi magyar emlékek. Monumenta Hungariae Italica)

Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 227 p.

Szabó Miklós – Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700. Szerk.: Font Zsuzsa. Szeged, 1992. József Attila Tudományegyetem. XI, 392 p. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.)

Szabó Miklós – Szögi László: Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken. 1701–1849. Marosvásárhely, 1998. Mentor. 604 p.

Bámulám a Visztulát... Krakkó a magyar művelődés történetében. Szerk.: Kovács István, Petneki Áron. Bp., 2003. Balassi. 223 p., VIII t.

A bécsi és az itáliai egyetemeken tanult lengyel és magyar diákokról

Fraknoi Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Bp., 1874. Akadémia. 92 p.;

Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Kiadja a magyar tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Bp., 1892. Akadémia. CV, 365 p. (Magyarországi tanulók külföldön II.);

Karl Schrauf: Die Geschichte der Wiener Universität in ihren Grundzügen. Wien, 1901.

Veress Endre (összeáll.): Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. 1221–1864. Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia. CLX, 704 p. (Olaszországi magyar emlékek. Monumenta Hungariae Italica)

Szögi László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1849–1867. Bp., 2003. ELTE Levéltára. 502 p. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 7.)

*

E. Lengyel orvosok a magyar királyi udvarokban a XIV–XVI. században

Marcin Żurawica (Bolognában végzett orvos) és Szánoki Gergely fontos szerepet játszott Mátyás pozsonyi, majd esztergomi egyetemének megtervezésében. Hasonlóan Marcin Bylica z Olkusza és Stanisław Pirszewski tevékenységéhez, akik nemcsak orvosok, természettudósok voltak, hanem egyben Mátyás budai egyetemének tanárai is lettek. Ugyancsak a rájuk vonatkozó kutatások tárták fel Maciej z Miechowa (Mechoviensis 1457–1523), a Chronica Polonorum szerzője és jeles földrajztudós, az orvosi kar tanárának kapcsolatát a magyar medicinával. Joseph Tectander (1507–1543), a szifilisz első lengyel leírója, ugyanerről a témáról jelent meg Josephus Struthiusnak (Józef Struś) műve,³ aki egyben a kardiológia lengyel megalapozója is. Ő Izabella magyar királyné orvosaként hosszabb időt töltött magyar földön és Erdélyben, de nem szabad megfeledkeznünk az arianus Albertus Novicampianusról (Wojciech Nowopolski), a „lengyel Vesaliusról” sem, aki feltehetően nemcsak mint hitének ismert teológusa működött Kolozsváron, hanem az új szemléletű medicina jeles képviselőjeként is működött nálunk. A rájuk vonatkozó irodalomból kiemelkednek Sroka és Piotrowski rendkívül gondosan megírt munkái (a főbb forrásokat a téma időrendjében soroljuk fel).

Lengyel nyelvű források

Stanisław Andrzej Sroka: Genealogia Andegawenów węgierskich. Kraków, 1999. Towarzystwo Naukowe "Societas Vistulana". 94 p.

---

³ De morbo Gallico (cca. 1555)

Stanisław Andrzej Sroka: Wokół kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w średniowieczu. Szkice. Bydgoszcz, 2002. "Homini". 134 p.

Stanisław Andrzej Sroka: Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Szkice. Kraków, 1995. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych "Universitas". 193 p.

Józef Rostafiński: Symbola ad historiam naturalem medii aevi = Średniowieczna historia naturalna w Polsce. Ps 1. Cracoviae, 1900. Universitas Jagellonica. XXI, [1], 605 p. (Munera Saecularia Universitatis Cracoviensis 7.); Ps 2. Cracoviae, 1900. Universitas Jagellonica. [6], 352 p. (Seria Munera Saecularia Universitatis Cracoviensis 8.)

Wiktor Piotrowski: Medycyna polskiego renesansu. Jawor, 1995. Muzeum Regionalne. 160 p.

Stanisław Andrzej Sroka: Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego 1387–1437. Kraków, 2001. Towarzystwo Naukowe "Societas Vistulana". 192 p., 2 t.

Magyar nyelvű források

Veress Endre: Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI–XVIII. századi történetéhez. Lengyel levéltári kutatások alapján. Bp., 1896. Akadémia. 48 p. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Vol. XVI. No. 9.)

Bárányai Béla: A lengyel királykoronázás. Négy közlemény a magyar jog- és alkotmánytörténethez. Karczag, 1927. Kertész ny. XIII, [1], 166, [2] p. (Tanulmányok a magyar jog-, alkotmány- és köz-történet köréből 2.)

Palóczy Edgár: Lengyel királyok Magyarországon. Kiad. a Magyar Mickiewicz Társaság. Bp., 1935. Kapisztrán ny. [Vác]. 19 p. (Magyar–lengyel könyvtár 3.)

Klaniczay Tibor: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete. Bp., 1993. Balassi. 95 p. (Humanizmus és reformáció 20.)

*

F. Báthori István kora (iskolaügy, udvari orvosok)

Lengyel források

A XX. század kutatásai tárták fel Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király humanista körének rendkívül érdekes és sokrétű tevékenységét. Az már ismert volt, hogy Báthori István kísérletet tett a vallási vitáktól izzó krakkói egyetem reformjára, és hogy ennek sikertelensége miatt alapított egyetemet Vilnóban (1579), amelynek mását 1581-ben Kolozsvárott is megkísérelte létrehozni.⁴ Viszont kevésbé volt ismert nálunk a

---

⁴ Vö.: Erdély magyar egyeteme. Szerk.: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Kolozsvár, 1941. Erdélyi Tudományos Intézet. 470, VII p., 3 t.

lengyel királyi udvar orvosi bizottságának (Collegium medicorum) tevékenysége. A tudományok iránt rendkívül érzékeny Báthori István közvetlen közelében több orvos is működött, így az itáliai Simon Simonius és Nicolaus Buccella, a lengyel Wojciech Oczko és még mások is. Ha nem is mint orvos, de a medicina művelésére is képesített Gyulay Pál és Marcellus Squarcialupus is e körhöz tartozott. Utalnunk kell még Hunyadi Ferencre is, akinek orvosi tevékenységét csak az udvari névjegyzékek örökítik meg, valamint Weszprémi említett munkája.

E kör szerepére csak a XX. század harmincas éveiben irányult a történészek figyelme, amikor a lengyel orvostörténeti kutatás feltárta Báthori István király rejtélyes halálának (1586. december 5.) körülményeit. Mérgezés vagy valami titkos kór? Sokáig foglalkoztatta e kérdés a lengyel történetírást is, a téma szakszerű feldolgozására csak a XX. században került sor. Alapul szolgált Simon Simonius és Nicolaus Buccella orvosok nyomtatásban is megjelentetett „sajtópárbaja”, amikor a két olasz orvos egymást vádolta a király haláláért. Az elemzések – a vádaskodásokat és a személyeskedéseket figyelmen kívül hagyva – mély orvosi tudást bizonyítottak, amelyhez csatlakozott Gyulay Pál és Squarcialupus levelezése, a két orvos szemléletének és kórmegállapításának értékelése. Az orvostörténészek elemzése azt bizonyította, hogy a királyt nem mérgezték meg, hanem vesebeteg volt, s feltehetően urémiában hunyt el.

Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r. (Acta historica res gestas Stephani Bathorei regis poloniae illustrantia a 3 martii 1578 ad 18 aprilis 1579.) Z dawnego rękopismu wyd. J. [i. e.] Janicki. Warszawa, 1881. Świdzińscy. [14], 401 p.

Czary na dworze Batorego. Kartka z dziejów mistycyzmu w XVI. wieku, jako przyczynek do charakterystyki króla Stefana. Przez Alexandra Kraushara. Kraków, 1888. G. Gebethner. 293 p.

Antoni Knot: Dwór lekarski Stefana Batorego. Poznań, 1928. A. Wrzosek. 57 p.

Ryszard Mienicki: Księga batoriańska. Zbiór dokumentów ku uczczeniu 350-letniej rocznicy zgonu króla Stefana Batorego, wydany na 20-lecie wskrzeszenia Wszechnicy Wileńskiej. Wilno, 1939. Uniwersytet Stefana Batorego. IX, 53 p., 13 t.

Karol Olejnik: Stefan Batory – 1533–1586. Warszawa, 1988. Wydaw. Min. Obrony Narodowej. 317 p., 25 t.

Jerzy Besala: Stefan Batory. Warszawa, 1992. Państw. Instytut Wydawniczy. 550 p., 8 t. (Seria Biografie Sławnych Ludzi)

Magyar források

Szádeczky K. Lajos: Báthory István lengyel királlyá választása. 1574–76. Bp., 1887. Akadémia. 454 p.

Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. Gondolat. 413 p., [32] t.

Hopp Lajos: A magyar–lengyel műltszemlélet előzményei. Politikai és kulturális hagyományok Báthory Istvánig. Bp., 1992. Tankönyvkiadó. 230 p.

Báthory István emlékezete. Szerk.: Nagy László, ford.: Bónis György. Bp., 1994. Zrínyi. 339, [3] p.

Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Szerk.: Font Márta, Szögi László. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem. 235 p.

Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok, 1574–1599. Szeged, 2004. Szegedi Tudományegyetem. XLVI, 229 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez)

Bethlen Farkas: Erdély története III. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594). VI–VII. könyv. Ford.: Bodor András, Jegyz.: Kruppa Tamás. Bp., 2004. Enciklopédia Kiadó. 382 p., XIV t.

Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély története. Három kötetben. Bp., 1986. Akadémiai Kiadó.

1. köt.: Erdély története a kezdetektől 1606-ig. Szerk.: Makkai László, Mócsy András. 611 p., [124] t., [6] t.

2. köt.: Erdély története 1606-tól 1830-ig. Szerk.: Makkai László, Szász Zoltán. 618–1185 p., [156] t., [4] t.

3. köt.: Erdély története 1830-tól napjainkig. Szerk.: Szász Zoltán. 1194–1945 p., [204] t., [3] t.

*

G. A XVII–XVIII. század lengyel és magyar orvosairól, egészségügyéről, a járványok elleni védekezésről

Lengyel források

Stanisław Kościński: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. XVII, 665 p., 1 t.

Krzysztof Pietrzak: Doktryny i teorie medyczne w publikacjach naukowych lekarzy dawnego Leszna (XVII–XVIII w.). Wrocław, 2002. „Arboretum”, 144 p. (Seria Studia z Dziejów Kultury Medycznej. Seria 2, Monografie. Vol. 1.)

Wiktor Piotrowski: *Medycyna polska epoki kontrreformacji (1600–1764)*. Jawor, 1996. Towarzystwo Miłośników Jawora. 212 p.

Magyar források

Weszprémi, Steph.: *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia. Excerpta ex adversariis auctoris. Centuria I.* Lipsiae, 1774. Ex officina Sommeria. 208 p. – *Centuria altera. 2 partes.* Viennae, 1778–81. Typis Io. Thomae nob. de Trattnern. 4 lev., 221 p., 3 lev.; 9 lev., 471 p., 3 lev., 1 t.; *Centuria tertia. Decas I. et II. Tomus IV.* Viennae, 1787. Typis Io. Thomae nob. de Trattnern. 8 lev., 530 p., 4 lev., 1 t., 2 rézm. (Kétnyelvű kiad.: Bp., 1960–1970.)

Járványtörténeti adatsorok:

Jordán, Thomas: *Pestis phaenomena seu de iis, quae circa febrem pestilentem apparent. (Cum aliis aliorum opusculis.)* Francofurti, 1576. [14] 704 [42] p.

Chenot, Adam: *Tractatus de peste, sive de origine, progressu, fatis, fine pestis in Daciae Transylvaniae quibusquam locis ab initio oct. 1755. ad finem januarii 1757.* Vindobonae, 1765. XXVI, 246 p.

Chenot, Adam: *Historia pestis Transylvaniae annorum 1770, 1771.* Budae, 1799. Typogr. reg. universit. Pestiensis. 42, 139 p.

Fekete Lajos: *A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme.* Debrecen, 1874. Városi ny. 103 p.

Győry Tibor: *Morbus hungaricus. Orvostörténelmi tanulmány eredeti kútfők nyomán.* Bp., 1901. Kilián Fr. utóda bizom. 199 p.

Győry Tibor: *A középkor nagy járványairól.* = Századok, 1906. pp. 379–383.

Bálint Nagy István: *Az első cholerajárvány története és gyógy módja.* = Orvosi Hetilap, 1931. pp. 1217–1218, 1233–1235.

Varga Lajos: *Adatok az 1848-ban „Moldovában és Oláhban kiütött cholera járvány” megismeréséhez.* = Orvostörténeti Közlemények 30 (1964) pp. 151–165.

Bugyi Balázs: *Comenius járványokkal foglalkozó könyvéről.* = Orvosi Hetilap, 1971. pp. 1655–1657.

Spielmann József: *Adam Chenot járványtani reformjainak hatása Erdélyben.* = Orvosi Szemle, 1971. pp. 106–109.

Szállási Árpád: *A kolerajárvány kezdete 1848-ban.* = Orvosi Hetilap, 2000. pp. 83–85.

Fejezetek a XVIII. századi magyarországi járványok történetéből. In: Daday András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Bp., 2005. Akadémiai Kiadó. pp. 319–446. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 53.)

Schultheisz Emil: Magyarországi járványok történetéből. In: Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Piliscsaba, 2006. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 196–207. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 62.)

*

H. A Rákócziak

Lengyel források

II. Franciszek Rakoczy: Pamiętniki; Wyznania. Przeł. [z fr.] Maja Paczoska. Wybrał, oprac. i wstępem poprzedził Jerzy Robert Nowak. Warszawa, 1988. Państw. Instytut Wydawniczy. 445 p., 9 t. (Séria Biblioteka Pamiętników Polskich i Obcych)

Henryka Wolna: Komendant "Rakoczy". [Przedm. Wacław Ryżewski]. Warszawa, 1985. Wydaw. Min. Obrony Narodowej. 170 p., 24 t.

Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657. Z 17 rycinami. Napisał Ludwik Kubala. Poznań, 2005. "Kurpisz". 439 p., 25 t.

Magyar források

Győry Tibor: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai betegségéről, haláláról. = Természettudományi Közlöny, 1906. pp. 670–679.

Lukinich Imre: I. Rákóczi György és a lengyel királyság. Bp., 1907. Akadémia. 63 p.

Tóth József: II. Rákóczi György lengyel vállalatának [vállalkozásának] diplomáciai előzményei. Szatmár, 1912. Szabad Sajtó. 88 p.

Jacek Staszewski: Lengyel–magyar politikai kapcsolatok a szabadságharc idején. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1980. Akadémiai Kiadó. pp. 57–59.

Takáts László: Az egészségügy szervezése a Rákóczi szabadságharc idején. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Közpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. Akadémiai Kiadó. pp. 183–201.

Monok István: A Rákóczi-család Könyvtárai. – Bibliotheken der Familie-Rákóczi. 1588–1660. Ford.: Ötvös Péter, a mutatót összeáll.: Zvara Edina. Szeged, 1996. Scriptum. LII, 285 p. (A Kárpát-medence Koraújkori Könyvtárai 1.)

Köpeczi Béla: A lengyel kapcsolatok. In: Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Bp., 2002. Akadémiai Kiadó. pp. 56–62.

Takáts László: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. A bevezető tanulmányt írta: R. Várkonyi Ágnes. Az eredeti munka kiegészítve: Takáts Endre tanulmányával. Piliscsaba – Bp., 2003. MATI – SOMKL. 163 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 44.)

II. Rákóczi Ferenc: Correspondance de François II Rákóczi et de la palatine Elzbieta Sieniawska, 1704–1727. Sajtó alá rend.: Tüskés Gábor. Bp., 2004. Balassi. 187 p.

Rákóczi tükrök. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Válog., szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Köpeczi Béla, jegyz.: Bánkúti Imre. 1–2. köt. Bp., 2004. Osiris. 510, 551 p. (Millenniumi magyar történelem. Források)

*

I. Az orvosegyetemek átalakulása. Van Swieten tanítványai Nagyszombatban és Krakkóban

Lengyel források

A kutatások és az eddig megjelent feldolgozások elsősorban a humán tudományokat vizsgálták, a természettudományokkal, melyek ugyancsak részei a művelődéstörténetnek, kevésbé foglalkoztak. Ugyan a XVIII. századig a természettudományok művelői közül majdnem mindegyik polihisztor volt, alapos humán műveltség birtokában sokszor több természettudományi ággal is eredménnyel foglalkoztak. Ki kell emelnünk, hogy e téren kiemelkedő kutatások a lengyel tudománytörténet-íráshoz fűződnek, amely a XIX. században európai jelentőségű iskolát teremtett Krakkóban. Ez az iskola később ösztönző hatással volt a magyar orvostörténeti, természettudományi kutatások elindításához is. A három részre szakított lengyel állam (1772, 1794, 1796. évi felosztások után) területén Krakkó a nemzeti öntudat egyik legfőbb ápolójának bizonyult, a nem humán karokon is megalapították azon történeti tanszékeket, amelyek feladata lett egy-egy tudományág fejlődésének feltárása, lengyel vonatkozásainak feldolgozása.

Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764. Praca zbiorowa. (pod red. Kazimierza Lepszego). T. 1. Kraków, 1964. Państw. Wydaw. Naukowe. 501 p. (Séria Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa Jubileuszowe 21/1); Mirosława Chamcówna, Kamilla Mrozowska: Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850. (red. Kazimierz Opałek). T. 2. Kraków, 1965. Państw. Wydaw. Naukowe. 259 p. (Séria Wydawnictwa Jubileuszowe – Uniwersytet Jagielloński 21/2)

Franciszek Giedroyć: Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce. Warszawa, 1981. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. 942, XXIV p.

Magyar források

Hőgyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. 122 képpel és két színes táblával. Bp., 1896. Eggenberger. XXXVI, 1003 p.

Győry Tibor: Tanszékek betöltése a Nagyszombatban felállított orvosi fakultás fennállásának első évszázadában. = Orvostudomány, 1934. pp. 107–121.

Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)

Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. Sajtó alá rend.: Zsoldos Attila. Bp., 1990. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. XXXVI, [34], 369 p. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 11.)

Molnár László: A pesti orvostudományi kar hazai és külföldi hallgatói 1790–1850. In: Horváth Ákos (szerk.): Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. Bp., 1997. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. pp. 91–126. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 15.)

Balázs Péter: Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Piliscsaba – Bp., 2004. 301 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 51.)

Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvostudomány a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Az ajánlást írta: Vizi E. Szilveszter. Piliscsaba, 2005. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 403 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55.)

A magyar patológia története. Szerk.: Bodó Miklós. Bp., 2005. Medicina. 283 p.

Sótonyi Péter: Az igazságügyi orvostan története. (Sajtó alatt)

*

J. Az orvostörténeti oktatás és kutatás kezdete Lengyelországban és Magyarországon a XIX. század első felében

Lengyel források

Krakkóban, az orvosi karon már a XIX. század elejétől kezdve foglalkoztak orvostörténeti kutatásokkal, s ezeket nem szűkítették le csupán a medicina területére, hanem a rokon és általában az összes természettudományok fejlődését követték

nyomon. A lengyel orvostörténeti iskola, párhuzamban a pragmatikus német, a mediterrán francia és olasz orvostörténeti iskolákkal, valóban európai jelentőségű lett, olyan kiemelkedő egyéniségeket adva, mint Józef Oettingert, Władysław Szumowskit, Ludwik Gąsiorowskit, Stanisław Kościński, Jan Majert és Leon Wachholzot, valamint a XX. század második felében Stanisław Szpilczyński, Tadeusz Bilikiewicz vagy Stanisław Konopka. E kutatások rendkívül ösztönzőleg hatottak a magyar orvostörténeti vizsgálódások megalapozására, elsősorban a magyar medicina és lengyel kapcsolatainak feltárására. Az alább felsorolandó művek közül a XIX. századi lengyel orvostudomány története kutatói számára a legfontosabb Konopka hatalmas bibliográfiai sorozata.

Nikodem Bętkowski: *Historia medicinae in inclitis Poloniae terris, ab antiquissimis temporibus usque ad annum 1622*. Vindobonae, 1841. 38, [2] p.

Stanisław Konopka: *Polska bibliografia lekarska dziewiętnastego wieku*. 1801–1900. T. 1, A–B. Warszawa, 1974. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. XI, 478 p.; T. 2, C–E. Warszawa, 1974. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 654 p.; T. 3, F–I. Warszawa, 1976. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 698 p.; T. 4, J–Kraków. Warszawa, 1977. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 679 p.; T. 5, Kralczyński–Medwey. Warszawa, 1978. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 639 p.; T. 6, Medycy–Nyström. Warszawa, 1979. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 537, [3] p.; T. 7, O–Piwocki Erazm. Warszawa, 1979. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 523 p.; T. 8, Piwowarski–Ramazzini. Warszawa, 1980. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 495 p.; T. 9, Ramię–Skowroński. Warszawa, 1980. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 521, [2] p.; T. 10, Skóra–Świtkowski August. Warszawa, 1981. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 540 p.; T. 11, T–Warschauer. Warszawa, 1982. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. 455 p.; T. 12, Warszawa–X–Y. Warszawa, 1984. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 462 p.; T. 13, Z–Żywot. Warszawa, 1984. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 338, [2] p.; Suplement, A–Ż. Warszawa, 1987 [1988]. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 419 p.

Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej. Praca zbiorowa. Oprac. Tadeusz Brzeziński et al. Red. Wanda Osieńska, Zofia Podgórska-Klawe. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki, Polskie Towarzystwo Historii Medycyny i Farmacji. Kraków, 1983. PAN. 547 p.

Magyar források

A XIX. század első felében indult meg Magyarországon az orvostörténet egyetemi oktatása és jelentek meg az első nagyobb orvostörténeti feldolgozások, számos esetben hivatkozva Weszprémi István XVIII. századi négykötetes kézikönyvére. Az egyes cikkekre, kisebb kiadványokra az e témakört tárgyaló fejezetben részletesen hivatkozunk. Áttekintésükhöz mindenképpen segítségül fordulhatunk Győry Tibor és Dörnyei Sándor orvostörténeti bibliográfiáihoz. Az utóbbi szerzőnek az orvosi disszertációkról készített összefoglalása mindenképpen e korszak áttekintését segítő alapl mű, s ugyanezt kell mondanunk az egyetemtörténeti munkákról. A korszak orvosi és közegészségügyi rendeleteiről a legalaposabban Linzbauer munkájából tájékozódhatunk.

Linzbauer, Franciscus Xaver: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. 3 tomi in 7 voll. Budaë, 1852–61. Typ. caes.-reg. scientiarum universitatis. Tom. I. Cum effigie ac autographo seren. qum. c. r. haeredit. principis, archiducis Austriae Josephi regni Hungariae palatini. 1852–56. 19 lev., 898 p.; Tom. II. 1852. 7 lev., 822 p.; Tom. III. Sectio 1. 1853. 5 lev., 932 p.; Sectio 2. 1855. 2 lev., 953, 1 p., 2 t.; Sectio 3. 1860. 2 lev., 917, 1 p., 1 t.; Sectio 4. 1861. 2 lev., 994 p.; Sectio 5. 1861. 4 lev., 950, CLVI p.

Győry Tibor: Az orvostörténelem gyakorlati hasznáról s culturtörténeti hivatásáról. = Orvosi Hetilap, 1902. pp. 306–307.

Lukács Hugó: Az orvostudomány története a XIX. században. = Gyógyszerész 4 (1902) No. 1. pp. 23–27., No. 2. pp. 55–56., No. 3. pp. 78–79., No. 4. pp. 94–95., No. 5. pp. 112–113., No. 6. pp. 128–129., No. 7. pp. 144–145., No. 8. pp. 158–159., No. 9. pp. 176–177., No. 10. pp. 191–192., No. 11. pp. 207–208.

Buday Kálmán: Az orvostudomány fejlődéséről. = Gyógyászat 46 (1906) No. 27. pp. 458–460., No. 28. pp. 474–476., No. 29. pp. 491–493., No. 30. pp. 507–508.

Bókay Árpád: A gyógyítás tudományának vázlatos története. = Gyógyszerész Hetilap 50 (1911) No. 51. pp. 815–819., No. 52. pp. 841–843.; Közegészségügyi Kalauz 43 (1912) No. 2. pp. 4–7.

Győry Tibor: Közegészségügyi állapotaink és intézményeink a 19. század első harmadában. = Orvosi Hetilap, 1917. pp. 555–559.

Győry Tibor: Magyarország szerepe az orvostudomány fejlődésében. In: A magyar művelődés története. Bp., 1929. pp. 268–272.

Győry Tibor: Az orvostörténelem tanítása külföldön és hazánkban. = Orvoscépzés, 1935. Különszám. pp. 348–355.

Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. 1772–1849. 1–2. köt. Bp., 1998. 308, 312 p.

*

K. Lengyelek és lengyel orvosok a magyar szabadságharcban

Lengyel források

Stanisław Schnür-Peplowski: Polacy i Węrzy [!]. Opowieść dziejowa z lat 1848–1849. Wydanie Wyd. 2. Lwów, 1898. Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta. [4], 291, [6] p.

Eligiusz Kozłowski: Legion Polski na Węgrzech 1848–1849. Warszawa, 1983. Wydaw. Min. Obrony Narodowej. 308, [4] p.

Ojczulek Bem. Panorama siedmiogrodzka. Maj-czerwiec 2004. Muzeum Historyczne m. Tarnobrzega. Oprac. Aleksandra Janas, Adam Wójcik-Łużycki. Tarnobrzeg, 2004. MHMT. 16 p.

Jules-Conrad Burchard-Bélavary: Chez les Turcs. Les emigrés hongrois et polonais en 1848–1849. Nancy, 1908. Berger-Levrault. 67 p.

W cieniu generała Józefa Bema : w 150. Rocznicę śmierci. Zbiór studiów. Pod red.: Norberta Kasparka i Wiesława B. Łacha. Departament Społeczno–Wychowawczy MON et al. Węgorzewo. Towarzystwo Przyjaciół 1 Mazurskiej Brygady Artylerii im. J. Bema. [Warszawa], 2000. Oddział Edukacji Obywatelskiej. 134 p.

Kovács, István: Polacy w węgierskiej Wiośnie Ludów 1848–1849. "Byliśmy z Wami do końca". Przeł. oraz posłowiem opatrzył Jerzy Snopek. Warszawa, 1999. "Rytm". 662 p.

Józef Władysław Drucicki: Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie. Wydanie Wyd. wznowione. Lwów, 1866. Karol Wild. VIII, 248 p.

Jadwiga Chudzikowska: Generał Bem. Warszawa, 1990. Państw. Instytut Wydawniczy. 597 p., 32 t.

Jerzy Midzio: W takt marszu Rakoczego. Udział Polaków w węgierskiej Wiośnie Ludów 1848–1849. Warszawa, 1988. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. 173 p.

István Kovács: Józef Bem bohater wiecznych nadziei. Przeł. Marta Snopek. Warszawa, 2002. Rytm. 301 p.

Magyar források

Wagner Dániel: Jegyzetek az 1848-i földművelési, kereskedelmi s ipari minisztérium egészségügyi osztályának működéséről, gyógyszerészeti ügyek tekintetében. = Gyógyszerészeti Hetilap, 1867. pp. 204–207, 218–221.

Molnár István: Adalék Budavár ostromának, a Kmetty hadtestben működő orvosoknak, s a choleraének történetéhez. = Államorvos, 1884. pp. 95–96, 102–104.

Varga Endre: Az 1848–49. évi magyar hadsereg egészségügyi szervezete. In: Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp., 1933. Sárkány-Nyomda. pp. 564–590.

Jónitz József: 1848 magyar orvosai. = Magyar Orvosi Szemle, 1948. pp. 97–99.

Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Előszó: Ortutay Gyula. Bp., 1948. Egy. ny. 235 p., [14] t.

Vasvári Jenő: Az 1848-as szabadságharc tábori kórházai. = Katonaorvosi Szemle, 1955. pp. 297–303, 384–394.

Csillag István: 1849-ben jelent meg az első magyar honvéd seborvosi könyv. = Orvosi Hetilap, 1963. pp. 1620–1621.

Mádai Lajos: Az 1848–49-es szabadságharc és a kolera. = Egészségtudomány, 1992. pp. 97–109.

Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Bp., 1998. Osiris. 493 p.

Szállási Árpád: Orvosi könyvek az 1848/49-es szabadságharc idejéből. = Orvosi Hetilap, 1999. pp. 893–895.

Az 1848/49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Összeáll.: Ács Tibor és Kapronczay Károly. Bp., 2000. Magyar Tudománytörténeli Intézet 523 p. (Magyar Tudománytörténeli Szemle Könyvtára 14.)

*

L. Az orvostörténet oktatása és kutatása a XIX. század második felében

Lengyel források

Ludwik Gašiorowski: Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce. Tom. 1–4. Poznań, 1839–55.

Wiktor Piotrowski: Szkice z historii polskiej medycyny. (Zbigniew Domosławski aut. przedsl.). Jawor, 1997. Muzeum Regionalne. 118 p.

Magyar források (az 1945 előtti irodalomból)

Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó központi választmánya által a Poór Imre-féle 100 arannyal jutalmazott pályamű. Lőcse, 1894. Dobrowsky és Franke. VIII, 555 p.

Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. A Magyar Tudományos Akadémia hozzájárulásával kiadta tagjai számára a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Bp., 1900. Athenaeum. IX, 253 p.

*

**M. A tudományos társaságok kapcsolattörténetéből.
Orvosi kapcsolataink a dualizmus éveiben. Lengyel orvostanhallgatók
a pesti egyetemen**

Lengyel források

J. Bogusz – K. Lejman: W setną rocznicę Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego 1866–1966. Kraków, 1966.

Stanisław Czarniecki – Janusz Wiltowski: W stulecie utworzenia Akademii Umiejętności. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Kraków, 1972. Państw. Wydaw. Naukowe. 177 p, 24 t.

Rederowa, Danuta: Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872. Karta z historii organizacji nauki polskiej pod zaborami. Kraków, 1998. Polska Akademia Umiejętności. 322 p., 20 t.

Piotr Hübner: Od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do Polskiej Akademii Umiejętności. Refleksje jubileuszowe Mieczysława Offmańskiego, Tadeusza Sinki, Stanisława Wróblewskiego, Stanisława Kutrzeby. Polska Akademia Umiejętności. Kraków, 2002. PAU, 283 p. (Seria Studia i Materiały do Dziejów Polskiej Akademii Umiejętności 1.)

Księga jubileuszowa – Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. Pod red. Igora Gościńskiego i Aleksandra B. Skotnickiego. Kraków, 2006. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. 141 p.

Magyar források

A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837–1937. Szerk.: Salacz Pál. Bp., 1938. M. T. I. ny. 313 p.

Fekete Gézané (összeáll.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973. Bp., 1975. MTA Könyvtára. 609 p.

Molnár László – Szögi László: A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára 1770–1999. Repertórium. Bp., 2002. 191 p. (Újabban interneten is hozzáférhető: http://www.neumann-haz.hu/muvek/Sote_Leveltar/sote.pdf)

*

N. Orvosi kapcsolatok a két világháború közötti időszakban. Az orvostörténet-írás új korszaka

Lengyel források

A magyar orvostörténet-írásnak az 1860-as évektől alapvető gondját képezte az áttekintő általános orvostörténeti monográfia megírása, amelyre ugyan történtek kísérletek, többféle módon megszületett kézikönyvekkel rendelkezünk, de egyik sem állta ki a kritika szigorú bírálatát. Nem a magyar fejlődés feltárása volta a gond, hanem az egyetemes vonatkozások áttekintése. Ez annál is fontosabb volt, hiszen egyben egyetemi tankönyvnek is szánták. A kérésre végleges és megnyugtató választ Władysław Szumowski (1877–1957) krakkói egyetemi tanárnak az orvostudomány egyetemes története témakörében írt alapvetése magyar fordítása adott. E munka 1939 szeptemberében látott nyomdai napvilágot Budapesten, amikor már kitört a lengyel–német háború, világháborúvá szélesedve, különös értéket adott Szumowski munkájának. E korszakról ad jó áttekintést Konopka 1983-as munkája, valamint a XX. századi lengyel orvostudományról 1997 és 2002 között megjelent nagy bio-bibliográfiai kézikönyv.

Stanisław Konopka: Polska bibliografia lekarska za okres wojny światowej w latach 1939–1945. Polska Akademia Nauk. Wydział VI Nauk Medycznych. Wrocław, 1983. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 184 p.

Hanna Bojczuk: Indeks słownika biograficznego polskich nauk medycznych XX wieku. T. 1. Przygot. Hanna Bojczuk; przy współud. Redakcji Instytut Historii Nauki PAN. Zakład Historii Nauk Medycznych. Warszawa, 1997. [Wydawnictwa IHN]. 50 p.

Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku. T. 2 z. 1. Red. i oprac. Bożena Urbanek; [aut. Hanna Bojczuk et al.]. Instytut Historii Nauki PAN. Zakład Historii Nauk Medycznych. Warszawa, 1997. Wydawnictwa IHN. 107 p.; T. 2 z. 2. Warszawa, 1999. 107 p.; T. 2 z. 3. Warszawa, 2000. Wydawnictwa IHN. 114 p.; T. 2 z. 4. Warszawa, 2002. IHN. 137 p. + Indeks słownika biograficznego polskich nauk medycznych XX wieku. T. 2 . 77 p.

Magyar források

A magyarországi orvostörténet-írás kiemelkedő darabja Magyary-Kossa Gyula monográfiája, amelyből a szerző életében négy kötetnyi jelent meg, postumus kiadásként pedig az ötödik. 1935-ben ünnepelte a budapesti Tudományegyetem alapításának 300. évfordulóját, erre az alkalomra jelent meg – több orvostörténész közreműködésével – Győry Tibor értékes kartörténete.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1–2. kötet. Bp., 1929. Eggenberger. [10], 368 p. + [6], 337 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 121–122.); uő.: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 3. köt. Bp., 1931. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. XVIII, 522 p. 2 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 128.); uő.: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a

magyar orvostörténelem köréből. 4. köt. Bp., 1940. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. XII, 254 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 168.); uő.: Magyar orvosi emlékek. 5. köt. Sajtó alá rend.: Karasszon Dénes, a függelékét összeáll.: Pákozdy Katalin és Molnár László, a szerző életrajzát összeáll.: ifj. Magyary-Kossa Gyula. Bp., 1995. 340 p. [A művet Horváth Győző jelentette meg a Magyary-Kossa örökösök közreműködésével.]

Gáli Géza: Az orvos útja. Bp., 1934. Pfeifer Ferdinánd. 38 p.

Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)

Divéky Adorján: A magyar–lengyel érintkezések történelmi tanulságai. Kiad. a Magyar Nemzeti Szövetség. Bp., 1937. Révai. 32 p.

Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Garab ny. Cegléd. XI, 649 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 167.)

*

O. Lengyel menekültek és orvosi ellátásuk Magyarországon (1939–1944)

E témakörben csak az 1970-es évek végétől kezdődően jelentek meg komoly feldolgozások, visszaemlékezések, mind Lengyelországban, mind Magyarországon, kivételt képez egy 1958-as lengyel könyvészeti áttekintés.

Lengyel források

Bibliografia poloników węgierskich 1939–1945. Warszawa, 1958. Biblioteka Narodowa. 67 p. (Seria Biuletyn Instytutu Bibliograficznego Vol. 6. No. 3.)

Mieczysław Jerzy Wieliczko: Polacy na Węgrzech. Lublin, 1977. Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 142 p.

Helena i Tibor Csorba: Losy młodzieży polskiej na Węgrzech w latach II wojny światowej. Warszawa, 1981. Państw. Wydaw. Naukowe. 295 p., 8 t.

Franciszek Budziński: Polskie Gimnazjum i Liceum w Balatonzamárdi i Balatonboglár (1939–1944). Lublin, 1984. Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [i Towarzystwa "Polonia"]. 144 p., 16 t.

Helena i Tibor Csorba: Ziemia węgierska azylem Polaków – 1939–1945. Warszawa, 1985. Państw. Wydaw. Naukowe. 364 p., 8 t.

Zdzisław Antoniewicz: Rozbitkowie na Węgrzech. Wspomnienia z lat 1939–1946. Warszawa, 1987. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. 314 p.

Razem w walce (red. István Lagzi, Henryk Piskunowicz). Warszawa, 1987. Węgierski Instytut Kultury, Wojskowy Instytut Historyczny. 232 p.

István Lagzi: Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939–1941. Poznań, 1987. Wydaw. Poznańskie. 328 p.

Franciszek Budziński: Szkoły polskie nad Balatonem w okresie II wojny światowej. Warszawa, 1988. "Pax". 214 p., 16 t.

Franciszek Budziński: Polacy na uczelniach węgierskich w latach II wojny światowej. Rzeszów, 1993. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Filia w Rzeszowie. 131 p., 16 t.

Adam Tokarski: W gościnie u bratanków Węgrów (zarys dziejów uchodźców polskich na Węgrzech w czasie II wojny światowej 1939–1945). (Komentarze w oprac. Józefa Bakonyi). Toruń, 1998. Adam Marszałek. 128 p.

Wspomnienia polskich uchodźców na Węgrzech w latach 1939–1945. Red. Jan Stolarski. Warszawa, 1999. FSPW Rzeczypospolitej Polskiej. 538 p., 3 t.

Grzegorz Łubczyk: Polski Wallenberg. Rzec o Henryku Sławiku. Warszawa, 2003. "Rytm". 213 p., 60 t.

Magyar források

A lengyel menekültek valóban megkülönböztetett bánásmódban részesültek magyar földön, de különös szerepet kapott a menekült iskolaügy, egészségügy és a lengyelek orvosi ellátása. Ez olyan területet képezett 1945 után a történeti kutatásokban, amely valóban „új fejezetet nyithatott” volna a kapcsolataink történetében.

Mieczysław Jerzy Wieliczko: Lengyelek Magyarországon. Lengyelből ford.: Ławnik-Esztényi Eszter. Lublin, 1978. UMCS. 36 p. (A lublini Maria Curie-Skłodowska Tudományegyetem Külföldi Lengyelek Művelődéstörténetét Kutató Központja 2.)

Franciszek Budziński: Lengyel gimnázium és liceum Balatonzámárdiban és Balatonbogláron, 1939–1944. Ford.: Tóvári József. Boglárlelle, 1989. Boglárlellel Városi Tanács. 77 p., 22 t.

Menekült-rapszódia. Lengyelek Magyarországon, 1939–1945. Emlékiratok a bujdosás éveiből. A lengyel eredetit szerk.: Jan Stolarski, a magyar kiadást szerk. és gondozta: Szenyán Erzsébet. Bev. és zárótan.: Grzegorz Łubczyk, utószó: Kapronczay Károly. Bp., 2000. Széphalom Könyvműhely. 627 p., VIII t.

Id. Gazda István: Magyarországi lengyel katonai táborok postája 1939–1944. Piliscsaba, 2000. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 2000. 40, VIII p., 44 t.

Grzegorz Łubczyk: A Lengyel Wallenberg. Henryk Sławik és idősebb Antall József története. Ford.: Józsa Péter, előszó: Göncz Árpád. Bp., 2004. Széphalom Könyvműhely, 297 p.

2. A lengyel–magyar és magyar–lengyel orvosi kapcsolatok kezdete

a) A krakkói orvoskar magyar hallgatói

A magyar–lengyel orvosi kapcsolatok talán leggazdagabb időszaka a XIV–XV. század.⁵

A kezdetet I. (Nagy) Lajos udvara és a krakkói egyetem megalapítása jelentette. A krakkói egyetem alapjait Kázmér lengyel király vetette meg 1364-ben, az egyetem teljes kiépítése 1401-ben, vagyis Ulászló és felesége, a magyar Hedvig uralkodásának időszakára tehető.⁶

Ebben az időszakban Krakkó egyetemén viszonylag nagy számban találunk Magyarországról érkezett hallgatókat. A külföldi iskoláztatást az a körülmény tette szükségessé, hogy átmeneti – az esetek többségében igen erőtlen – kísérletektől eltekintve, Magyarországon hiányzott az állandóan működő, magas színvonalú egyetem. A magyar ifjak tehát a magasabb műveltséget külföldi egyetemeken szereztek meg, s a XIV–XV. században az itáliai egyetemek mellett, különösen a földrajzi közelségben levő Bécs egyetemének jutott még fontos szerep értelmiségünk szellemi képzésében.

A XV. században Krakkó külföldi hallgatói közül a legtöbben Magyarországról jöttek. 1487 és 1494 között a magyarok száma 402 volt, ugyanakkor az osztrákok száma csak 16, a poroszoké 46. Az 1463-as évben valamennyi immatrikulált hallgató 25%-a magyar volt. Ez volt a maximum. A XV. században a krakkói egyetemen összesen 2297 magyar tanult, az 1460–1500 közötti években 1673 volt a magyarországiak száma. A XV. században a tanulók 12,4%-át alkották a magyarok. A XVI. század első másfél

---

⁵ – Dąbrowski, Jan: Krakkó és a krakkói egyetem szerepe a magyar kultúra történetében. (Ford.: Pályi András.) In: Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. (Szerk.: Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László). Bp., 1969. Akadémiai Kiadó. pp. 55–70.

– Dąbrowski, Jan: Początki i rozwój Odrodzenia w Krakowie i na Węgrzech. (w:) Krakowskie Odrodzenie. Biblioteka Krakowska, Kraków, 1954.

– Katalog wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI wieku. Kraków, 1928.

⁶ Nagy Lajost a lengyel trónon leánya, Hedvig váltotta föl.

évtizedében még átlagban 40–50 magyar iratkozott be évente, 1516–1525 között e szám évi 30-ra esik vissza, majd Mohács után egyre csökkent. A XV. század második felétől Krakkó egyeteme mutatja fel a legtöbb magyar diákot, s Krakkó szerepe – a magyar értelmiség képzése területén – csak az 1526. évi mohácsi katasztrófa és a reformáció előretörése után veszít jelentőségéből.

A Magyarországról érkezett hallgatók 1492-től már önálló bursát alkottak. 1493 és 1508 között 350 tanuló nyert ide felvételt, 1509 és 1514 között pedig 135-en. Utána évente átlagosan 10-en érkeztek a krakkói bursába, 1527-ben például 11-en, 1531-ben 12-en, 1537-ben szintén 12-en. A bursa 1493 és 1541 között állt fenn, ez alatt az idő alatt 783 magyar hallgató tanult itt. A bursa regestruma 209 baccalaureatust említ (hét közülük orvos), 41 magistert, 4 orvosi licentiatust és 2 orvosdoktort tart nyilván.⁷ A

---

⁷ Az egyetemre beiratkozott magyar hallgatók jegyzékét több alkalommal is feldolgozták, az újabb jegyzékek egyre pontosabbak:

– Miller, Jac. Ferd.: *Regestrum Bursae Cracoviensis hngarorum nunc primum ex avtographo codice bibliothecae Cracoviensis editum*. Bvdae, 1821. Typis reg. vniversitatis hvng. XXIV, 88 p.

– A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke. (*Regestrum bursae hungarorum Cracoviensis*.) 1493–1558. Az eredeti kéziratokból közölte és magyarázta Schrauf Károly. Bp., 1893. Akadémia. 143 p. (Magyarországi tanulók külföldön III.)

– Szögi László: Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1788. Bp., 2003. ELTE Levéltár. 255 p., [16] t. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 9.)

Matrikulák:

– *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*. T. 1, (Ab anno 1400 ad annum 1489). Ed. cur. Żegota Pauli et Bolesław Ulanowski. Cracoviae, 1887. Acad. Litterarum Cracoviensis. VII, [7], 294 p.; T. 2, (Ab anno 1490 ad annum 1551). Ed. cur. Adam Chmiel. Cracoviae, 1892. Acad. Litterarum Cracoviensis. 347 p.; T. 3, fasc. 1 (Ab anno 1551 ad annum 1589) Ed. cur. Adam Chmiel. Cracoviae, 1896. Academia Litterarum Cracoviensis. 160 p.; T. 4, *Continens nomina studiosorum ab anno 1607 ad annum 1642*. Ed. cur. Georgius Zathay, adiutus ab Henrico Barycz. Cracoviae, 1950. Acad. Litterarum Cracoviensis. 207 p.; T. 5, *Continens nomina studiosorum ab anno 1720 ad annum 1780*. Ed. cur. Carolus Lewicki, adiutus a Georgio Zathay. [Operi adendo praefuit Henricus Barycz]. Cracoviae, 1956. Acad. Litterarum Cracoviensis. XII, 207 p.

Anyakönyvek:

– *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*. Biblioteka Jagiellońska rkp. 258. Wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska; przy współpr. Ryszarda Grzesika. Kraków, 2004. Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”. 1. tom. LXII, 650 p. + CD-ROM; 2. tom. Index. 767 p. (Metrica Universitatis Cracoviensis a. 1400–1508)

Oklevelek, iratok:

– *Codex diplomaticus universitatis studii generalis cracoviensis*. Continet privilegia et documenta quae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant. Pars 1, pertinet ab Anno 1365 usque ad Annum 1440. Pref.: Fredericus Casimirus Skobel. Cracoviae, 1870. Sumptibus Universitatis. VII, 204, 23 p.; Pars 2, ab Anno 1441 usque ad Annum 1470. Pref.: Eduardus Franciscus Fierich. Cracoviae, 1873. Sumptibus Universitatis. VI, IX, 274, 32 p.; Pars 3, ab Anno 1471 usque ad Annum 1506. Pref.: Julianus Dunajewski]. Cracoviae, 1880. Sumptibus Universitatis. VII, 27, 245, VII p.; Pars 4, ab Anno 1507 usque ad Annum 1548. Pref.: Udalricus Heyzman. Cracoviae, 1884. Sumptibus Universitatis. VII, 24, 187, VI p.; Pars 5, ab Anno 1549 usque ad Annum 1605. Cracoviae, 1900. Sumptibus Universitatis. XXVIII, 308

járványok és a különböző háborúskodások mindig megzavarták az egyetem békés látogatását, ennek ellenére – mint látható – sokan szereztek itt végzettséget. Az orvosi karra beiratkozott magyarokról aránylag keveset tudunk, részben azért, mert a kar csak a XV. század derekára fejlődött ki, első évszázadáról pedig szegényes adatok maradtak ránk, részben szért is, mert a Krakkóban anyakönyvezett magyar egyetemi hallgatóknak csak töredéke folytatott tanulmányokat az orvosi karon, sőt ezek többsége is az itáliai egyetemeken koronázta meg tudását, itt fejezte be ilyen irányú stúdiumait. Megismételve a fenti adatot: a XIV–XV. századból *hét olyan magyarról van tudomásunk, akik az orvosi karon tanultak, közülük kettő baccalaureusi vizsgát is tett.*

b) A magyar diákok lengyel orvosprofesszorai⁸

A krakkói egyetem rektora 1419-től egy orvos volt, Jan Cro z Cottbus, aki Prágában szerzett diplomát. A XV. század első felében a kar legismertebb orvostudósa az olasz származású Jan de Saccis (cca. 1370–1433) volt, aki 1425-től kezdve rektorként is működött. Birkenmajer szerint legnagyobb érdeme az volt, hogy négy olyan doktor került ki kezei alól, akik mind katedrát szereztek. Közülük az első volt Mikołaj Oszkowski (megh. 1433 v. 34), aki a lengyel Jagelló Ulászló udvari orvosa volt. A második Herman z Przeworska (megh. 1448), aki 1434-től 1441/42-ig volt az orvosi karon, utána következett Jan z Dobrej, aki haláláig, 1447-ig adott elő medicinát. Az ezt követő 3 évben a híres orvosra, Marcin (Król) z Żurawicára igyekeztek rábízni az orvosi kart, de mivel ezek a törekvések nem jártak sikerrel, 1450-ben Saccis negyedik

---

p. (Seria Munera saecularia Universitatis Cracoviensis quingentesimum annum ab instauratione sua sollemniter celebrantis. Vol. 1–5.)

– Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Függelék: Pannoniae luctus. Szemelvények a krakkói egyetem humanista költőinek magyar tárgyú műveiből. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 227 p.

⁸ Az újabb kutatások alapján részletes összefoglalót ad: Historia nauki polskiej. Tom I. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. pp. 97–103, 305–316.

tanítványára, Bernard Hessére (megh. 1464/65) bízták azt (ő Benedykt Hesse híres professzor öccse volt).

A Krakkót járó magyarokra elsősorban az egyetem természettudományos és humanista oktatása volt lenyűgöző hatással. A XV. század 70–80-as éveiben a régi skolasztikusok mellett egyre több olyan professzor és magister jelenik meg Krakkó falai között, aki már a humanizmus hirdetői: Jan Sakran (Johannes Sacranus), Jan Ursinus, Jakub z Gostynina, Adam z Wilna, Aesticampianus, Selig nevei fémjelzik e korszakot. Jelentős szerepet játszanak ezekben az években azok az orvosok és asztronómusok, akiket a humanizmus szelleme fűz össze. A XVI. század eleje és a századforduló évtizedeiben az egyetemen olyan kiválóságokkal találkozunk, mint Maciej z Miechowa, a kiváló orvos, történész, geográfus és etnográfus, a második orvosi tanszék megalapítója, Marcin z Bylica asztronómus, Rudolf Agricola, Leonard Coxe stb.

Több olyan orvos is kinevezést nyert a krakkói orvosi karra, aki diplomáját európai, köztük olasz egyetemeken szerezte. Köztük említendő a Páduában tanult és ott doktorált Jan z Ludziska, aki nemcsak neves tudósember, hanem kiváló előadó is volt. Három kiváló matematikusról tudunk, akik orvosdoktori fokozatot szereztek Itáliában: Marcin Król, Andrzej Grzymała z Poznania és Piotr Gaszowiec.

A krakkói egyetemen a már felsoroltakon kívül olyan neves orvosok neveivel is találkozunk, mint Jan z Reguł és Adam z Bochynia. Az orvosi fakultás egyre rangosabb helyet kezdett elfoglalni az egyetem egészében, ami az orvosok tekintélyének emelkedését és az orvosi tanszékek számának növekedését hozta magával.

c) A korai tankönyvek és szakkönyvek

Az 1530-as évek komoly szaktudományi produktuma az, hogy Piotr Wedelicki z Obornik (elh.: 1543.) Hippocrates könyvei közül többet is lefordított görögről latinra, s

látta el magyarázatokkal, s azok akkor meg is jelentek nyomtatásban.⁹ A fiziológián belül a vérkeringés elméletének kutatója volt a poznań-i Józef Strusiek, aki Harvey 1628-as közlését megelőzően is már fontos és a harvey-i elvekkel összeegyeztethető kutatási eredményekre jutott az 1555-ben Bázelen kiadott összefoglaló munkájában. Ő elismert Galenus-fordító is volt. Fordításai – egyben kommentárjai – részben Krakkóban, részben Velencében láttak napvilágot. Galenus más műveinek fordításában és kommentálásban kiemelkedő munkát végzett Józef Tectander Zimmerman. Avicenna-kommentárjaival tűnt ki Walenty Sierpiński, aki Pádua neveltje volt. Hippocrates és Galenus műveinek megismertetésében gdański tudósok is részt vettek, köztük említendő Krzysztof Heyll, aki 1558-ban adta ki Galenus két értekezését.

A megfigyelésekre és tapasztalatokra alapozott szemléletmódra való áttérés a reneszánsz idején még komoly ellenállásba ütközött. Az áttérés egyik nehézségét az jelentette, hogy az orvostudományi ismeretek biológiai megalapozottsága még nem volt megfelelő. Az áttörést Vesalius 1543-ban megjelent anatómiája jelentette (érdekes módon ez a könyv ugyanabban az évben jelent meg, mint Kopernikusz híres csillagászati kézikönyve).

Nowopolski (Novicampianus) érdeme volt, hogy elsőként foglalkozott Lengyelországban Vesalius anatómiájával, s ő írta az első lengyel anatómiai tankönyvet 1551-ben. Nem kis részben neki köszönhető, hogy a krakkói orvoscépzés semmivel sem volt alacsonyabb színvonalú, mint az itáliai, s örömeinkre szolgál, hogy ez a felvilágosult szemléletű tudós kapcsolatba került hazánkkal is.

A legkorábbi lengyel nyelvű orvosi szakmunkák és népszerűsítő könyvek közreadása Andrzej (Jędrzej) Glaber z Kobylina nevéhez fűződik, aki a krakkói egyetem professzora volt, s aki elsőként adott közre lengyel nyelvű könyvet az anatómiáról, amelyet ő fordított latinból. A munka 1535-ben Krakkóban került ki a sajtó

---

⁹ Lásd részletesebben Estreichernél (Vol. XXXII. p. 278.)

alól. Glaber-nek még jelent meg könyve a szülészetről is, valamint a magas vérnyomás gyógyítását szolgáló érvágásról is.¹⁰ 1542-ben Krakkóban kötetet írt a pestis elleni védekezésről.¹¹

Két, Krakkóban tanult magyarnak jelent meg ekkoriban szakkönyve, de nem Lengyelországban: az egyik Pauschner Sebestyén pestis-könyve (Nagyszeben, 1530), a másik Wernher György balneológiai munkája (Bázel, 1549).

Az első lengyel szerző által írt (latin nyelvű) gyermekbetegségekkel foglalkozó mű a Páduában tanult Jan Hieronim Chrościejowski tollából jelent meg 1583-ban Velencében.¹² A melankólia egyik első leírója a krakkói orvosprofesszor, Andrzej Grutinius volt.¹³

Az európai orvosi irodalomban többen is foglalkoztak a szifilisz leírásával, s gyógyításának lehetőségeivel, Lengyelországban ezzel a témakörrel legkorábban Tectander foglalkozott, akinek ebben a témakörben 1536-ban jelent meg műve Bázelben. A vérbaj leírásával foglalkozott Wojciech Oczko is az 1581-ben Krakkóban megjelent lengyel nyelvű művében.¹⁴ A késő-reneszánszkori lengyel orvostudomány egyik legkiemelkedőbb képviselője, Oczko behatóan foglalkozott a fertőző betegségekkel is, s nevéhez fűződik a gyógyforrásokról szóló első lengyel munka megírása ('Cieplice'. Krakkó, 1578).¹⁵ Ugyanebben az évben jelent meg 'Opera medica' c. kötete.

A későbbi művek közül említést érdemel az Európában elsőnek mondható katonaorvosi tankönyv¹⁶, a külföldön működő, de Krakkóhoz is kötődő Antoni

¹⁰ Traktat, to iest nauka puszczenia krwie. (1534), bővített változatban 1542-ben készült el.

¹¹ Lásd részletesebben: Estreichernél (Vol. XVII. pp. 156–157.)

¹² Ezt követően 1584-ben, 1588-ban, 1615-ben és 1619-ben ismét kiadták. Lásd még Estreichernél (Vol. XIV. p. 213.)

¹³ Melancoliae, seu affectuum melancholiarum mirabilium. Cracoviae, 1597. Andreae Petricovij. 26 p.

¹⁴ Przemyot. Krakkó, 1581.

¹⁵ A kötet a gyógyforrások általános leírását adja, különös tekintettel az orvosi vonatkozásokra. Az Alsó-Sziléziai gyógyforrásokról részletesen szólt Kasper Schwenckfeld az 1600-ban megjelent 'Stirpium et fossilium Silesiae Catalogus' c. munkájában.

¹⁶ Lásd e témakörrel részletesebben: Historia medycyny wojskowej na przestrzeni dziejów. (pod red. Andrzeja Felchnera i Bożeny Płonki-Syroki). Wrocław, 1997. „Arboretum”. 157 p., 1 t. (Seria Studia z

Schneeberger munkája ('De bona militum valetudine conservanda'), amely 1564-ben került ki a sajtó alól.¹⁷

d) Orvoscépzés Gdańskban¹⁸

A gdański főiskolán az első, az anatómiai katedra 1580-ban jött létre, a második orvosi katedra 1611-ben. A XVII. század folyamán itt azok a felvilágosult orvosok oktattak, akik a legjobb külföldi egyetemeken szereztek diplomájukat, közülük több egyetemi várost a krakkói egyetemre visszatért peregrinusokkal kapcsolatban már megemlítettünk, Gdańsk tanárai közt is találkozunk olyanokkal, akik Oxfordban, Koppenhágában, illetve az észak-német és holland orvosi fakultásokon szereztek diplomájukat. Sajnos Gdańsk nem adhatott a végzett diákoknak doktori fokozatot, azok kiadásához csak az egyetemi rangú intézményeknek volt joguk.

1580-tól itt tanított anatómiát – igencsak magas szinten – J. Mathesius, aki később e szakma professzora lett Wittenbergben, szerzője a hallószervek felépítését tárgyaló műnek. Utóda 1603-tól Joachim Adam Oelhaf (Oelhavius) (1570–1630) – az oktatást segítő – anatómiai múzeumot hozott létre, ahol elsősorban torzszülöttek tetemeit konzerválta és tárolta. Ez volt Közép-Európa első anatómiai múzeuma.¹⁹

Német és holland egyetemek korábbi hallgatója, Wawrzyniec Eichstadt (1596–1660) 1645-ben lett a Főiskola professzora, az emberi test felépítésével kapcsolatos kutatások egzakt matematikai alapra helyezését javasolta, amelyhez statisztikai számításokat is kapcsolt. A statisztikai módszer abban az időben vált ismertté

Dziejów Kultury Medycznej 1.)

¹⁷ Ugyancsak nevéhez fűződik annak az 1550-es műnek a kiadása, amely a pestis elleni védekezésről szól, s amely Krakkóban jelent meg 'Catalogus medicamentorum simplicium' címmel. Lásd róla bővebben Estreichernél (Vol. XXVII. pp. 230–232.)

¹⁸ Lásd erről bővebben: Kazimierz Kubik, Lech Mokrzecki: Trzy wieki nauki gdańskiej – szkice z dziejów od XVI do XVIII wieku. Wrocław – Gdańsk, 1976. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 177 p., 26 t.

¹⁹ Főbb művei között tartják számon a 'De seminario pestilenta intra corpus vivum latitante disquisito physica et medica' c. munkáját, amely 1626-ban jelent meg Gdańskban. Lásd bővebben Estreichernél (Vol. XXIII. pp. 267–268.)

(elsősorban a holland egyetemeken), s ennek lett később magyarországi híve az orvos Hatvani István is. Eichstadt nevéhez fűződnek az első nyilvános boncolások (érdemes itt utalnunk a prágai Jeszenszky János, azaz Jessenius hasonló intézkedéseire). 1657-ben jelent meg 'Disputatio de peste' c. járványtani munkája. Kalendáriumai is ismereteseek, amelyek egykoron sikeres kiadványok voltak.²⁰ Eichstadt későbbi utóda a katedrán János Kázmér udvari orvosa, Jerzy Seger (1629–1678) lett, aki disszertációt írt Hippocratesről 1660-ban, a pestisről pedig 1678-ban.

Az 1640-es években még egy orvosi központ jött létre: Lesznóban.²¹

e) Magyar és lengyel hallgatók közös natio-ja a bécsi egyetemem

A bécsi egyetemet 1365-ben alapították, a magyar diákok már a következő évtől kezdve megalapították a „*natio Ungarorum*”-ot, mint az egyetem negyedik nemzetét.²² Itt kell megemlítenünk, hogy ehhez az egyetemi nemzethez már a működés pillanatától csatlakoztak lengyel diákok, így a „*natio Ungarorum*” iratanyaga a lengyel művelődés- és orvostörténelem egyik fontos forrása is.

A „magyar nemzet”-hez még csatlakoztak a csehek, valamint az al-dunai és a balkáni népek fiai is. A magyarok házához végül is az 1377 és 1630 közötti években 7447 hallgató tartozott, akik közül 5378-en a magyar királyság területéről érkeztek, míg 1568 diák a magyar nemzethez csatolt szláv népek közül került ki. Ezen belül 411 volt lengyel, bár származási helyüknél általában sziléziai eredetet jelöltek meg. A tárgyalt időszakban beiratkozott hallgatók közül 6500–6600 csak az alsó kart látogatta,

---

²⁰ Lásd még Estreichernél (Vol. XVI. p. 24.)

²¹ Lásd erről bővebben: Krzysztof Pietrzak: Doktryny i teorie medyczne w publikacjach naukowych lekarzy dawnego Leszna (XVII-XVIII w.). Wrocław, 2002. „Arboretum”, 144 p. (Seria Studia z Dziejów Kultury Medycznej. Seria 2, Monografie, t. 1.)

²² Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Bp., 1874. Akadémia. 92 p.; Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Kiadja a magyar tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Bp., 1892. Akadémia. CV, 365 p. (Magyarországi tanulók külföldön II.); Szögi László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1849–1867. Bp., 2003. ELTE Levéltára. 502 p. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 7.)

többségük (90–95%) minden fokozat nélkül távozott Bécsből. A felsőbb karokra beiratkozottak összesen 2600 baccalaureusi, 184 licentiatusi és 175 doktori fokozatot szereztek. A három felső kar közül a leglátogatottabb a hittudományi, ezt követte a jogi, végül az orvosi.

A bécsi egyetem orvosi karára 1399–1630 között 399 hallgatót vettek fel, akik közül 211 személy baccalaureusi, 91 licentiatusi, 149 doktori fokozatot ért el. Az orvosi karon a tárgyalt időszakban *11 magyarországi ifjú folytatott Bécsben orvosi tanulmányokat, közülük négyen a legmagasabb fokozatot is megszerezték.* A „magyar nemzet” tagjai – az ide csatolt többi nép fiait is tekintve – ugyanis 29 orvosi baccalaureusi (13,2%) és 23 licentiatusi (29,8%) fokozattal büszkélkedtek. 21-en értek el orvosdoktori fokozatot (15%), akik közül 9 sziléziai (ezen belül 4 lengyel), 4–4 magyar és lausitzi, 1–1 cseh és horvát nemzetiségű volt.²³

A „magyar nemzet”-hez csatlakozott lengyel orvostanhallgatók közül hármat emelünk ki.

*Balthasar Pastorius Ottomachoviiensis.*²⁴ Az orvosi kar iratai szerint 1605 őszén vették fel a hallgatók sorába; Pisában bölcséleti doktori címet szerzett, majd Páduában, Bolognában és Rómában orvosi tanulmányokat folytatott. 1609. augusztus 10-én Bécsben orvosdoktorrá avatták, később tábori orvos lett. A „magyar nemzet” tagjai között csak 1610 őszén szerepelt; a Nemzeten belül tisztséget nem töltött be. A következő év őszén már a salzburgi hercegérsek orvosaként levelezett az orvosi karral.

*Johannes Maternus Nisenus.*²⁵ 1608. május 6-án vezették be hallgatóként az orvosi kar irataiba, majd 1611. november 20-án Bécsben orvosdoktorrá avatták, miután

---

²³ Lásd erről és a későbbi korszakokról: Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis. Vol. 1. 1399–1435. Ed. Karl Schrauf. Wien, 1894. 108 p.; Vol. 2. 1436–1501. Ed. Karl Schrauf. Wien, 1899. 262 p.; Vol. 3. 1490–1558. Ed. Karl Schrauf. Wien, 1904. 355 p.; Vol. 4. 1558–1604. Ed. Leopold Senfelder. Wien, 1908. 653 p.; Vol. 5. 1605–1676. Ed. Leopold Senfelder. Wien, 1910. 619 p.; Vol. 6. 1677–1724. Ed. Leopold Senfelder. Wien, 1912. 563 p.

²⁴ Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis. Vol. 4. Wien, 1908. p. 560., pp. 570–574.

²⁵ Uo. Vol. IV. p. 33.; uo. Vol. V. Wien, 1910. pp. 39–54, 61–68, 90–94, 110, 123, 138, 143.

igazolta itáliai tanulmányait. A „magyar nemzet”-nél 1610 októberében lefizette a tagságért járó díjat; nevénél megemlíti, hogy az orvosi kar hallgatója. Két alkalommal választották a Nemzet procurátorává (1613 őszén és 1615 tavaszán), címénél említik bölcséleti doktori fokozatát is. Az orvosi kar 1614 áprilisában dékánná választotta.

*Adam Oliatorius Opoliensis.*²⁶ Az orvosi kar iratai szerint 1607. július 7-én felvették a hallgatók közé, később a „magyar nemzet” procuratori tisztségét viselte, orvosdoktori oklevelét végül is 1613-ban Bolognában szerezte meg.

---

²⁶ Uo. Vol. V, pp. 33–34, 38, 55, 60, 92–99, 114–116, 125–128, 136–138, 149, 164, 168, 184–187, 198, 205, 217–219, 234, 240, 245, 247, 253, 260.

3. Orvosi kapcsolataink a XIV–XVI. században

a) Lengyel orvosok I. (Nagy) Lajos, I. Ulászló és a Hunyadiak udvarában²⁷

1342-ben került I. (Nagy) Lajos a magyar trónra, ahol 40 éven át uralkodott. Édesanyja III. (Nagy) Kázmér lengyel király testvére volt. Kázmér halála után, 1370-től I. (Nagy) Lajost lengyel uralkodóként is tisztelhatték.

Ami az orvosi vonatkozásokat illeti: Magyarország igen hamar érintkezésbe került a pestissel, Nagy Lajos király 1347-ben a pestisjárvány miatt volt kénytelen félbeszakítani itáliai hadjáratát. A király ugyanis felismerte, hogy nápolyi uralmának fenntartásához biztosítania kell a két ország közötti közvetlen tengeri összeköttetést. Ezért az éppenhogy lezajlott pestisjárványtól elnéptelenedett és legyengült, békét sürgető Velencével a dalmát kikötővárosok átengedése iránt új tárgyalásokat kezdett, de ennek esetleges sikertelenségére is számítva Genuával is egyezséget kötött, hogy velencei támadás esetén hajóikkal részesítsék őt támogatásban. Velence békekövetei és a hadra felkészült genuai hajók egyidőben érkeztek Nápolyba, de a tárgyalásoknak hirtelen véget vetett a borzalmas erővel fellépett pestisjárvány.

Radlica (Jan z Radliczyc), I. (Nagy) Lajos udvari orvosa

Budán királyi orvosként élt 1376-tól Jan Radlica (azaz Joannes Parvus, aki alacsony termete miatt nyerte el a „Mały” melléknevet), a későbbi neves krakkói püspök, egyben a krakkói egyetem orvosi karának tanára (elh.: 1392). Kevés szakirodalmi művet hagyott hátra, köztük említendő a 'Practica Brevis sanitatis conservandae' c. munkája. Długosz említi, hogy Lajos V. Károly francia királyhoz fordult és kérte, hogy küldjön

---

²⁷ A témakör fontos szakirodalmi forrása: Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Bp., 1880. Akadémia. 286 p.

neki tapasztalt orvosokat.²⁸ Radlica Montpellierben tanult orvostudományt, majd a párizsi egyetem procuratora lett, s ezután került Magyarországra, ahol orvosi tudásáért nagyra becsülték. Długosz szerint olyan jó orvos volt, hogy ránézéssel meg tudta jósolni a betegség kimenetelét.

Radlica odahaza igen magas egyházi méltóságokig jutott: egy ideig lengyel kancellár is volt, majd – Lajos határozott kérésére – 1382-ben a krakkói püspöki székbe emelték. Érdekes történetet mond el róla Długosz: halála előtt három évvel valahol vendégségben járt, ahol meg akarták mérgezni, de mint orvos tudott segíteni magán. Lábánál fogva felakasztotta magát és addig verette a hasát, amíg a mérgezett ételt mind ki nem hányta.²⁹

Ratibori Lőrinc (Wawrzyniec z Ratiborza), I. (Jagelló) Ulászló udvari orvosa

Albert (uralk.: 1437–1439) halála után a magyar uralkodó osztály III. Władysławot I. Ulászló néven magyar királlyá választotta. Erzsébet királyné (Zsigmond leánya, egyben I. Ulászló özvegye) férje halála után néhány nappal fiúnak adott életet, akit V. László néven koronáztak meg. I. Ulászló magyarországi uralma sikerekkel indult, hiszen 1443-ban – győztes hadjáratok után – Szegeden tíz évre békét kötött II. Murád szultánnal. Azonban – főleg Cesarini pápai követ ösztönzésére – nyugati segítség reményével kecsegtetve megszegte a békét. Szánoki Gergely – a lengyel humanista politikus, I. Ulászló titkára – nem tudta az uralkodónál érvényre juttatni a józanság elvét, alulmaradt Cesarinivel szemben. I. Ulászló idejéből maradt fenn az az adat, hogy udvari orvosa volt **Ratibori Lőrinc** (Wawrzyniec z Ratiborza).

---

²⁸ Długossius, Ioannes: *Historiae Poloniae selecta ad pugnam apud Grunwaldum pertinentia*. Libri XII. Tom. 3. Cracoviae, 1876. p. 398.; az újabb irodalomból: J. Dąbrowski: 'Ostatnie lata Ludwika Wielkiego' (Kraków, 1918.)

²⁹ Długosz visszaemlékezését idézi Stanisław Kutrzeba: *Polacy na studiach w Paryżu w wiekach średnich*. Warszawa, 1900.

Sanoki (Grzegorz z Sanoka), azaz Szánoki Gergely, Hunyadi Mátyás és László hunyadvári nevelője

I. Ulászló halála után felbomlott a magyar-lengyel perszonálúnió, Lengyelországban IV. Kázmér (1447–1492) foglalta el a trónt, míg Magyarországon Hunyadi János lett az ország kormányzója, V. László kiskorúsága idejére (1440–1458). E korszak kiemelkedő humanista szervezője volt Vitéz János, s ebben az időben Hunyadi udvarában talált 1450-ig menedéket **Szánoki Gergely**, aki később Mátyás király nevelője volt lett.

A humanizmus korában a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok kiépítése elsősorban a lengyel Grzegorz z Sanoka,³⁰ azaz Szánoki Gergely nevéhez fűződik, aki Vitéz János és köre jeles egyéniségei közé tartozott.³¹ Szánoki szintén a krakkói egyetem neveltje volt, amikor wieliczkaei prépostként 1437-től Itáliában ismerkedett meg a humanizmussal, és került kapcsolatba magyarokkal. Hamarosan hazánkba jött, hiszen I. Ulászló titkáraként követte urát a magyar királyságba. Szánoki a várnai csatavesztés (1444) után sem tért vissza hazájába, hanem Hunyadi Mátyás nevelőjeként maradt nálunk.

Csakhamar kapcsolatba került Vitéz Jánossal: igen otthonosan érezte magát a váradi püspöki udvarban, ahol: „minden beszélgetés a hasznosságot vagy a gyakorlati igazságot tartotta szem előtt”. Itt Szánoki a krakkói egyetem szellemének megfelelően az empirizmus elsőbbségét vallotta a tisztán spekulatív elmélkedéssel szemben. Kétségtelen, hogy Szánoki világnézetében már jelen voltak a humanizmus csírái, minden valószínűség szerint ezért érezhette jól magát Vitéz János körében, ahol hasonló gondolkodású férfiak gyülekeztek.

---

³⁰ Életútjáról leg részletesebben A. Nowicki írt a Varsóban 1958-ban megjelent 'Grzegorz z Sanoka' c. monográfiájában

³¹ Érdekességként megemlíjtük, hogy néhány éve már működik Magyarországon a Sanoki Gergely Történeti Társaság.

Szánoki nem csak Vitézzel épített ki jó kapcsolatot, hanem az irodalomtörténeti kutatásokból kitűnik, hogy Joannis Długosz I. Ulászló lengyel király 1434-es epitaphiumát és Zsófia királyné 1461-es epitaphiumát is Szánokinak tulajdonítja.³²

Szánoki valószínűleg 1440-től kezdve 10 éven át élt hazánkban, s ezekben az években javasolta Vitéz Jánosnak, hogy hívja Váradra Stanisław Pleszewskit (Pleszowski) és Marcin z Przemyśla (Marcin z Żurawicy) lengyel orvosdoktorokat, továbbá Marcin Bylica z Olkusza (Ilkus Márton) lengyel orvost és csillagászt. A váradi kör tevékenységének helye Mátyás uralkodása alatt (1458–1490) Esztergomba helyeződött át. Ekkor a nemzetközi tudományos együttműködés szervezettebb középkori formái alakultak ki: a tervezett pozsonyi egyetemnek szüksége volt külföldi szakemberekre. Mátyás 1465-ben Vitéz Jánost bízta meg a szervezéssel, de a maga részéről is igyekezett előmozdítani a neves tudósok (matematikusok, csillagászok, orvosok, filozófusok stb.) meghívását. Így került hazánkba a neves csillagász, Johannes Müller (Regiomontanus), Szánoki javaslatára pedig több lengyel tudós.

Żurawica (Marcin z Żurawicy, Marcin z Przemyśla, Marcin Król z Żurawicy), Hunyadi János udvari orvosa

Przemysli Márton krakkói orvos Magyarországra történő meghívását is Szánoki javasolta. Marcin Żurawica 1422 táján született, felsőbb tanulmányait 1438-ban kezdte el Krakkóban, majd Oleśnicki krakkói püspök támogatásával Lipcsében, Páduában és Bolognában tanult. 1449-ben lett orvosdoktor. Megszegve Oleśnickinek tett azon ígéretét, hogy visszatér Lengyelországba, Hunyadi János udvarában telepedett le, majd Váradon élt Vitéz János püspök udvarában.

Kezdetben Vitéz János bonctan iránti érdeklődését igyekezett kielégíteni. Feltehetően tőle származik a magyar egyetem alapításának vázlatos terve is. Nehezen

---

³² Vö. Długosz id. munkájával.

hagyta el Váradot, 1450-ben mégis kénytelen volt engedelmeskedni Oleśnicki püspök felszólításának, visszatért Krakkóba, ahol az egyetemen csillagászatot tanított és megírta a 'Geometria practica' című munkáját.³³

Bylica (Marcin Bylica z Olkusza), azaz Ilkus Márton, Mátyás király udvari orvosa

Bylica magyar kapcsolatai régebbi eredetűek voltak: már Krakkóban élvezte a magyar hallgatók bizalmát, majd Bolognában baráti szálak fűzték Janus Pannoniushoz, a kor latinul verselő magyar költőjéhez. Bylica³⁴ már úgy érkezett – Szánoki javaslatára – hazánkba, hogy kiszemelték a pozsonyi egyetem tanárának. Annak ellenére, hogy Pozsonyban bölcseletet és asztrológiát adott elő, betöltötte az udvari orvosi tisztséget is. Mátyás igen kedvelte őt, nemcsak azért, mert hosszú életet jóslt neki a csillagok állásából, hanem mint orvosra is állandóan szüksége volt rá. Długosz említi, hogy az uralkodót 1480-ban, az ausztriai hadjárat előtt Bylica gyógyította ki komolynak tűnő betegségéből. Vele volt Bécs bevételénél, sőt az uralkodónál közvetített a bécsi egyetem érdekében, amelynek tanári karát igen jól ismerte.³⁵

Nálunk mint csillagász vált ismertté, orvosi gyakorlatát csak az udvarban és a király környezetében fejtette ki. Tekintélyének még az sem ártott, hogy kapcsolatba került a Mátyás-ellenes összeesküvőkkel, még udvari tisztségeit sem vesztette el. A Mátyás alapította budai egyetemen is fontos tisztségeket töltött be:³⁶ feltehetően Mátyás

³³ Tudományos életművét legrészletesebben G. Rosińska dolgozta fel különböző tanulmányaiban, ezek közül kiemeljük a Żurawica asztronómiai munkásságát bemutató dolgozatát: 'Krakowska szkoła astronomiczna przed Kopernikiem. Zainteresowania techniczne Marcina Króla z Żurawicy' in: Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 18 (1973) pp. 463–483. Lásd még: M. Zwiercan összefoglalóját a Polski Słownik Biograficzny 1974-ben megjelent XIX. kötetében.

³⁴ Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban. Kiadja a m. t. Akadémia irodalomtört. bizottsága. Bp., 1881. Akadémia. p. 41.; Morawski Kazimierz: Historia uniwersytetu Jagiellońskiego. Vol. 2. Kraków, 1900. pp. 304–310.; Barycz Henryk: Conclusiones Universitatis Cracoviensis. Kraków, 1933. p. 80.; lásd még a Bylica-szócikket az új Magyar művelődéstörténeti lexikonban (főszerk.: Kőszeghy Péter)

³⁵ Lásd e korszakról: Székely György: Topographie, Gesellschaft und Kultur der schlesischen Hauptstadt und Matthias Corvinus. In: Lengyelek és magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok. Tanulmányok D. Molnár István professzor tiszteletére. Debrecen, 2001. Kossuth egy. pp. 251–259.

³⁶ Vö.: Klaniczay Tibor: Egyetem és politika a magyar középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. Akadémiai Kiadó. pp. 35–44. (Memoria

kívánságára elkészítette a magyar városok földrajzi szélességének és hosszúságának meghatározását és terveket készített hazánk feltérképezésére. Tanári tevékenysége mellett minden hadjáratra elkíserte a magyar uralkodót, ahol tábori orvosként működött. A korabeli források szerint ott volt Mátyás halálos ágyánál is. Budai plébánosként hunyt el (1493), végrendeletében értékes műszereit a krakkói egyetemre hagyta, amelyek máig láthatók ott a Collegium Maiusban.³⁷

b) Lengyel orvosok a Jagellók második magyarországi uralma idején

Hunyadi Mátyást a magyar trónon II. Ulászló követte, aki fivérével, János Albert lengyel uralkodóval – a lengyel történelmi munkákban: Jan I Olbracht (Albrecht) – megállapodást kötött a két ország közötti béke reményében. Ebben az időszakban érkezett hazánkba *Michał z Lwowa* (Lwówi Mihály) orvosdoktor.³⁸ II. Ulászló hívására jött Budára, ahol királyi orvos és budai plébános lett, s itt hunyt el 1496 körül.³⁹

Mechoviensis (Maciej z Miechowa, Miechowita), II. Ulászló idejében működött orvos és történettudós

A Jagellók második magyarországi uralma – II. (Jagelló) Ulászló (1490–1516) és II. (Jagelló) Lajos (1516–1526) – idejére elhamvadtak Mátyás egyetemalapítási kísérletei, így a magyar értelmiség még mind fontosabb képzőhelyévé vált Krakkó.⁴⁰

A krakkói egyetem falai között kiváló humanisták működtek, köztük a már említett Mathias Mechoviensis (Maciej z Miechowa) is, a Kopernikust megelőző időszak legnagyobb lengyel humanistája, polihisztor orvos, csillagász, földrajztudós és

---

saeculorum Hungariae 4.)

³⁷ Életművét legrészletesebben Birkenmajer dolgozta fel a Krakkóban 1892-ben megjelent munkájában.

³⁸ 1492-ben szerzett diplomát Bolognában.

³⁹ Birkenmajer, Ludwik: Marcina Króla z Przemyśla. Warszawa, 1908.

⁴⁰ Lásd részletebben: Schultheisz Emil: A lengyel–magyar orvosi kapcsolatok a reneszánsz idején. In: Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Piliscsaba, 2006. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 242–245. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 62.)

krónikaíró.⁴¹ Feltehetőleg 1486-ban vagy 87-ben szerzett Bolognában orvosdoktori címet.

Itáliában, hol orvosként, hol csillagászként teremtette elő megélhetésének költségeit, majd Magyarországon át tért vissza Krakkóba. Később külön is írt magyarországi útjáról: megfordult Budán, Visegrádon, megtekintette Mátyás híres könyvtárát, feljegyzéseket készített a budai gyógyvizekről, a növényzetről, a Felvidék hegyeiről és a gyakori betegségek tüneteiről, gyógymódjairól. Érdeklődésének másik területe a történelem. Rengeteg adatot gyűjtött össze a magyar történelemről is.

1490-ben már udvari orvosként emlékeznek meg róla. Az udvari élet arra ösztönözte, hogy ifjúkorától kezdve tervezett történeti munkájához gyűjtsön adatokat. Pontosan feljegyezte a követjárásokat, a diplomáciai terveket, a hadjáratok vélt okait. E feljegyzésekből kitűnik, hogy igen nagy ismeretségre tett szert, és pontosan meg tudta állapítani az egyes személyek politikai súlyát és befolyását. E történeti feldolgozás ihletője a nagy lengyel krónikaíró, Długosz volt, akit még személyesen ismert, s ott volt 1480-ban a temetésén. Az ő munkájához akart kiegészítést írni, főleg saját koráról.⁴²

A követjárásokról írott feljegyzései mást is elárulnak: a követekkel vagy kíséretük tagjaival folytatott hosszas beszélgetések során nem csak akkori küldetésük céljairól

---

⁴¹ Élelművét több kötetben is elemezték, ezek közül is kiemelkedik az 1960-ban Wrocławban és Varsóban közreadott monográfia: 'Maciej z Miechowa 1457–1523. Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki'. Az általunk többször is idézett Szumowski 1946-ban jelentetett meg egy nagyobb tanulmányt Miechowita orvosi működéséről.

A róla szóló további forrásmunkák:

– Maciej z Miechowa [Mathiae de Mechovia] (ca 1457–1523): *Chronica Polonorum*. Kraków, 1986. Krajowa Agencja Wydawnicza. [24], CXIX, [3] p.

– Maciej z Miechowa: *Contra saevam pestem regimen accuratissimum*. Editio trilingua: Latina, Polona, Anglica. Tł. z oryg. Danuta Turkowska; tł. na jęz. ang. Teresa Bałuk-Ulewiczowa. Universitas Jagellonica. Institutum Historiae Medicinae. Cracoviae, 1995. KHM CM [Collegium Medicum] Uniwersytetu Jagiellońskiego. 33 p.

– Leszek Hajdukiewicz: *Biblioteka Macieja z Miechowa*. Wrocław, 1960. Zakł. Nar. im. Ossolińskich. 453 p. (Seria Monografie z Dziejów Nauki i Techniki 16.)

⁴² Kovács Endre: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Függelék: Pannoniae luctus. Szemelvények a krakkói egyetem humanista költőinek magyar tárgyú műveiből*. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 227 p.

tudakozódott, hanem országuk történelméről, földrajzi viszonyairól, növényzetéről, állatvilágáról, népszokásairól, gyógyvizeiről is ismereteket igyekezett szerezni.

Már ekkor elkezdte írni 'Chronica Polonorum' című krónikáját, amelynek első része valójában Długosz tizenkét kötetes munkájának rövidített változatát foglalja magába, a második kötete viszont saját korát öleli fel, rendkívüli adatgazdagsággal, élvezetes földrajzi, néprajzi leírásokkal.

Feljegyzéseiből az is kitűnik, hogy elfogadta korának misztikus elképzeléseit, az üstökösökön kívül a csillaghatásokban is kereste az Európa-szerte dúló járványok okát. 1493-ban a következőket írta: „A franciabetegség az Úrnak ebben az évében a két nagysúlyú bolygó a Saturnus és a Jupiter oppozíciójában támadt, a Dél és Nyugat közti középső részeken, ahol a Mars uralkodik.”

1501-ben fordulat következett be életében: a krakkói orvosi kar tanárát, Jan Regult rektorrá választották, de elfoglaltsága miatt előadásainak megtartására őt kérte fel, hiszen már kitűnő orvos hírében állt. Kiváló „helyettesnek” bizonyult, mert néhány hónap múlva rendes tanárnak nevezték ki, sőt, 1502-ben rektornak is megválasztották. A hajlott korú Regullal szemben előadásait elsősorban az orvosi gyakorlatra összpontosította, az elméleti felkészítés mellett főleg saját praxisának tanulságait igyekezett átadni az orvosjelölteknek.⁴³ Négy könyve közül kettő orvosi tárgyú volt, de e két munka erősen kapcsolódott egyetemi előadásaihoz.

Egyik orvosi munkája a pestis elleni védekezésről szól⁴⁴ (erre később még visszatérünk a járványügyi irodalommal kapcsolatban), másik orvosi tárgyú könyve – a négy részből álló 'Conservatio sanitatis'⁴⁵ – kimondottan oktatási célra készült. E mű tükrözi orvosi szemléletét, jóllehet nem haladja meg kora ismereteit.

---

⁴³ Vö.: Academia Medica Crotoviensis. Sześćsetlecie medycyny krakowskiej. Kraków. 1964. UJ. 730 p.

⁴⁴ Contra sevam pestem regimen accuratissimum. Cracoviae, 1508.

⁴⁵ A mű 1522-ben jelent meg Krakkóban Vietor műhelyének jóvoltából

E két orvosi munka mellett Mechoviensis életművének csúcsa az északkelet-európai síkság földrajzi leírása, amely a 'Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis' címet viselte, s 1506-ban jelent meg Krakkóban. A Tractatushoz számos térképet is mellékel, amelyek többségét maga készítette, megjegyezve, hogy „eme mesterséget” Nápolyban tanulta Polak mestertől.⁴⁶

A 'Chronica Polonorum' című történeti munkáját 1519-ben fejezte be és adta ki. Krakkóban Vietor nyomtatta, akinek a műhelyében több magyar szerző munkája is kikerült a sajtó alól ebben az időszakban.⁴⁷ A mű első része az 1480-ig záródó eseményeket, a második az 1480–1505, a harmadik az 1505–1510 közötti történéseket tartalmazza. Adatainak többségét részben a követekkel való beszélgetésekből és feljegyzéseiből merítette. Könyvét elsősorban oktatási célra szánta, így egyszerűen és világosan fogalmazott, a hitelesség kedvéért mindig közölve forrását.

E krónika mind a magyar történelem, mind a korabeli magyar–lengyel kapcsolatok értékes forrása, hiszen mint udvari ember, valóban közelről ismerte a Jagelló-ház belső ügyeit, a Jagellók uralta cseh-magyar királysággal való kapcsolatok napi állapotát. Pontos leírást ad a Jagelló-házon belüli torzszalkodásokról, II. Ulászló és fivérei viszályairól, de a magyar eseményekkel kapcsolatban is mindig utal azok előzményeire, s a magyarországi utazásai során készített feljegyzéseire. Ezeket a leírásokat is színessé teszi földrajzi adatokkal, a magyarokkal kapcsolatos tapasztalataival. Innen tudható meg, hogy az 1490-es években több alkalommal járt követként Budán, sőt 1504-ben neki volt tulajdonítható, hogy a Jagelló-házon belül több

---

⁴⁶ Vö.: Király Péter: A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechów "Tractatus"-ának magyar vonatkozásai. Nyíregyházi Főiskola, 2004. 246, [3] p. (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 8.)

⁴⁷ Vö.: V. Ecsedy Judit: A krakkói nyomdászat szerepe a XVI. századi magyar művelődésben. [Rola krakowskich drukarzy w XVI-wiecznej kulturze węgierskiej] = A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben. [Rola krakowskich drukarzy w kulturze węgierskiej]. Bp., 2000. Balassi Kiadó. pp. 119–168. (lengyelül pp. 9–60.)

ellentét elsimult. 1505-ben Budán kereste fel II. Ulászlót, 1506-ban ott volt II. Lajos születésénél, a királyné halálos ágyánál.

A kiegészítő részben alapos áttekintést ad azokról az országokról, ahol a Jagelló-ház akkor és régebben uralkodott, évenkénti bontásban közli az ezekben az országokban bekövetkezett legfontosabb eseményeket. A magyar vonatkozásoknál már nem csak saját feljegyzéseit használja, hanem a Thuróczi-krónikát is, amely legbecsesebb könyveinek egyike volt. E krónikát gyakran szó szerint idézi, de magyar barátaival való levelezésére is sűrűn hivatkozik.

E részből kitűnik, hogy Mechoviensis milyen reálisan mérte fel Magyarországra és Európára vonatkoztatva a török veszélyt, észlelve II. Ulászló alatt a magyar állam meggyengülését, bár ennek okát nem a Jagelló-házbeli uralkodó tehetetlenségében látta. Mechoviensis krónikája is gazdag az orvosi feljegyzésekben, betegségmegfigyelésekben. Különös érdeklődéssel tárgyalja az uralkodók és neves személyiségek betegségeit, haláluk körülményeit. Így elég részletesen foglalkozik Hunyadi Mátyás váratlan halálával, a mérgezés lehetőségével és a legkülönbözőbb találgatásokkal. A hallomásból szerzett adatokból agyvérzésre következtetett, bár nem tartotta kizártnak, hogy meg akarták mérgezni a királyt.

1513-ban szakított a világi élettel: felvette a papi rendet és ettől kezdve visszavonultan élt. Döntésétől nyugalmat és életművének befejezését várta. Élete utolsó évtizedét a magyar Jan Thurzó (Thurzó János) breslaui-boroszlói püspök krakkói házában töltötte. Itt fejezte be krónikáját és híres Tractatusát, valamint megírta végrendeletét, amely valóságos irodalmi alkotásnak számít.

A krakkói egyetem Mechoviensist legjelentősebb rektorai sorában tartja számon. Minden vagyonát a krakkói egyetemre hagyta: a tételes felsorolás szerint viszont 400 magyar dukátot az általa alapított Szent András kolostorban működő kórházra, s a

betegszobák fenntartására különített el. Teljes könyvtárát ugyancsak az egyetem könyvtárára hagyományozta. A gyűjtemény 1230 művet tartalmazott, ebből több mint 60 orvosi munka, a többi történelmi, filozófiai, teológiai, jogi, matematikai, csillagászati, földrajzi és szépirodalmi. A történeti munkák között fellelhető volt az összes lengyel krónika másolata.

Mechoviensis 1523-ban hunyt el Krakkóban. Síremléke ma is látható a helyi egyetemi templomban.

c) Egy magyar orvos I. Zsigmond lengyel király udvarában. Kassai János működése

A XVI. században a magyar–lengyel orvosi kapcsolatokat elsősorban a lengyel orvosok magyarországi gyakorlata jellemezte, bár jelentős volt Kassai János Antal (Johannes Antonius Cassoviensis) lengyelföldi gyakorlata is. Rendkívül színes ember volt, aki egyéniségével számos hívet és barátot szerzett magának, ezen keresztül hazájának. Bázelen például kezelte a hipochonder Erasmust, akinek figyelmét a magyarok felé irányította.⁴⁸ Később II. Lajos udvari orvosa lett, aki nem sokkal a mohácsi csatavesztés előtt Lengyelországban is járt. Ki is volt valójában ez a férfiú?

Valószínűleg 1499-ben született Kassán, ezért is viselte e város latinított nevét. Alsó iskoláit is itt végezte, a felsőket már Krakkóban folytatta, ahol 1517-ben a bölcséleti tudományok baccalaureusa lett. Innen Páduába vezetett az útja, ahol elsősorban a medicina kötötte le érdeklődését. Veress Endre bűvárlatai nyomán ismeretes, hogy 1522-ben nyerte el orvosi oklevelét.⁴⁹ Végzése után megfordult Freiburgban és Tübingenben, látogatta az ottani neves egyetemeket. Ezután kezelte

---

⁴⁸ Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. Bp., 1941. Officina. 110 p., 6 t. (Officina képeskönyvek 30–31.)

⁴⁹ Vö.: Veress Endre (összeáll.): Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. 1221–1864.* Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia. CLX, 704 p. (Olaszországi magyar emlékek. *Monumenta Hungariae Italica*)

Erasmus hólyagkő-rohamait, sikerrel. Feltehetően Erasmus betegségének sok pszichogén komponense volt, mert a Kassaitól kapott „leo astrologicus” birtokában a rohamok enyhültek. Bázélból Krakkóba ment, ahol feleségül vette az egyik híres aranyműves leányát. Ezután rövid ideig Budán tartózkodott – a lengyelországi Jagelló-család kérésére –, hogy a sokat betegeskedő II. Lajost kezelje. A király kezeléséről írásos emlékeink nincsenek, csupán az udvari számadások említik Kassai nevét – „udvari orvosként”. Viszont tény, hogy II. Lajos felesége, Habsburg Mária Kassai közvetítésével ismerkedett meg Erasmus tanításaival, műveivel, később Henckel Jánost, Mária királyné gyóntatóját ajánlotta Erasmus figyelmébe.

A mohácsi csatavesztés évében (1526) Kassai doktor már I. Zsigmond lengyel király orvosa. Jó nevű orvos lehetett, hiszen az új magyar király, I. (Szapolyai) János az udvari orvosi tisztet ajánlotta fel neki. Kassai viszont inkább maradt Krakkóban, semmint a kettős királyság – Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd – kétes kimenetelű küzdelmeiben az udvari orvos tisztében maradjon. 1527. április 1-jén a következőket írta Erasmusnak: „...Meghívtak János királyhoz orvosnak, én azonban nem merem a szabadságommal együtt biztonságomat is vásárra vinni”. Krakkóban neves személyiségeket gyógyított, s Andreas Circius, Piotr Tomicki és Krzysztof Szydlowiecki rajta keresztül kerültek kapcsolatba Erasmussal.

Kezelőorvosi minőségében a *‘De tuende bona Valetudinae Carmen’* című „egészségügyi felvilágosító” versét ajánlotta Tomicki kancellárnak, barátjának, akinek 1535-ben elégiával siratta elvesztését. Elég kiterjedt orvosi gyakorlata lehetett, hiszen 1536-ban Erasmusnak írott levelében „hajszás orvosi praxisáról” panaszkodott, ami miatt „az udvarnak is búcsút mondott”.

Krakkóban is megmaradt magyarnak, hazája sorsáért aggódó hazafinak. Lengyel barátainak tekintélyét felhasználva igyekezett elsimítani a két magyar király

torzsalkodásait, fegyveres összecsapásait, mert tudta, hogy ezzel csak a töröknek kedveznek. Szydlowieckinek a következőket írta: „...Imádkozom érte, hogy amiben most fáradozol a legjobb király parancsából, sikerüljön... Remény van rá, hogy a mi krakkói palatinusunk elcsendesíti ezeknek a fejedelmeknek a dühét, akik most háborút készítenek elő: bízunk benne, hogy az ő közvetítésével megegyezés jön létre Ferdinánd és Magyarország királya között.” Sajnos ez a remény nem vált valóra, amiért igen rossz lelkiállapotba került.

Neves és keresett orvos volt, akit Szapolyai János az 1530-as évek végén több alkalommal ismét Budára hívott. Ő azonban maradt lengyel földön, ott is halt meg, bár halálának pontos időpontja tisztázatlan. Weszprémi István 1544-re teszi, Herczeg Árpád kutatásai szerint 1549 körül hunyhatott el Krakkóban.⁵⁰

d) Lengyel orvosok I. Zsigmond lengyel király leánya, az Erdélyben élt Izabella (1519–1559) királynő udvarában

Közép-Európa sorsdöntő kérdése a XV–XVII. században a török támadások feltartóztatása, illetve visszaverése volt. A küzdelmet eredményesen csak egy egységes és gazdaságilag jól szervezett állam vehette fel. Ezt a szerepet a XV. század második felében Hunyadi Mátyás állama töltötte be, de Mátyás halála után a Jagelló-család volt az a közép-európai hatalom, amely uralma alatt tudhatta Lengyelországot, Csehországot és Magyarországot. Azonban a XVI. század első felében a Habsburgok fokozatosan visszaszorították a Jagellókat.

A földrajzi felfedezések következtében Nyugat- és Kelet-Európa között erős gazdasági szintkülönbségek mutatkoztak, hiszen az Amerikából elszállított kincsekből a nyugati államok gazdagodtak meg. Ebből a Habsburgok is jócskán részesültek, hiszen ennek a családnak egyik ága birtokolta Spanyolországot. A Jagellók nem tudtak

---

⁵⁰ Szállási Árpád: Kassai János Antal. = Orvosi Hetilap 114 (1973) No. 14. pp. 815–817.

vetekedni a gazdagabb Habsburgokkal, és ez szolgál magyarázatul közép-európai visszavonulásukra.

Mohács után Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János küzdött Magyarország teljes uralmáért; ebbe a Jagellók nem szólhattak bele. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a lengyel bel- és külpolitikai nehézségekkel küszködő Jagellók lemondtak volna közép-európai hatalmi törekvéseik esetleges valóra váltásáról. Így érthető, hogy a hatalomért torzsalkodó Ferdinánd és János közül éppen az utóbbi a lengyelek segítségére is számított, bár a törökkel is igyekezett megegyezni. Szapolyai János 1539-ben feleségül vette Zsigmond lengyel király lányát, Izabellát: ezzel kívánta szorosabbra fűzni kapcsolatait a lengyel királyi udvarral.

Szapolyai halála (1540) és Buda török kézre kerülése (1541) megváltoztatta az ország területi és politikai helyzetét. Magyarország három részre szakadt és Erdély – Fráter György ügyes politikája nyomán – a független magyar állam folytatása lett. Buda elfoglalása után a szultán az ország keleti területeit védnöksége alá helyezte és a csecsemő János Zsigmondnak, illetve a nagykorúságáig helyette uralkodó Izabellának engedte át. A királyi udvar a sok nemzetiségű Erdélybe költözött, ahol Fráter György – bár nem mondott le az ország egyesítéséről – politikájával lerakta Erdélyben az önálló fejedelemség alapját.

Izabella erdélyi humanista udvarában – ahol az olasz divatnak és szokásoknak hódoltak – sűrűn váltogatták egymást a lengyel nemesek, zsoldosok és tudósok. Izabella alakját talán a legjobban Gárdonyi Géza rajzolta meg az 'Egri csillagok'-ban. Izabella – a gyengédség, a hiúság és a hatalomvágy keveréke – jó kapcsolatot tartott fenn lengyel-országi családjával, mivel politikai háttérként kívánta felhasználni őket és így érthető, hogy ápolta a lengyel kapcsolatokat nemcsak politikai, hanem kulturális téren is.⁵¹

---

⁵¹ Lásd még: A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának Magyar vonatkozású iratai. 2. köt. 1526–1541. Közread.: Tóth Péter. Miskolc, 2003. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 470 p. (Az 1. köt. sajtó alatt)

Ebben az időben a krakkói egyetem jelentős szerepet játszott a lengyelországi humanizmus terjesztésében, s számos erdélyi ifjú ment tanulni oda. Magiszterei között nem egy Itáliát megjárta tudóst találunk. Ezek a tudósok sokoldalúan képzett, széles érdeklődésű, nagy tudású polihisztorok voltak, akik között nem ritka a természettudományokat művelő sem. Számos adat bizonyítja, hogy Izabella szívesen látta udvarában a lengyel tudósokat és fia nevelését és gyógykezelését is inkább idegenekre bízta, mint a magyarokra.⁵²

Nemcsak János Zsigmond, de maga is sokat betegeskedett, így környezetében örömmel látott vendég volt az, aki a gyógyításhoz is értett, hiszen „Izabella valami női betegségben szenvedett, s nem részesült egyöntetű, alapos kezelésben”.⁵³ Fián is kiütközött, hogy idős apától származott, és a gyerekekben sohasem bővelkedő családnak ő volt az utolsó sarja. Így érthető az is, hogy az akaratgyenge János Zsigmond – a történetírók feljegyzései szerint – ingadozó emberré vált, ami erősen befolyásolta Erdély későbbi történelmét.⁵⁴

---

⁵² Vö.: Szádeczky K. Lajos: Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552–56. Bp., 1888. Akadémia. 107 p.; Małgorzata Duczmal: Izabela Jagiellonka – królowa Węgier. Warszawa, 2000. "Rytm". 473 p., 18 t.

⁵³ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 3. köt. Bp., 1931. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. 685. pont. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 128.)

⁵⁴ Lásd erre vonatkozóan még az alábbi nagy forrásmunkát: L. Finkel: Bibliografia historyi polskiej. 1–4. köt. Lemberg, 1891–1914.

Tectander (Józef Tectander, Joseph Tectander) (Zimmermann)

Érthető, hogy Izabella mellett mindig tartózkodott orvos és ezek között több lengyelről is tudunk.⁵⁵ Az 1520-as években Magyarországon működött a krakkói professzor, Noskowski Lukács, aki nyilván a királyi udvarban is megfordult. Józef Tectander (1507?–1543), krakkói származású orvos,⁵⁶ az 1540-es évek elején élt itt, és Wernher György leányát vette feleségül.

A polgári családból származó Tectander a krakkói egyetemen szívtá magába a humanizmus szellemét, de orvosi tanulmányait a páduai egyetemen végezte. Hosszabb olaszországi tartózkodása után Svájcba távozott és Bázelen ismerkedett meg Rotterdami Erasmus-szal. Németországon és Ausztrián keresztül tért vissza hazájába s „végül szülővárosába hazatérve, Petrus Kmita, a krakkói palatinus és várkapitány, az országos főhadparancsnok fogadta udvarába, nemsokára pedig a jó emlékű királynénak ajánlotta be. Kieszközölte azt is, hogy mivel Zápolyai János, az ókori Dácia Ripensis és Medditerranea területének fejedelme feleségül vette Izabellát, Lengyelország királyának, Zsigmondnak a lányát, Tectander kísérje el őt Magyarországra, azzal a megbízással, hogy a királyné mellett belső titkos íródeák legyen és az udvari orvos tisztségét is töltsse be”.⁵⁷ Ezt a tisztséget haláláig betöltötte, átélte Buda ostromát (1541) és úrnőjét elkísérte Erdélybe is.

---

⁵⁵ A lengyel forrásmunkák közül a legpontosabb: Franciszek Giedroyć: *Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce*. Warszawa, 1981. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. 942, XXIV p. (az 1911-es mű új kiadása).

⁵⁶ Weszprémi, Steph.: *Succincta medicorum HUNGARIAE et TRANSILVANIAE BIOGRAPHIA. EXCERPTA EX ADVERSARIIS AVCTORIS*. Centuria I. Lipsiae, 1774. Ex officina Sommeria. 208 p. – Centuria altera. 2 partes. Viennae, 1778–81. Typis Io. Thomae nob. de Trattner. 4 lev., 221 p., 3 lev.; 9 lev., 471 p., 3 lev., 1 t.; Centuria tertia. Decas I. et II. Tomus IV. Viennae, 1787. Typis Io. Thomae nob. de Trattner. 8 lev., 530 p., 4 lev., 1 t., 2 rézm. (Kétnyelvű kiad.: Bp., 1960–1970.). A továbbiakban a kétnyelvű kiadásra így hivatkozunk: Weszprémi: *Succincta*. Magy. kiad.

Jelen esetben: Weszprémi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 3.

⁵⁷ Uo.

Kiválóan képzett orvos volt. Mint korábban említettük, Bázelen könyvet adott ki a szifiliszről, amely az első, lengyel szerző által e témakörben írt munka.⁵⁸ Bázelen jelent meg Galenus-kötete is.⁵⁹

Aránylag fiatalon, hazánkban ragadta el a halál.

Szamotoł (Szymon z Szamotoł)

Tectander halála után az udvari orvosi tisztséget – rövid ideig – az ugyancsak lengyel származású Szymon z Szamotoł töltötte be. Ő szintén a krakkói egyetem tanára volt és magyarországi tartózkodásáról a Jagelló Egyetem tanári törzskönyvének bejegyzése alapján tudunk. Itt Szamotoł neve mellett ez áll: „Isabellae reginae Hung. physicus”. Rövid ideig tartózkodott Izabella udvarában udvari orvosként, feltételezhetően az itt folyó viták és politikai intrikák miatt távozott.

Struthius (Józef Struś)

Tectandert és Szamotołt *Struthius (Józef Struś)* követte az udvari orvosi tisztségben.⁶⁰ A poznańi Struthius – Tectanderhez hasonlóan – szintén a krakkói és a páduai egyetem neveltje volt, bár Páduában először a görög nyelvvel és irodalommal foglalkozott és csak később folytatott orvosi tanulmányokat. Miután megszerezte orvosi diplomáját, rövid ideig Velencében tanított és Zsigmond Ágost lengyel király hívására tért vissza hazájába. A jó orvos hírében álló Struthiust a király maga mellé vette udvari orvosnak és később ő kezelte Zsigmond Ágost nővérét, Izabellát is. „De amikor Izabella, I. János magyar király felesége, Lengyelországba ment hazája meglátogatására és egy ideig ott

⁵⁸ Morbi Gallici curandi ratio exquisitissim. Basel, 1536.

⁵⁹ Claudii Galeni medicorum post Hippocratem principis Opera. Basel, 1536.

⁶⁰ Lásd róla: Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 3., továbbá a következő két lengyel munkában:

– Włodzimierz Bugiel: Un célèbre médecin polonais au XVI siècle Joseph Struthius (1510–1568). Contribution à l'histoire de la médecine à l'époque de la Renaissance. Paris, 1901. G. Steinheil. 93 p.

– Włodzimierz Bugiel: Nasz najznakomitszy lekarz. Odrodzenia Józef Struś (1510–1568). Jego żywot i pisma. Poznań, 1908. Druk. „Dziennika Poznańskiego”. 35 p., 1 t.

tartózkodott, nővére egészségének gondozását Struthius főorvosra bízta a király, aki azután el is kísérte Magyarországra az övéihez hazatérő királynét. Olyan ügyesen és okosan végezte rábízott feladatát több éven át, hogy szokásai és kedvessége miatt is csodálatosan megszerette őt a királyné és a serdülő megválasztott kis király, II. János” – írja róla Wespérmi.

Struthius magyarországi tartózkodásának helye és ideje tekintetében ellentmondás tapasztalható. Amint az előbbi idézetből kitűnik, Wespérmi azt állítja, hogy Struthiust Zsigmond Ágost hívta vissza Lengyelországba és bízta meg Izabella gyógyításával.

Struthius Izabella melletti orvosi megbízatása viszont csak 1552 után következhetett be, így semmi esetre sem követhette Izabellát Budára – mint többen is feltételezik –, sőt 1556-ban sem ő ment vele Gyulafehérvárra udvari orvosként, hanem Novicampianus, aki 1553-tól volt János Zsigmond nevelője és Izabella orvosa. Izabella 1552–1556 között Varsóban tartózkodott, ahol udvarában még ekkor sem szűntek meg a szenvedélyes politikai viták és intrikák. Valószínű, hogy akkor vált meg Struthius Izabellától.

A korabeli feljegyzések szerint Struthius orvosi szaktudása hazája határain kívül is ismeretes volt. Így érthető, hogy II. Szulejmán szultánhoz is elhívták. Azt már magától Struthiustól tudjuk, hogy sikeresen gyógyította meg a beteg török uralkodót és a jó ajánlatok ellenére sem maradt Törökországban, hanem visszatért Lengyelországba. Útja alatt Budán, a királynő udvarában, egy rendellenes érverésű olasz katonát kezelte – írja az 1555-ben kiadott könyvében.⁶¹

Orvosi műveinek egy részét magyarországi tartózkodása előtt írta, néhányat pedig idősebb korában. 1536 és 1540 között jelentek meg Galenus-fordításai és kommentárjai.

---

⁶¹ *Ars sphygmica seu pulsuum doctrina supra M. CC. annos perdita et desiderata. Libri V. (1555).* Budán nyilván 1552 után tartózkodott.

Kötete jelent meg Aristotelesről, Rotterdami Erasmusról, Juvenalusról, Lucianusról és másokról.

Novicampianus (Wojciech Nowopolski, Nowopolczyk), Zápolyai János nevelője

Albertus Novicampianus (Wojciech Nowopolski) a lengyel humanizmus Európa-szerte ismert kiválósága, sokoldalú polihisztor volt. Nevét az orvostörténelem elsősorban a 'Fabricatio hominis' című, Vesalius szellemében fogant munkája miatt örökítette meg, bár nem elsősorban az orvostudomány művelésének szentelte életét.⁶² A magyar orvostörténelem számára azonban azért lényeges személyiség, mivel élt hazánkban és krakkói anatómiai előadásait számos magyar is hallgatta.⁶³

1548-tól kezdve adott elő anatómiát az egyetemen, a kortársak kiváló természettudósként és filozófusként jellemezték. Feltehetően Wespřemi is lengyel források alapján jellemezte Novicampianust könyvében, s azt írja róla, hogy tökéletes teológus és filozófus, s bár foglalkozásra nézve legkevésbé sem orvos, mégis természetismerő és gyógyításban kitűnően képzett ember volt.

A kortársi jellemzés elsősorban a filozófust emelte ki Novicampianus tevékenységében, amit 1543-tól megjelenő munkáinak sora bizonyított. Az 1543-ban és 1548-ban kiadott művei elsősorban Aristoteles védelmében íródtak, de számos kiváló logikai tárgyú munkát is közreadott. E munkáival ma már csak a kor filozófiatörténészei vagy a krakkói egyetem múltjával foglalkozó kutatók találkoznak, különös érdekességet nem szolgáltatnak az utókornak.

---

⁶² Novicampianus: *Fabricatio Hominis a Cicerone Lib. II. Cracoviae, 1551.* Lazarus. A műről lásd: Wojciech Nowopolski, autor "Fabricatio hominis" (1551), pierwszego podręcznika anatomii w Polsce. Przeł. [z łac.] i wstępem opatrzył Stanisław Szpilczyński. Wrocław, 1977. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 131 p.

Lásd még: Jan Tyrawa: *Nauka Wojciecha Nowopolczyka (1508–1559) o Eucharystii.* Wrocław, 1987. [2]. XXI, 509 p.; Ludwik Gąsiorowski: *Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce.* T. 1–4. Poznań, 1839–55.

⁶³ Stanisław Koźmiński: *Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej.* Warszawa. 1888. XVII, 665 p., 1 t.

Viszont az 1551-ben kiadott 'Fabricatio hominis' munkásságának csúcsát jelenti, amely anatómiai, embriológiai és természetfilozófiai munka volt, egyben az első lengyel anatómiai tankönyv. Művét a következő krakkói orvosoknak ajánlotta: Piotr z Poznania, Bartłomiej Sabinka és Marcin Borucki.

Orvosi tanulmányai és későbbi bűvárkodásai alatt bukkant Vesalius munkájára és ennek hiányát érezte a krakkói egyetem oktatásában. Elsősorban tankönyvet, oktatási segédletet kívánt írni, rámutatni az ó- és középkori szerzők tévedéseire. Munkáját 1549–1550 telén írta, miközben állandóan kikérte az egyetem neves orvostanárainak véleményét, ellentétes véleményüket közli is könyvében. Munkája az emberi szervezet teljes felépítésének, működésének korabeli tökéletes leírása, miközben az ókori és középkori szakirodalomban való jártasságról tesz tanúbizonyságot. Vesalius nyomdokain haladva rámutat a tévedésekre, helyreigazítja elődeit és kortársait. Utolsó fejezetében az embert mint a természet és az élővilág részét ábrázolja. Munkája nyomán indult meg Krakkóban az anatómia új szemléletű oktatása. Őt ismeri el a lengyel orvostörténelem Vesalius első lengyel követőjének.

A munkájában többször említett Sabinski orvostanár és királyi orvoson keresztül került kapcsolatba Zsigmond Ágost lengyel király udvarával, ahol ebben az időben – az erdélyi rendek által lemondásra kényszerített – Izabella és János Zsigmond élt. A lengyel uralkodó elégedetlen volt unokaöccse nevelésével, így a kiváló pedagógus hírében állt Novicampianust bízta meg a nevelői feladatok ellátásával, aki Krakkóban és Varsóban nevelő, egyben a sokat betegeskedő Izabella udvari orvosa lett. Feltehetően ez olyan feladatokat rótt rá, hogy ebben az időben nem írhatott könyvet, s neve nem szerepelt az egyetem tanárai között sem.

1556-ban követte az Erdélybe visszahívott Izabellát és János Zsigmondot, és közel egy évig Kolozsváron tartózkodott. A gyenge testalkatú és sokat betegeskedő

Novicampianus nem bírta hűvös és csapadékos erdélyi éghajlatot, és 1557. augusztus 20-án kötelmei alól való felmentését kérte. Hamarosan elhagyta Erdélyt és elfoglalta tanári székét a krakkói egyetemen. Erdélyi tevékenységének és tartózkodásának irodalmi vonatkozásai is vannak: 1557-ben Kolozsvárott két munkát jelentetett meg Kálvin követői ellen, de hitvédő irata nem ellenséges hangvételű, feltehetően hatott rá Erdély vallási türelme.

Visszatérése után állapotromlót, feltehetően tüdőbajban halt meg 1559. január 8-án.

Evangelista János (Jan Ewangelista z Leńcz)

Novicampianust kettős tisztségében *Evangelista János* Bolognában végzett – valószínűleg magyar származású – lengyel orvos követte, aki orvosi tevékenységét csakhamar egész Erdélyre kiterjesztette, sőt több alkalommal kezelte Petraskót, a havasalföldi román fejedelmet is. Elsősorban Izabella királynő orvosaként volt ismert, s néhány nappal Izabella halála előtt tért vissza Krakkóba.

Weszprémi azt írta róla, hogy I. (Szapolyai) János magyar király feleségénél, Izabellánál betöltött orvosszerepéről kétségtelenül meggyőzte a részére kiállított, s fennmaradt igazolványa, amelyet az uralkodó mint *physicusa* részére állított ki. Az igazolás szövege magyar fordításban így hangzik: „Izabella, Magyar-, Dalmát-, Horvátország, stb. Isten kegyelméből való királynője, üdvözlí ... egyébként is ... bármily rendű-rangú ... valamennyi emberét Magyar- és Erdélyországon belül és kívül ... Minthogy ez a kitűnő Evangelista János orvosdoktor Lengyelországba utazik, jóakarattal arra intem Szívességteket, alattvalóimnak pedig szigorúan meghagyom, hogy amikor Evangelista János a ti területekre és hivatalotokba megy, mindenütt kedvesen, békén és minden akadékoskodás nélkül szíveskedjete elengedni és

elengedtetni, sőt ha szükség lesz rá, lovakkal és egyéb szükségessel is ellátni, amit alattvalóimnak is szoros kötelességükké teszek”.⁶⁴

Az említett lengyel orvosok elsősorban a királyi udvarokban tevékenykedtek, koruk kiemelkedő tudású és hírnévű gyógyítói közé tartoztak. Viszont csak szórvány adatokkal rendelkezünk azokról, akik katonai sebészként, vagy vándorgyógyítókként fordultak meg hazánk területén. Zsoldfizetési íveken szerepel – a lengyel katonák között – néhány nem pontosan azonosítható lengyel sebész neve is, akik katonai szolgálatuk mellett esetenként katonákat kezeltek előbb Szapolyai János környezetében, később pedig az erdélyi hadseregben.

e) Lengyelországban tanult két nevéssé lett magyar diák a XVI. századból⁶⁵

Krakkó diákja, Pauschner Sebestyén, aki a magyarok közül elsőként írt könyvet a pestisről

Divéky Adorján joggal következtetett arra, hogy Pauschner Krakkóban az egyetemet látogatta. Minden valószínűség szerint ő volt az, akit 1509-ben a krakkói egyetem anyakönyvébe így jegyezték be: „Sebastianus Fabiani de Levczovia”.⁶⁶ Az atyai néven kívül a bejegyzés időpontja is pontosnak mutatkozik, hiszen orvosi tárgyú munkája megjelentetésekor Pauschner nyilván tanulmányai végén állhatott. Ennek alapján születési évét 1490–1495 tájára helyezhetjük.

1530-ban megjelent orvosi könyvében Sebastian Pauschner „der Sieben freyen Kunste und Artzney Doctor” címet viseli. Feltételezhetjük, hogy a „hét szabad művészet” elsajátítására ment Lőcséről az onnan nem messze fekvő Krakkóba. 1513-ban számtankönyvecskéje megjelenésekor is ott tartózkodott. Az orvostudományokat

⁶⁴ Wespriemi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 3. p. 217. Az újabb életrajzok közül lásd a Polski słownik biograficzny VI. kötetében 1948-ban O. H. Wyczawski által írt összefoglalót.

⁶⁵ Lásd a korszakról bővebben: Fügedi, Erik – Székely, György (szerk.): La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie. Bp., 1963. Akadémiai Kiadó. 561 p. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53.)

⁶⁶ Divéky Adorján: Szepességi tanulók a krakkói egyetemen (1400–1550). = Közlemények Szepes vármegye múltjából 1 (1909) p. 96.

azonban feltehetően valamelyik olaszországi egyetemen tanulhatta. Pestiskönyvében elsősorban a járvány elleni védekezéssel kapcsolatos főbb tennivalókat fogalmazza meg.

Pauschnerről a következő konkrét hírünk már Nagyszebenből van, ahol őt az ottani hivatalos városi feljegyzések szerint 1528-ban – élete végéig szóló megbízással – mint „physicus”-t alkalmazta a város.⁶⁷ Pauschner nagyszebeni alkalmaztatása feltehetően azokra az élénk és régi kapcsolatokra vezethetők vissza, amelyek a szepesi városokat éppen Nagyszebennel kötötték össze.

A Magyarország gyógyvizeiről szóló első munka szerzője, Wernher György, Krakkó neveltje

A magyar orvosok és természettudósok mindig sokat foglalkoztak fürdőtannal és a gyógyforrásokkal. E téren nagyon becses munkát írt Wernher György (meghalt 1567-ben), aki Lengyelországban tanult, de nem az orvosi karon. Az egyetemre az 1514/15-ös tanév őszi félévében iratkozott be. 1519-ben a szabad művészetek babérkoszorúsa lett, aztán Kassán és Eperjesen működött mint tanító, végül várkapitány lett: Sáros vármegye és Eperjes várkapitánya. Költeményeket is írt latin nyelven. Leányát, Sabinát, Tectander (Zimmermann) József krakkói orvos vette feleségül, erről korábban már szóltunk.

Wernher műve, amely az első magyar szerző által írt balneológiai munka, a következő címet viseli: 'Hypomnemon de admirandis Hungariae aquis'. Kötete első kiadásban Bázelen jelent meg 1549-ben, ezt követően Bécsben adták ki 1551-ben, és még számos kiadásáról tudunk. Wernher ebben ismerteti a magyarországi gyógyforrásokat, nevezetesen: a budai, pöstyéni, trencsénteplői, bajmóci, stubnyai,

---

⁶⁷ Lásd: Révész Béla tanulmányát (Archiv für Geschichte der Medizin, 1911. p. 283.), valamint Borsa Gedeon: Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője és nyomtatásban kiadott munkái. = Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 27 (1963) pp. 257–271.

vihnyei, esztergomi, selmecbányai, a zólyomi, lévai, ruzsbachi, nagyváradi, mislyei stb. forrásvizeket, ezenkívül még más fürdőtani munkákat is adott ki.

Pauschner és Wernher, a két Krakkóban tanult diák irodalmi munkássága a régi magyarországi nyomtatványok, illetve a hungaricák értékes darabjai. Pauschner munkája 1530-ban jelent meg Nagyszebenben, így az egyik legkorábbi Erdélyben nyomtatott könyv, míg Wernher műve, amely először 1549-ben jelent meg, korai hungaricáink egyike. Utóbbi érdeme, hogy jónéhány kiadást ért meg, s „reklámozta” Magyarország és Erdély gyógyvizeit, forrásait, fürdőhelyeit.

4. Báthori István kora

a) Báthori iskolaalapítási törekvései⁶⁸

A XVI. század végi európai történelem kiemelkedő személyisége volt Báthori István lengyel király, akinek erdélyi uralma alatt megteremtődtek azok a belső alapok, amelyek hatására Erdély a magyar függetlenség továbbvivőjévé vált. Jelentőségét növeli, hogy maga a katolikus hit követője volt, de nem sértette meg Erdély kialakult vallási türelmét, nem kívánt változtatni rajta, jóllehet a jezsuiták betelepítésével utat nyitott Erdélyben is az ellenreformációnak. Erdély kormányzatának éléről emelkedett 1576-ban a lengyel királyi trónra, megválasztásában döntő szerepet játszott az a tény, hogy a korabeli Európában Erdélyben és Lengyelországban volt teljes vallásszabadság. A lengyel protestánsok éppen tőle várták kivívott jogaik védelmét a fokozódó ellenreformációval szemben.⁶⁹

Báthori lengyel királyként is követte és betartotta a vallási türelmet biztosító törvényeket, bár a pápai udvar megnyerésének érdekében nagyobb teret biztosított Lengyelországban is a jezsuitáknak. Itt is a vallási türelem vezérelte minden intézkedését, környezetében megtalálhatók voltak a lengyel és magyar protestáns humanisták, az egyházat kritizáló tudósok és a kor jelentős jezsuita írói, tanárai és diplomatai. Lengyelországban is a jezsuitákra bízta a közművelődés terjesztését, számos jezsuita kollégium működését biztosította.⁷⁰ Mélységesen elítélte az ellenreformáció által szított zavargásokat, diáklázadásokat, az imaházak és temetők feldúlását, nyomdák

---

⁶⁸ Lásd a témáról bővebben: Székely György: Zur Hochschulpolitik der Königs Stephan Báthory. In: Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Szerk.: Font Márta, Szögi László. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem. pp. 183–185.

⁶⁹ Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp., 1973. Gondolat. 341 p.; Perényi József: Lengyelország története. Bp., 1962. Gondolat. 400 p., [6] t. (Stúdium könyvek 31.)

⁷⁰ Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Függelék: Pannoniae luctus. Szemelvények a krakkói egyetem humanista költőinek magyar tárgyú műveiből. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 227 p.; Henryk Samsonowicz: Historia Polski do roku 1795. Warszawa, 1973.; H. Barycz: Alma Mater Jagellonica. Kraków, 1958.

felgyűjtását és halállal sújtotta a vallásszabadság ellen vétőket.⁷¹ Erélyes fellépésének köszönhető, hogy haláláig nem került sor Lengyelországban jelentős vallási zavargásra, bár nem tudta végbe vinni, hogy a vallási türelmet kimondó, általa megerősített törvényt a lengyel országgyűlés elfogadja. A protestáns szervezkedéseket is csak addig korlátozta, amíg azok a vallás látszatával nem kívánták magukat kivonni a törvények alól. Hasonlóan fellépett feleségének (Jagelló Annának) túlzott, jezsuitákat támogató törekvéseivel szemben is.

Uralkodása alatt ritkán hallgattak a fegyverek, de a súlyos harcok alatt is gondját viselte a kultúrának, az iskolák fejlesztésének. Báthori maga is humanista volt, szoros szálak fűzték az Itáliai humanizmushoz, de az olasz ösztönzés mellett az erdélyi hagyományok is hatottak rá. Bár nem volt egyik olasz egyetemnek sem a hallgatója, élete végéig nagy rokonszenvet érzett az Itáliában – főleg Padovában – végzett humanisták iránt.⁷² Pártolta az írókat, nagy összegeket költött könyvekre, megbízást adott a vatikáni levéltárban őrzött magyar és lengyel oklevelek másolására. A szellemi élet pártolásában is a vallási türelem vezérelte. Maga kiváló latinsággal rendelkezett, sok esetben saját kezűleg fogalmazta és írta leveleit, sőt megírta életét és küzdelmeit, amelynek stílusáról, forrásértékéről és közvetlenségéről az utókor csak elismeréssel beszélhet.

b) Lengyelországi egyetemszervezői tevékenysége (Krakkó, Vilnó)

Nagyszabású terveiben szerepelt a korszerű iskolaügy kiépítése, a kor szellemét sugárzó és a gyakorlati életre felkészítő iskolák megszervezése. Az ekkor kiépülő jezsuita

---

⁷¹ Samsonowicz id. műve p. 451.; H. Bogucka: Dzieje Polski. Varsó, 1965. p. 231.

⁷² Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. Gyűjt. és közrebocsátja: Veress Endre. 1–2. köt. Közread. az Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1944. Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó és Ny. 766, 769 p. (Monumenta Transsilvanica); Csorba Tibor: A humanista Báthory István. Bp., 1944. Palladis. 264 p., 18 t.

iskolákban látta nevelési eszményének megvalósulását.⁷³ Ezzel magyarázható iskolaalapítási törekvései, a jezsuiták támogatása és az, hogy Kolozsvárott is velük szerveztette meg régen tervezett iskoláját. Ennek ellenére nem engedett hozzányúlni az erdélyi és a lengyelországi protestáns iskolákhoz, bár fejlesztésük érdekében sem tett semmit.⁷⁴

Megválasztása után határozott tervei voltak a krakkói egyetemmel kapcsolatban is, amely a lengyel interregnum alatt a fellendülés időszakába került. A krakkói egyetem már túl volt a virágkorán: a reformáció hatása, a századeleji pezsgő szellemi élet már a múlté, hiszen a lengyel protestánsok is a német egyetemeket látogatják, míg Krakkóban a skolasztika uralkodott az egyetem falai között. Éppen az interregnum alatt tervek születtek az egyetem fejlesztésére, amit a trónkövetelők politikai agitációjukra használtak fel. Így Valois Henrik 1573-ban francia mintára kívánta átszervezni a krakkói egyetemet, francia és olasz tudósok meghívását ígérte, sőt ennek előkészítésére Jan Zamoyski Párizsba is utazott. A megújódási vágy találkozott Báthori törekvéseivel és ennek érdekében bővítette az egyetem javait, megerősítette kiváltságait. Világosan látta, hogy a problémák közül a legsúlyosabb a látogatottság kérdése. A lengyel protestánsok távoltartották magukat „a katolikus bünbarlangtól”, korszerűtlennek ítélték meg az oktatás színvonalát, hiányát érezték a nagynevű tanároknak. Jakób Gorski rektorral ezért reformterveket dolgoztatott ki az egyetem átszervezésére, külföldi tanárokat kívánt meghívni és az oktatás átalakítását a párizsi Collège Royal mintájára kívánta végrehajtani.

Tervei, főleg a protestánsokkal kapcsolatos elképzelései ellenkezésre találtak az egyetemen belül. 1574-ben katolikus diákszavargások törtek ki Krakkóban, amit a város

⁷³ Lásd: Erdélyi jezsuiták levelezései és iratai a Báthoryak korában. 1. köt. 1571–1583. Gyűjt. és közrebocsátja: Veress Endre. Bp., 1911. Athenaeum. XVI, 326 p. (Fontes Rerum Transsylvanicarum – Erdélyi Történelmi Források 1.) (a továbbiakban: Fontes); Veress Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Kolozsvár, 1906. Stief Jenő. p. 84.

⁷⁴ Vö.: Szilágyi Sándor. Erdélyország története, tekintettel művelődésére. 1–2. köt. Pest, 1866. Heckenast G. XV, 462 p.; VIII, 511 p.

vajdájával leveretett és a zavargásokért felelős öt diákot lefejeztette. Ez ismétlődött meg 1577-ben is, amikor a véres összecsapások alatt felgyújtották az unitárius nyomdát és feldúlták az evangélikus temetőt. Ismét szigorú eljárásra és büntetésre sürgette a város és az egyetem vezetőit, valamint arra követelt biztosítékot, hogy vallási különbség nélkül látogathassák az egyetemet a protestánsok is. Az egyetemmel kapcsolatos problémák elkedvetlenítették Báthori Istvánt, s ekkor került sor a vilnai jezsuita főiskola felállítására. Az általa 1579-ben alapított kétkaros vilnai jezsuita főiskola azonban nem jelentette a krakkói egyetem elsorvadását, sőt Báthori a két intézményt egészséges versenyre ösztönözte. Témánk szempontjából fontos megjegyezni, hogy Krakkóban volt orvosi oktatás, míg Vilnában mindez csak évszázadokkal később vált realitássá.

c) A kolozsvári jezsuita iskola alapítása

A vilnai főiskola alapításával kapcsolatos Báthori erdélyi főiskola-alapítási terve is. A jezsuiták Erdélybe történő betelepítése, iskolaalapítási törekvéseik támogatása már erdélyi uralma előtt szerepelt Báthori politikai terveiben.⁷⁵ Még Bécsben kapcsolatba került velük, sőt alkalma nyílt közelebből is megismerni a nagyszombati iskolájukat. Ennek 1567-ben történt leégése után tervezte először Erdélybe való betelepítésüket, de János Zsigmond uralma, valamint az erdélyi protestáns rendek ellenállása miatt erre nem kerülhetett sor.

Már Erdély élén állt, amikor a bécsi jezsuitáktól szerzetesek beküldését kérte, biztosította őket teljes támogatásáról és védelméről. Ígérte iskolaalapítási szándékuk felkarolását is. Ebben az időben már nagy múltra visszatekintő protestáns iskolák működtek Erdélyben (Brassóban, Szebenben, Kolozsvárott, Gyulafehérváron és Marosvásárhelyen), ahonnan kiváló egyéniségek kerültek az erdélyi kormányzat vezető

---

⁷⁵ Veress Endre: Báthory István király. (Terror Hostium). Bp., 1937. Kapisztrán ny. 378 p., 12 t.

posztjaira.⁷⁶ Jogai csorbítása nélkül kívánta megszervezni Erdélyben a jezsuita iskolákat, elsősorban egy olyat, amely főiskola vagy egyetem szerepét is betöltötte volna. Túlzás lenne azt állítani, hogy csak vallási érzésének engedett, amikor a jezsuiták iskolaalapítási törekvését támogatta, hiszen későbbi levelezéséből is kitűnik, hogy a jezsuitákat visszafogta erőszakos térítési törekvéseikben.⁷⁷

Báthori kérését azonban a bécsi jezsuiták nem teljesítették,⁷⁸ az udvar politikáját támogató rend nem akart szembehelyezkedni Habsburg Miksa Báthori-ellenes terveivel, nem akarta keresztezni Bekes Gáspár felkelésének céljait. Viszont a vilnai jezsuita főiskola alapításának idején Báthori István – lengyel királyként – éppen a rend lengyelországi tevékenységének egyik támogatója volt, így tehát érthető, hogy a lengyel jezsuita rendtartomány szívesen működött közre Báthori iskolaalapítási terveiben.⁷⁹

Az 1579 júliusában keletkezett, Báthori István által fogalmazott tervezet szerint az Erdélybe betelepülő jezsuiták elsőrendű feladata az iskola létrehozása, másodsorban a hitélet ápolása.⁸⁰ A tervezett iskolában az összes tudományt kellett tanítani, bár a fogalmazványból még nem tűnik ki az, hogy Báthori jezsuita kollégiumot vagy főiskolát kívánt alapítani. A zavartalan működés érdekében a jezsuitáknak adományozta Kolozsmonostort, valamint Bács, Jegenye és Kajántó falvakat és ígéretet tett Kolozsvárra való betelepítésükre is. Az iskola 1580–81-ben megkezdte működését.

A kolozsvári kollégium fejlődésének újabb szakasza 1583-ban következett be, amikor Báthori István szemináriummal egészítette ki.⁸¹ Ez valójában a felsőbb osztályokban tanuló ifjak bentlakásos otthonát jelentette és fenntartásának költségét az erdélyi szász papok dézsmájából biztosította.

---

⁷⁶ Szilágyi: Erdélyország, p. 429.

⁷⁷ Samsonowicz id. műve p. 391.

⁷⁸ Veress: Fontes. I. No. 2, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 18, 19, 20.

⁷⁹ Samsonowicz: id. műve p. 429.

⁸⁰ Veress: Fontes. I. No. 25.

⁸¹ Veress: Fontes. I. No. 85, 89.

A szemináriummal is kibővített jezsuita kollégium életére vonatkozóan a következő években csak rendeleteket és számadatokat találunk. 1585-ben Báthori István elrendelte, hogy a szemináriumban kezdjék el a bölcsészet és a teológia tanítását, hiszen a tanulók tudása és tanulmányaikban való előrehaladása ezt szükségessé teszi.⁸² A feljegyzések szerint a szeminárium létszáma ebben az évben meghaladta a nyolcvanat, míg az összes tanulók száma 450 volt. A tervezett létszám felett mozgott a tanulók száma, így rendszeresen küldtek át Lengyelországba is ifjakat, de Campani is nyolc erdélyi diákot vitt magával a krakkói egyetemre és a vilnai főiskolára.⁸³

Az iskola életében nagy csapást jelentett Báthori István váratlan halála, ezután lényeges változás következett be az erdélyi jezsuiták politikájában: sorra váltották fel a lengyel szerzeteseket az ausztriai tartományhoz tartozó olasz és német jezsuitákkal, s mind jobban figyelmen kívül hagyták a kolozsvári országgyűlés határozatait.

Az egyre nyíltabb Habsburg-barát politikát folytató jezsuiták kiűzésére a legjobb alkalomnak Báthori Zsigmond nagykorúsítása adott lehetőséget. A megyesi országgyűlés (1588) az erdélyi rendek azzal a feltétellel adták át neki a teljes fejedelmi hatalmat, ha kiűzi Erdélyből a jezsuitákat. Ennek végleges törvényre emelkedése előtt a jezsuiták bezárták kolozsvári iskolájukat és elhagyták Erdélyt, bár a törvény értelmében kolozsmonostori birtokaikat megtartották és ennek irányítására egy szerzetes maradhatott.

A megyesi országgyűlésig jelentősen csökkent a kolozsvári jezsuita akadémia színvonala. Megszűnt a Báthori István életében tapasztalható vallási türelmesség, sorra eltávolították a protestánsokat és a nyílt vallási izgatás központja lett a kolozsvári akadémia. A jezsuiták távozása után a város az iskola épületét, minden felszerelésével

---

⁸² Veress: Fontes. I. No. 100.

⁸³ Szilágyi: Erdélyország, p. 523.

együtt az unitáriusoknak adta át, akik azonnal megkezdték működésüket részben az addig is ott tanuló ifjakkal együtt.⁸⁴

A sűrűn változó erdélyi fejedelmek a fegyverek zajában egyre kevesebbet törődtek a kolozsvári főiskolával, amely egyre néptelenebb lett.

A kolozsvári jezsuita iskola felperzselése Erdély és a magyar művelődéstörténet egyik, kezdetben nagy ígéretekkel rejtő, fontos fejezetét zárta le. Az utókor sohasem kételkedett Báthori István művelődést és iskolaügyet fejlesztő szándékában, s abban sem, hogy az erdélyi függetlenségi politikában komoly szerepet szánt kolozsvári iskolájának, amely rövid időn belül az egyetem feladatát is betölthette volna. Sok oka volt annak, hogy a jezsuiták nem tudták megvalósítani azokat a feladatokat, amelyeket a király az alapító oklevélben körvonalazott, a magyar művelődés fellendítésének vágyától vezérelve.

A fentiekben elmondottakat Schultheisz Emil így összegezte:

„Külön és egyben klasszikus fejezet a magyar–lengyel kulturális és orvosi kapcsolatok múltjának történetében Báthori István király és erdélyi fejedelem uralkodásának időszaka. Báthori nemcsak nagy fejedelem, de a humanizmus nagy képviselője is volt. Megválasztása után, számos ütközet között és ellenére, sohasem hagyta figyelmen kívül a kulturális fejlődést szorgalmazó feladatait, amelyeket maga állított önmaga elé. A lengyel interregnum idején a krakkói egyetem bizonyos hanyatlásnak indult. Báthori Istvánnak egzakt tervei voltak, hogy tradíciókban gazdag nagy egyeteme nem kielégítő körülményeit miképpen kellene megváltoztatni. Kísérletet tett arra, hogy újjáalakítsa és újjászervezze azt a »Collège Royale Parisienne« mintájára Ian Zawoyski segítségével.⁸⁵ Sajnos a történelmi körülmények (a török hódítás,

⁸⁴ Aranyosrákosi Székely Sándor: Unitária vallás története Erdélyben. Összefüggve Erdélyben lakott, vagy lakó több népek vallásaival. Kolozsvár, 1840. A kir. lyceum bet. 213 p., 1 lev.; Jakab Elek. Kolozsvár története. 2. köt. Oklevéltárral. Újabb kor. Nemzeti fejedelmi korszak. (1540–1690). Kiadja a szab. kir. Kolozsvár város közönsége. Bp., 1888. M. k. Egyetemi nyomda. XVI, 832 p.

⁸⁵ A lengyel–magyar kapcsolatokról lásd újabban: V. Molnár László (szerk.): Fejezetek a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok történetéből (15–19. század). Piliscsaba, 2003. Magyar Tudománytörténeti

Habsburg-dinasztia uralma) nem engedték az általa alapított kolozsvári egyetemet felvirágoztatni, és az így gyorsan szétesett.”⁸⁶

Az önálló erdélyi magyar főiskola megteremtésének gondolata azonban tovább élt a fejedelemségben.

d) Báthori István betegsége

A magyar–lengyel kapcsolatok új korszakát jelentette Báthori István lengyel királysága, politikája sejtetni engedett egy új török- és Habsburg-ellenes európai hatalom kialakulását.⁸⁷ Váratlan betegsége és halála a két szomszéd nép szövetségének felbomlásához vezetett.

Betegségével kapcsolatban Schultheisz Emil professzor úr így fogalmazott:

„Báthori István lengyel király Páduában ismerkedett meg Buccellával, akit még erdélyi fejedelemsége évei alatt hívott be udvarába. A király krónikus betegségét először egyedül Buccella kezelte, majd az ő javaslatára Simoniust is az udvarba hívták. A két olasz orvos között a kezelés módja tekintetében jelentős nézeteltérés volt. Amikor Buccella néhány napos távolléte alatt a király meghalt, sokan – maga Buccella is – Simonius helytelen kezelésének tulajdonították a halálesetet, mely miatt elkeseredett vita bontakozott ki. A király titkára az orvosok vitájának lényegét összefoglalta, és ezt az iratot a kancellár Muralto Giovanni kolozsvári olasz orvos elé terjesztette. Muralto nyomtatásban is megjelent szakvéleményében Simoniust marasztalta el a hibás kezelésben. Simonius nem maradt adós a válasszal, és Amadeus Curcius Ticinensis álnéven írt 'Responsumá'-ban kemény hangon hárítja el magától a felelősséget. Buccella Krakóban 1588-ban megjelent 'Refutatio'-jában válaszol, Simonius pedig

---

Intézet. 199 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 27.)

⁸⁶ Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Az előszót írta: Sótónyi Péter. Piliscsaba, 2006. Magyar Tudománytörténeti Intézet. p. 244. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 62.)

⁸⁷ Vö.: Erdős László: Báthori István életrajza. Bp., 1933. Báthori István Emlékbizottság. 44 p.

ugyanez évben Olmützben adja ki replikáját 'Responsum ad Refutationem'⁸⁸ címmel. Buccella Krakkóból folytatja az elmérgesedett vitát újabb 'Refutatio'-jával. Simonius erre 1589-ben csaknem 300 oldal terjedelmű 'Scopae' című művével adja meg a választ. Mint kívülálló harmadik, Muralto Giovanni doctor összegzi a vitát Kolozsvárott 1589-ben, 'Apologia contra Simonem'⁸⁹ című könyvében.”⁹⁰

E rövid áttekintés után joggal tartjuk rejtélyesnek Báthori István gyors halálát, annál is inkább, hiszen betegségét a kor orvostudománya nem tudta kellő mértékben megállapítani. A homályt csak fokozta, hogy két olasz orvosa – Buccella és Simonius – Báthori halála után éles, a becsületsértésig menő szakirodalmi vitát folytatott, egymást vádolva a bekövetkezett halálért.

A Báthori betegségével foglalkozó irodalom ellentmondásait az eredményezte, hogy az említett vitairodalmon és a királyt felboncoló Czigulicz sebész feljegyzésein kívül más eredeti dokumentum nem maradt az utókorra. A köztudatban és a kortársak leírásában Báthori egészséges, erős emberként jelenik meg. A későbbi téves következtetésekre az is okot szolgáltatott, hogy – korabeli feljegyzések szerint – ifjúkorában visszatérő kiütéses betegségben szenvedett. Már erdélyi fejedelem volt, amikor lábszáran kutyaharapást szenvedett és fekélyes sebe élete végéig kísérte. Ezt a lábsebet nyitotta meg Blandrata 1575-ben és ennek enyhe vérmérgezési folyamatát kísérte figyelemmel a bécsi udvar. A később keletkezett irodalom a kiütéses betegség és a makacs lábseb között összefüggést vélte felfedezni, elsősorban vérbajra következtetett. Érvként használták fel, hogy Báthori élete végéig külön érdeklődést tanúsított az orvostudomány iránt és udvarában mindig szívesen látott vendég volt az orvos. Egyes szerzők – pl. Csorba Tibor – már valamilyen titkos „collegium medicorum” létezése

---

⁸⁸ „Válasz a cáfolatra”

⁸⁹ „Védekező irat Simoniuszal szemben”

⁹⁰ Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből, pp. 240–241.

után kutattak, figyelmen kívül hagyva, hogy a tudomány és a művészet iránt rendkívül fogékony Báthori más szaktudományt is ilyen mértékben támogatott.

e) Báthori udvari orvosai

A Báthori Istvánnal foglalkozó munkák szinte egységesen mindig nagy figyelmet szenteltek „titkos” betegségének. E feldolgozásoknak köszönhető, hogy teljes egészében ismerjük az udvarában megfordult orvosokat, sebészeket, gyógyszerészeket és a gyógyítással valamiképpen kapcsolatos személyeket. Itt kell megjegyeznünk, hogy az orvosok szakmai ismeretének csoportosítása sokban járult hozzá a beteg Báthori képének kialakulásához. Az állítólagos „collegium medicorum” élén Erdélyben Blandrata állott volna. Levéltári anyaggal bizonyítható, hogy a hitújító, politikai tehetséggel megáldott olasz orvost Báthori János Zsigmond környezetéből éppen diplomáciai érzéke miatt fogadta szolgálatába. Később a lengyel kapcsolatokkal rendelkező és a krakkói viszonyokat jól ismerő Blandrata képviselte őt a lengyel királyválasztó országgyűlésen, bár azután nem játszott szerepet udvarában. Orvosi tevékenységéről mindössze két adat maradt fenn: Báthori emlékezetes lábsebét egy alkalommal megnyitotta, majd ajánlására került a lengyel udvarba az ariánus Nicolaus Buccella, a padovai egyetem tanára. Blandrata diplomáciai szolgálatáért kapta Báthoritól erdélyi birtokát, nem orvosi tevékenységéért. A fennmaradt Báthori–Blandrata-levelezésben sem szerepel orvosi ügy.

Báthori orvosainak felsorolása szempontjából lényeges dokumentum az a jegyzék, amely név szerint sorolja fel Báthori kíséretét, akik őt Lengyelországba elkísérték. Ebben szerepel Desiderius Aval, Paulus Brassovienis orvosok, Babba Mihály (?–1624) és egy másik Mihály nevű sebész, bár róluk ezen kívül mást nem tudunk. Később

Weszprémi biográfiájában hosszan beszél Hunyadi Ferenc orvorról, de az ő szerepét a lengyel orvostörténetírás kétségbe vonja.⁹¹

Báthori környezetében később fontos szerepet játszott *Gyulay Pál* (?–1592), a plebejus sorból felemelkedett unitárius titkár.

Simon Simonius Gyulayt „az egyetemes bölcsélet szilárd ismereteivel kiválóan felszerelt személynek és barátjának” mondja. Gyulayt baráti szálak fűzték Carolus Oslavianus sziléziai orvoshoz is, később döntőbíróként szerepelt Simonius és Squarcialupus (1583) vitájában, sőt Muraltus Simonius ellen írt Apológiájában (1589) Gyulayra, mint szaktekintélyre hivatkozik.⁹²

Weszprémi említi Wesselényi Ferencet is mint Báthori bizalmasát és gyógyszerházának vezetőjét, bár ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy e tisztség udvari méltóság volt és így neki orvosi kérdésekben nem lehetett szerepe.

Az imént felsorolt magyar és olasz orvosokhoz hasonlóan lengyel orvosokról is tudunk Báthori környezetében: a királyi számadáskönyvekből ismerjük Jakób Goslowskit, Botryn Simont és Stanisław Sabinkát, akik szolgálataikért különböző juttatásokban részesültek. Ugyancsak innen ismerjük Jan Czigulicz nevét is, aki később Báthori holttestét boncolta.

Az előbbi lengyel orvosok és sebészek közül kétségtelenül Wojciech Oczko (1537–1599), a Bolognában végzett és lengyel nyelven először publikáló orvos emelkedik ki, aki hosszú ideig Hispániában és Franciaországban folytatott orvosi gyakorlatot. Hazatérése után Varsóban és Krakkóban élt és feltehetően innen került Báthori környezetébe. Közel öt esztendeig (1576–1581) Báthori orvosának számított. Személye sokak előtt azért vált „rejtélyessé”, mert Báthorihoz címzett első munkáját a

---

⁹¹ Vö.: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 4. köt. Bp., 1940. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. XII, 254 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 168.)

⁹² Lásd részletesebben: Szabó György: Abafáji Gyulay Pál. Bp., 1974. Akadémiai Kiadó. 145 p. (Humanizmus és reformáció 3.)

szifiliszről írta, és ebben alapos felkészültségről tett tanúbizonyságot. Távozása összeesett Buccella meghívásával és nem elképzelhetetlen, hogy kettőjük ellentéte készítette Oczkót az udvartól való megválásra.

Ezután már csak olasz orvosok tartózkodtak Báthori környezetében. Oczko tisztségét Buccella vette át, aki két év múlva – korára való tekintettel – segítséget kért. Így működött rövid ideig az udvarban az olasz Fabius Sossa Niphus, s megkísérelték meghívni a híres Mercurialist, Tarvisanust és Villenbroch-ot. Végül – Buccella javaslatára – Simon Simonius került az udvarba, aki már egy esztendeje Krakkóban tartózkodott és Buccella egykori tanítványa volt. A két olasz orvos kapcsolata egy esztendeig zavartalannak mondható, sőt Simonius csak dicsérően szólt mesteréről. Ellentétük alapja Simonius és Squarcialupus vitája lett – 1584-ben nyomtatott formában is megjelent Kolozsváron – amikor Buccella nem állt tanítványa pártjára.⁹³

Marcello Squarcialupusról azt tudjuk, hogy 1580 és 1585 között élt Erdélyben, Báthori Kristóf udvari orvosa, és fiának, Zsigmondnak a tanítója volt. Itt tartózkodásának idején észlelte az 1510. szeptember 10-i sarki fényt, amelyről akkoriban írt egy kis kötetet. A mű Nagyszebenben jelent meg, azt követően pedig Krakkóban is. Mindkét kiadás 1581-es (RMK II. 167, illetve RMNy 498). Ez az egyik legkorábbi Magyarországon megjelent csillagászati témájú munka.

Báthori halála idején már ellenséggént állt egymással szemben Buccella és Simonius. Báthori halála után Simonius azzal is vádolta Buccellát, hogy magyar barátai segítségével üldözte el őt Lengyelországból. Simonius Muraltust is vádolta Báthori haláláért. Muraltus kénytelen volt egy védekező iratot kiadni.

---

⁹³ SQUARCIALUPI, Marcello: Simonis Simonii Lvcensis primvs trivmphus de Marcello Squarcialupo Plumbinensi, ab eodem Squarcialupo adornatus et promulgatus. Clavdiopoli MDXXCIV [typ. Heltai]. [3] + 104 + [3] fol. (a kötetet már Szabó Károly is ismerte, ez az RMK II. 182-es sorszámú műve, az új feldolgozásban pedig az RMNy 547-es sorszámot kapta.)

E mű válasz Simoniusnak Olmützben 1588-ban megjelent munkájára, amelyben ellene írt vádjait fejtette ki. Muralto válaszának megírasi ideje: „Anno 1589. 3. die Septembris”.

Giovanni Muralto – amint a műből megtudható – olasz származású svájci orvos volt, aki egy ideig Simon Simoniusszal együtt Krakkóban, Báthori István udvarában működött. A király halála (1586) után előbb Kassán a felvidéki császári seregek tábori orvosa lett, majd Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem hívására Váradra, a fejedelmi udvarba ment.

f) Életének utolsó napjai

A „beteg” Báthori képét oszlatta valamelyest szét Buccella feljegyzése, ami szerint „a király nagy ellenszenvvel viseltetett minden orvosság iránt és nem szívesen követte orvosainak tanácsát”. A kutatók később a titok kulcsát elsősorban Báthori halálának körülményeiben vélték megtalálni, amit Buccella, Simonius és Chiakor György kancelláriai jegyző leírásából lehet rekonstruálni. Az utóbbi Kovacsóczy Farkashoz írt levelében tényszerűen, minden megjegyzés nélkül beszéli el az 1586. december 7–12. közötti eseményeket, hűen ábrázolja a két olasz orvos vitájának kezdetét.⁹⁴

A kutatók sokáig azt hitték, hogy a Kovacsóczy Farkashoz írt levelet valóban a fejedelmi titkár, tehát Chiakor György írta, s azt is elhitték, hogy ennek az írásnak a nyomtatott változata valóban Kolozsváron jelent meg, ahogyan az a mű címlapján olvasható.⁹⁵ A könyvtörténészek közül Szabó Károly is és Gulyás Pál is Kolozsvári nyomtatványként tüntette fel, az egyik kutató ezt koholt nyomdahelynek vélte, s úgy gondolta, hogy a kiadvány Varsóban jelent meg. Az ismert kutató és könyvgyűjtő,

⁹⁴ Szabó György: Abafáji Gyulai Pál, p. 106.

⁹⁵ Ennek alapján tekintette Szabó Károly az RMK II. kötetének részévé, s azon belül mint Magyarországon megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványt tárgyalja 196-os sorszáma alatt.

Apponyi Sándor⁹⁶ azt állapította meg, hogy a kötet valóban nem Kolozsváron jelent meg, de nem is Varsóban, hanem Aleksy Rodecki Krakkói nyomdájában, amit jóval később Soltész Zoltán⁹⁷ és mások is megerősítettek.⁹⁸ Most már azt is tudjuk erről az anyagról, hogy azon nem csak a kiadás helye koholt, hanem a szerző neve is, hiszen a Báthori haláláról szóló leírást nem Chiakor vetette papírra, hanem Nicolaus Buccella. Ez a kiadvány indította el a nagy orvosi vitát, de nézzük annak részleteit.

Az 1587-ben megjelent nyomtatvány (Buccella írása) szerint Báthori 1586 decemberének első napjaiban Grodno környékén vadászott és hetedikén kezdett gyengélkedni. A két olasz közül ekkor csak Simonius tartózkodott Grodnóban, mivel Buccella néhány napra családjához távozott. Simonius Báthori gyengélkedésében meghűlést látott és néhány napi fekvést tanácsolt. A gyengélkedést erős fejfájás kísérte, majd még ezen az estén erős viszketésre panaszkodott. Erre már az előző évben is többször panaszkodott, amire Buccella mindig erős végigdörzsölést rendelt el. December 7-én Simonius csupán a végtagok átdörzsölését rendelte el, kímélettel az ekkor erősen lobos lábfekélyre.

Másnap tért vissza az udvarba Buccella, aki kollégájára támadt azért, hogy betegének szomját borral oltotta, amit ő már előzőleg többször megtiltott. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyták és nem tulajdonítottak jelentőséget annak a ténynek, hogy Báthori az átdörzsölésnél elvesztette néhány percre az eszméletét. A vita másik témája egy esetleges érvágás megejtése volt, hiszen ezzel próbálták Báthori hőemelkedését csökkenteni. Báthori állapota ennek ellenére nem változott, sőt december 9-én ismét elvesztette az eszméletét. Még ezen az estén végrehajtották az érvágást, de a beteg állapota továbbra sem változott. Nem csökkent a fejfájása és a láza is emelkedett. Ezen

---

⁹⁶ Apponyi, Alexander [von]: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Vol. 1–4. München, 1903–127. Rosenthal. No. 517.

⁹⁷ Magyar Könyvszemle, 1957. pp 50–51.

⁹⁸ Lásd V. Ecsedy Judit: A krakkói nyomdászat szerepe a XVI. századi magyar művelődésben c. id. dolgozatában.

az estén Báthori – beszélgetés közben – bal karját több alkalommal görcsösen törzséhez rántotta, amit Buccella az előző eszméletvesztések alapján epilepsziának vélt. Másik bizonyítékul az egyre súlyosbodó légzési zavarokat hozta fel Simonius asztmás feltevése ellen. A következő napot – december 10. – Báthori változatlan állapotban töltötte, s hőmérséklete is csak 11-én emelkedett magasabbra. Ezen a napon Buccella úgy nyilatkozott a litván kancellárnak, hogy a „király hamarosan meghal”. A kijelentés valódiságát ma már nem lehet ellenőrizni, csupán a következményeit: a lengyel udvar élesen támadta a két cívódó orvost azért, mivel eltitkolták Báthori betegségét.⁹⁹

Változatlan állapot után végül Báthori december 12-én végleg elvesztette az eszméletét és néhány óra múlva meghalt. Az orvosok körül kialakult hangulatra jellemző, hogy az erősebben vádolt Simonius még aznap éjjel vagyonával együtt titokban elhagyta az udvart. Nem kívánt jelen lenni, amikor Buccella és más orvosok jelenlétében Czigulicz felboncolja Báthori holttestét.

Jan Czigulicz boncolási feljegyzései szerint Báthori mája erősen elszíneződött, több kisebb-nagyobb epeköve is volt, különben más rendellenességet nem tapasztalt. A későbbi vitában e feljegyzést sem Buccella, sem pedig Simonius nem vette figyelembe, az előbbi az epilepsziára, az utóbbi az asztmára összpontosította tudását. Buccella véleményét az epilepsziáról később összefüggésbe hozták az utolsó Báthoriak pszichopátiás tulajdonságaival és bizonyítékul hozták fel arra, hogy Báthori epilepsziában halt meg, lábsebét és ifjúkori kiütéseit pedig a vérbajra.

Báthori egész egyénisége, közismert testi adottságai viszont ellentmondottak a különböző – elsősorban az irodalmi – feltevéseknek. Ennek tisztázására 1934-ben a krakkói egyetem öt orvostanára – Szumowski orvostörténelem, Ciechanowski kórbonctan, Tempka belgyógyászat, Walter bőrgyógyászat és Artwinski ideggyógyászat – orvostörténeti konzíliumot tartott Báthori betegségével és halálával kapcsolatban.

---

⁹⁹ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 3. köt. pp. 549–550.

Ezen a fennmaradt korabeli feljegyzéseket, Buccella és Simonius vitairodalmának hitelt képező részét, Czigulicz boncolási leírását vetették össze a modern orvosi ismeretekkel.¹⁰⁰

Véleményük szerint Báthori kétoldali vesezsugorodásban szenvedett, amit – a talált kövek alapján – epekőbántalom és feltehetően cukorbetegség kísért. A betegség utolsó stádiumában a degeneratio polycystica renum gyulladásba ment át, fellépett az urémia és a jellemző eszméletvesztés. Korszerű orvosi ismereteink szerint Báthori halálának semmi köze a család utolsó tagjainak betegségéhez, és az erre vonatkozó téves következtetések csupán a korabeli megállapítások kritika nélküli alkalmazásából származnak.

g) Simon Simonius, Nicolaus Buccella és Giovanni Muralto Báthori haláláról folytatott vitájának egykorú dokumentumai

1. Krakkó, 1587 február

Epistola Generosi Domini GEORGII CHIAKOR Secretarii Vngari, De Morbo et Obitu Serenissimi Magni Stephani Regis Poloniae. Ad Magnificum Wolfgangum Kowaciouium supremum Regni Transylvaniae Cancellarium. Cum eiusdem Examine. Quae ex Vngarico in Latinum sermonem quam fidelissime sunt conuersa. Claudiopoli.¹⁰¹

A kötet Apponyi Hungarica I. köt. 517-es tételeként került feldolgozásra, utóbb bekerült az RMNy függelékébe App. 50-es sorszám alatt.

2. H. n. 1587

Simon Simonius (Amadeus Curtius Ticinensis): Responsum ad epistolam cuiusdam Georgii Chiakor Ungari de morte Stephani I. Poloniae regis, 1587.

---

¹⁰⁰ Lásd részletesebben: Ludwik Gašiorowski: Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce. T. 1–4. Poznań, 1839–55.

¹⁰¹ A Chiakor levelet később újra közzétették: Jan Chrzciel Albertrandy: Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Podług wyd. Ż. Onacwicza – z dołączeniem pamiątek historyi Stefana Batorego dotyczących i listu Jerzego Chiakora sekretarza królowego opisującego ostatnie chwile tego monarchy. Kraków, 1860. J. Czech. [8], 461, [11] p.

3. Krakó, 1588

Refutatio scripti Simonis Simonii Lucensis, cui titulum fecit D. Stephani primi Polonorum regis etc. sanitas, vita medica, aegritudo, mors. Cracoviae, 1588. Alexius Rodecius. 8, 119 p.

*Apponyi 523.*¹⁰²

4. Olmütz, 1588

Responsum ad refutationem scripti de sanitate, vita medica, aegritudine, obitu D. Stephani Polonorum regis, quae sub nomine auctoris Nicolai Buccellae exmissa est. [Ed. Olomouc 1588.]

5. Krakó, 1588

Confutatio responsi Simonis Simonii ad epistolam Georgii Chiakor de morte Stephani I. Poloniae regis, nec non ad eiusdem epistolae examen sub Amadei Curtii Ticinensis ficto nomine editi. Cracoviae, 1588. Alexius Rodecius. 129 p.

*Apponyi 524.*¹⁰³

6. Olmütz, 1589

Scopae quibus verritur confutatio, quam advocati Nicolai Buccellae Itali chirurgi anabaptistae innumeri mendaciorum, calumniarum errorumque purgamenis infartam postremo amiserunt; hic de morbo atque obitu S. Stephani regis Polonorum agitur. [Ed. Olomouc 1589.]

7. Kolozsvár, 1589

Giovanni Muralto: Apologia Iohannis Muralti medici contra Simonem Simonium Lucensem. Clavdiopoli MDLXXXIX [typ. Heltai].

RMNY 629.

E hétrészes vita „főszereplője” valószínűleg az összeférhetetlen Simonius volt, aki a már 1584-ben Kolozsvárott kiadott művével megteremtette e vita alapját, s ebből született ez a hét kötetnyi anyag, amelyhez nyolcadik kötetként az említett Squarcialupi vitaanyag járul, amely időben megelőzi a felsorolt kiadványokat.

---

¹⁰² Lásd még Estreichernél (Vol. XIII. p. 409.)

¹⁰³ Lásd még Estreichernél (Vol. XIII. pp. 408–409.)

f) Gyulay Pál

Gyulay Pál (?–1592) tanulmányait Kolozsvárott kezdte, ahol Blandrata és *Dávid Ferenc* 1567/68-ban három tehetséges unitárius ifjút segített hozzá itáliai tanulmányok folytatásához. Ezek egyike Gyulay Pál volt, akinek tanulmányait *Bekes Gáspár* – később Báthori erdélyi ellenfele, később lengyelországi hadvezére – jelentős összegekkel támogatta. Neve már ekkor ismeretes volt, hiszen Heltai Gáspár 1565-ben kiadta Bonfini művének Mátyás királyról szóló részét, és a kötethez tizenöt kolozsvári diák írt köszöntő epigrammát. Az egyik Gyulay Pál volt.

Padova és az itt töltött esztendőik valóban sorsfordulót jelentettek életében: barátságot kötött *Kovacsóczy Farkassal*, a Báthori család bizalmasával, kora egyik legműveltebb erdélyi humanistájával. Barátságuk nagy szerepet játszott később életében, hiszen annak ösztönzésére tért vissza Erdélybe 1572-ben. Páduában ismerte meg Nicolaus Buccellát, s annak tanítványát Simon Simoniust is.¹⁰⁴

Hazatérése idején Erdélyben nagy változások következtek be: az ingatag természetű János Zsigmond halála után az erdélyi rendek az erélyes, művelt és kiváló diplomata Báthori Istvánt emelték a fejedelmi székbe. Gyulay Pál visszatérése után Bekes Gáspár titkára lett, aki kétségbe vonta Báthori fejedelemségének jogosságát, fegyverrel támadt rá. Erre a Habsburgok buzdították, és súlyos veresége után hozzájuk menekült. Gyulay Pál védte, de csakhamar átadta a várat Báthori seregeinek. Fogságba került, ahonnan Kovacsóczy közbenjárására szabadult. Szemben Wespri állításával, Báthori szabadon engedte távozni a Felvidékre, ahol ismét Bekes Gáspárhoz csatlakozott. A Felvidéken a Habsburgok nem nézték jó szemmel megvert szövetségeseiket, innen is távoznia kellett. Útjuk Lengyelországba vezetett, ahol hamarosan a királyi trónra emelték Báthori Istvánt. Itt ismerték fel helyzetüket, s döbbsentek rá, hogy Bécs csupán eszköznek használta fel őket Báthori ellen. Az új

¹⁰⁴ Szabó György: Abafáji Gyulay Pál, p. 106.

lengyel király kegyes volt egykori ellenfeleihez: kegyeibe fogadta őket. Bekes Gáspár Báthori magyar hadainak főparancsnoka lett, míg az ifjú bölcséleti és orvosdoktor a lengyelországi erdélyi kancellária titkára lett.

Gyulay igyekezett megszolgálni a bizalmat, 1577-ben részt vett a Danzig (Gdańsk) elleni hadjáratban, ahol vitézségével kitüntette magát. Vitézségéért és műveltségéért Báthori nemességre emelte. A következő évben már részt vesz az Oroszország elleni hadjáratban, ahol karddal és tollal szolgált királyát.

1580-ban megjelenik emlékirata a hadjáratról (*Commentarius rerum a Stephano rego adversus...*).¹⁰⁵ Műve kiemelkedő latinsága mellett mértéktartó és a tények torzítása nélkül igyekszik az eseményeket követni. Sok mindenről ír, ami nem tartozik közvetlenül a tárgyhoz: a tájról és a nép szokásairól, a legyőzöttek iránti rokonszenvéről.

A következő években egyre gyakrabban jár el Báthori képviselőként bizalmas ügyekben. Összekötőként szerepel az egyre zavarosabbá váló erdélyi ügyekben. E korból származó írásai, levelezése és feljegyzései a haza iránti aggodalmáról szólnak. Ez jellemzi baráti körének megválasztását is, bár egyre többet fordul meg orvosok társaságában is, akik vitáik során gyakran kérték véleményét. Így szerepelt döntőbíróként Simonius és Marcellus Squarcialupus említett orvosi vitájában. Baráti szálak fűzték *Carolus Oslevianus* sziléziai orvoshoz és *Jan Crato* boroszlói orvostanárhoz. Ugyancsak tovább tartott barátsága Blandrata Györggyel, egykori jótevőjével és pártfogójával. A további kutatás feladata annak felderítése, hogy Gyulay milyen szerepet játszott Buccella és Simonius vitájában, hiszen majd két évtizede ismerte őket.

---

¹⁰⁵ Ennek teljes fordítását 1897-ben a *Hadtörténeti Közleményekben* jelentette meg a neves művelődéstörténész, Koncz József. Újraközlés: *Erdély öröksége*. Vol. 2. Bp., 1942. pp. 47–61.

Weszprémi ugyan kétségbe vonja Gyulay Pál orvosi végzettségét, viszont Veress Endre és Szabó György itáliai kutatásaik során bebizonyították annak tényét.¹⁰⁶ Orvosi felfogásáról nem tudunk sokat, csak a hivatkozások adtak ebben némi támpontot. Szabó György kutatásainak köszönhetjük, hogy ismeretessé vált Gyulay Pálnak 1590. december 19-én régi barátjához, Squarcialupushoz írott levele. Ebben elsősorban Paracelsusról, annak az alkímiával kapcsolatos felfogásáról ír, arra buzdítva barátját, hogy szabadítsa meg az orvostudományt eme tévhitől. A magyar és a lengyel orvostörténetírás egyik nagy vesztesége, hogy a levélen kívül más hiteles dokumentum nem maradt fenn tőle orvosi kérdésekben, így csak következtetni lehet a már említett vitákban elfoglalt álláspontjára. Kevés adat áll rendelkezésünkre azzal kapcsolatban is, hogy Gyulay Pál folytatott-e orvosi gyakorlatot lengyel földön. Elsősorban az erdélyi kancelláriai ügyek foglalták le. Lengyelországi kapcsolatai arra utalnak, hogy jó viszonyban állt a krakkói orvosi karral, hadjáratok idején pedig maga is végzett katonaorvosi teendőket.

Itt kell megjegyeznünk, hogy szoros barátság fűzte a már említett Hunyadi Ferenchez, Báthori István orvosához, akivel együtt tért haza Erdélybe a király halála után. Hunyadi egyik versét Gyulaynak ajánlotta, amelyben azt jótevőjének, kiemelkedő orvosnak mondja.

Sajnos Gyulay későbbi sorsa tragédiába vezetett: Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában a féltékenység, az intrika uralkodott. Az egyik ilyen látványos összeecsapás áldozata ő lett: 1592. december 10-én Báthori Boldizsár utasítására megölték, házat felgyújtották, értékes iratai – közöttük számos orvosi is – a láng martaléka lett.

Emlékét őrzi az az oktató levél is, amelyet korábban ő írt, és amelyet 1663-ban Nagyszebenben nyomattak ki; terjedelme 3 nyomdai ív. A mű – nem éppen rövid –

---

¹⁰⁶ Lásd Szabó György id. munkájában.

címe így hangzik: „Gyulai Pál: Tanácsi Tuekoer, az az, N. Gyulai Palnak eszes, okos, tanacsos, Oktato Levele, Mellyet Ama’ nagy emlekezetue Meltóságos Erdélyi Fejedelem és Felséges Lengyel Király Bathori Istvannak szeginy leginyboel loett belsoe Tanács hive irt, Tanacsi Tuekoeruel, Sibrik Györgynek, Varadi Fő Kapitannak, Lengyelországi Nipoloinczroel, tisztiben hiven és dicseretesen valo el-járására. An~ 1585. die 29. Aug. Prov. 12. v. 15. Qvi auscultat consilio, sapiens est. Prov. 27. v. 9. Miképpen a’ kenet és jó illat meg-vidámittya az elmét; ugy mindent az oe baráttjának édes Tanacsa inkább meg-vidámit, hogy nem mint az oe tulajdon tanácsa. Nyomtattatott Szebenben, M.DC.LXIII.”¹⁰⁷

Báthori István halálával zárult a középkori magyar–lengyel orvosi kapcsolatok leggazdagabb szakasza, amely a következő évszázadokban sajnos nem folytatódott ilyen széles területen. A krakkói egyetem elvesztette a magyar értelmiség képzésében játszott meghatározó szerepét, ezt követően a külföldet járó magyar diákok inkább a német és németalföldi protestáns vagy az itáliai és a Habsburg birodalom katolikus egyetemeit látogatták.

---

¹⁰⁷ A mű a Régi Magyarországi Nyomtatványok között az 1006-os sorszámmal viseli

5. Orvosi kapcsolataink a XVII–XVIII. században és a Rákóczi-szabadságharc egészségügyének néhány lengyel vonatkozása

A XVI. század végétől, elsősorban Báthori István lengyel király (1586) halálát követő évtizedektől jelentősen csökkentek és átformálódtak a magyar–lengyel orvosi kapcsolatok. Okát nemcsak a történeti magyar állam három részre történt szakadásában, a külpolitikai körülmények megváltozásában, hanem a reformáció következtében felekezeti alapon erősen széttagolt magyar diákság külhoni tanulmányi helyeinek megváltozásában kell keresnünk. A középkori magyar–lengyel orvosi kapcsolatokat elsősorban a közös uralkodók (Anjouk és Jagellók), a királyi udvarok és a magyar ifjúság krakkói tanulmányai hívták életre. Ezek hatására vált kölcsönössé a magyar és a lengyel orvosoknak a másik országban való gyakorlata. Ez a kapcsolati forma az erdélyi fejedelemség történetének első szakaszában is tovább élt, majd Báthori István lengyel királysága is több magyar orvos és sebész lengyelországi működését segítette elő. Annak ellenére, hogy a két nép rokonszenve a későbbiekben sem csökkent, mégis a XVII. század elejétől orvosi kapcsolatainknak új, bár szerényebb formái alakultak ki.

A reformáció szelleme a krakkói egyetemet sem kerülte el, de a vallási villongások lecsitulása után a lengyel egyetem katolikus intézményi jellegű maradt, így nem jelenthetett vonzerőt a magyar protestáns ifjaknak, akik elsősorban a német egyetemeken szereztek tudást és képesítést, az oktatás színvonalának hanyatlása pedig a tanulni vágyó fiatal magyar katolikusokat tartotta távol Krakkótól. A magyar–lengyel diákkapcsolatok az itáliai egyetemeken éltek tovább, bár nem szabad figyelmen kívül hagynunk sem Bécset, sem a németalföldi egyetemeket. Közös egyetemi nemzeteket és kollégiumokat tartottak fenn, támogatták egymást a tisztségviselők megválasztásában, később pedig – a diákévekben kötődött barátságok következtében – a szomszédos országban biztosítottak egymásnak orvosi gyakorlatot. E vonatkozásban jelentős a

határterületek érintkezése is, így a felvidéki és az erdélyi magyar orvosok időnként – például járványok idején – dél-lengyelországi gyakorlatot folytattak, de neves krakkói orvosokat is gyakran hívtak meg magyarországi konzíliumra, ill. udvarházakhoz gyógyítani. E kapcsolatokat viszont csak a területi közelség vagy a külhoni egyetemeken szövődött ismeretségek eredményezhették.

A XVII. században a lengyel diákok közül azok, akik külföldi egyetemeken szereztek orvosi diplomájukat, ugyanazokat a fakultásokat hallgatták, mint ahol a magyar hallgatók is nagy számban megfordultak, ezek az egyetemi városok – Bécs mellett – Pádua, Velence, Róma, Bologna, Montpellier, Párizs, Bázél, Leiden, néhányan pedig Londonba is eljutottak a Collegium Medicorumba.

a) A Bojm és a Wosiński család orvostagjai lengyel földön

Számos magyar orvos fényes lengyelországi pályafutásáról tudunk, akik sikere és megbecsülése a hagyományos kapcsolatokat öregbítette. A XVII. század elején települt Lengyelországba a felvidéki születésű *Bojm Pál György* (1580–1651) magyar orvosdoktor, aki oklevelét – bécsi, páduai és római tanulmányok után – 1611-ben Bolognában szerezte meg és rövid itáliai és felvidéki gyakorlat után lengyel földre távozott. Kezdetben Krakkóban élt, majd 1624-től Varsóban III. Zsigmond (1587–1632) lengyel király orvosaként működött. E tisztséget megtartotta IV. Ulászló (1632–1648) uralkodása alatt is, de később Lwówba (Lembergbe) települt át, ahol 1641-ben a város főbírájává, később polgármesterré választották. Nagy tekintélyű és híres orvosként tartották számon, aki krakkói évei alatt tanított is az egyetem orvosi karán.¹⁰⁸

Itt kell megemlítenünk fiát, *Mihályt*, aki jezsuita hittérítőként Kínában járt, ahol a növényvilágot tanulmányozta. A kínai növényekről írott művét, amely 1657-től jelent

---

¹⁰⁸ Ludwik Gąsiorowski: Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce. T. 1–4. Poznań, 1839–55. (a hivatkozás helye: Vol. 2. pp. 253–254.)

meg Bécsben, Lipót magyar királynak ajánlotta. Ugyancsak szólnunk kell egy egyszerű magyar sebészmesterről is, akit – a krakkói levéltár adatai szerint – „a krakkói sebészek – Szolga Mihály nevű magyar ifjút – felszabadítottak és befogadtak a sebészek közé”.¹⁰⁹

A Bojm-családhoz hasonlóan a lengyel orvostörténelem jeles egyénisége az eperjesi születésű *Wosiński Szaniszló* (1620–1701), a krakkói egyetem orvostanára. A magyarországi lengyelséghez tartozó, de magyar nemességet szerzett Wosiński család már a XVI. században is fontos szerepet játszott Eperjesen, így az e családból származó Wosiński Szaniszló – 1649-ben szerzett orvosdoktori oklevelet Páduában.

Egyetemi tanulmányai után néhány esztendeig Kassán és Eperjesen működött városi orvosként és e minőségben érte 1654-ben a krakkói püspök meghívása. 1669-ben a krakkói egyetem anatómia tanárává nevezték ki, de hosszú ideig ő adta elő a karon a gyakorlati orvostant is, felügyelte a városi gyógyszertárakat, királyi biztosként működött közre az 1676. évi dél-lengyelországi pestisjárvány idején. Több alkalommal viselt egyetemi tisztségeket, sőt 1688-ban az egyetem rektoraként képviselte a nagy múltú intézményt az országgyűlésen. Gyakran megfordult a Felvidéken, ahol nemesi udvarházak kedvelt orvosa volt. Feljegyzések szerint szoros kapcsolatot tartott a lengyelországi kuruc emigrációval és azért is ritkultak meg a XVII. század végén felvidéki látogatásai. Fényes lengyelországi pályafutása ellenére mindvégig tartotta a kapcsolatot hazájával, sőt névaláírásánál mindig feltüntette magyar nemességét.¹¹⁰

b) Sinapius (Senff Alajos Mihály)

Bojm és Wosiński kortársa volta szakolcai (Nyitra vm.) születésű *Senff (Sinapius) Alajos Mihály* (1622–?) kalandos életű magyar orvos, aki noha külföldön működött,

¹⁰⁹ Stanisław Kościński: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich zyciorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. p. 414.

¹¹⁰ Leon Wachholz: Wydział lekarski Uniwersytetu Krakowskiego. Kraków, 1935.; Jan Majer: Kilka wiadomości z dziejów Wydziału lekarskiego. Kraków, 1935.; Gąsiorowski: i. m. Vol. 2. p. 319.

„Nobilis Ungarus”-nak vallotta magát. Pozsonyi és bécsi tanulmányok után Itáliában kezdte el orvosi tanulmányait, amit végül a hollandiai Harderwijkben fejezett be és szerzett orvosdoktori oklevelet. Európa számos országában megfordult: beutazta Franciaországot, Németországot, járt Svédországban, végül 1670-ben Lengyelországban telepedett le.

Kezdetben Vilnában, Grodnóban és a tenger melléken élt, 1678-tól Radziwill herceg varsói udvarának orvosa lett, akinek költségén – 1693-ban – Varsóban kiadta 'Absurda' című értekezését, amelyet 1697-ben Genfben is megjelentetett. Senff – akinek magyarságát Košmiński is kidomborítja már idézett munkájában – elég részletesen szól a lengyelek egyes néprajzi sajátosságairól. Azt írja, hogy a lengyel nép élénkebb, egészségesebb, edzettebb, mint más európai népek: a cselédség nem ágyakban alszik, gyakran még az urak is megelégszenek katonai fekhelyekkel (lectus militaris) és ha reggel felébrednek, nem kívánnak vajas kenyeret. Szeretnek lovagolni, szeretik a dalt és a táncot. A lengyelek nemzeti eledele a barszcz, ami annyira egészséges, hogy orvosságnak is tekinthető, s aki ezt kitalálta – mondja Senff – az barátja volt a lengyel népnek.

E munkában Senff Paracelsus követőjeként lép fel, így egyik elindítója lett a XVII. század végén kibontakozó antihippokratikus orvosi mozgalomnak. Műve egyik fejezete a nemi betegségeket tárgyalja, jó leírást ad a kankó tünettanáról, bár a szifilisszel kapcsolatban téves tanokat hirdetett. Elég részletesen foglalkozott a traumával, váltólázzal, és a tuberculosissal, gyakran jó terápiát ajánl ezekkel kapcsolatban. Hosszú, kalandos élet után végleg lengyel földön telepedett le, itt is halt meg valamikor a XVII. század utolsó éveiben.

c) Paterson és Santacrucius

Külön is kiemelendő *Paterson Hain János* (*Paterson-Hein, Petersen, Petersohn, Hajn, Hayn, Hein*) porosz származású orvosdoktor, aki több évtizedes lengyelországi orvosi gyakorlat után telepedett át hazánkba, s lett nemzetközileg elismert tudóssá, egyben a Természetbúvárok Császári Akadémiájának tagja.

A XVI–XVII. században a Kárpátok északi vidékein a lengyel királyság területével igen élénk kapcsolatok formálódtak ki: ez nemcsak a kereskedelem vonatkozásában kiemelkedő, de az itt élők – függetlenül anyanyelvüktől vagy nemzeti hovatartozásuktól – nem tekintették a határt valamiféle „tilalmi vonalnak”, átjártak a túlsó oldalra kereskedni – iparűzésükhöz alapanyagokért –, jelesebb iskolákban a tanulók a határ mindkét oldaláról érkeztek. A kor jellemzője volt az orvoshiány, egy-egy híres orvos praxisa a határ mindkét oldalára kiterjedt. A szegényebb vármegyékben alig vagy nem akadt orvos, míg a Felvidék gazdag városaiban (Lőcsén, Bártfán, Kassán és Eperjesen) mindig volt megtelepedett orvos és gyógyszerész, gyógyszerár. A XVII. század második felében kiemelkedő szellemi élet volt Eperjesen, ahol a város főbírája (1661–1667, majd 1677–1682) Weber János (1612–1683) orvos és gyógyszerész, patika tulajdonos volt. Weber János részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, amiért letartóztatták, de öt esztendei fogság után (1670–1675) – bizonyítékok hiányában – szabadon engedték. Egykori feljegyzések szerint Eperjesen orvos-gyógyszerészeti iskolát tartott fenn, s házában a kor jeles tudósai gyakorta rendeztek összejöveteleket, ahol nemcsak a medicina, hanem a természettudomány legkülönbözőbb kérdéseiről is szó esett.¹¹¹

Talán ez a szellemi kör vonzotta ide Johannes Petersonius Hain porosz katonaorvost. Weber nevét a határon túl is jól ismerték, hiszen 1645-ben kiadta az

---

¹¹¹ Ernyey József: Weber János eperjesi főbíró-gyógyszerész (1612–1683). = Gyógyszerészeti Értesítő 8 (1900) No. 1. pp. 2–5, No. 2. pp. 17–21, No. 3. pp. 33–39, No. 4. pp. 50–53, No. 5. pp. 65–68.

'Amuletum, azaz: Rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról', amely Bártfán látott nyomdai napvilágot, igaz 1644-ben németül is megjelentetett.¹¹² Másik két munkája: 'Janus bifrons, seu speculum physico politicum' (Lőcse, 1662) és 'Lectio principum' (Lőcse, 1665).

Johannes Patersonius Hain (vagy Hain János) életéről keveset tudunk, annyi bizonyos, hogy lengyel területéről érkezett előbb Lőcsére, majd Eperjesen telepedett le. Homály fedi, honnan érkezett lengyel földre, hol szerezte oklevelét, milyen időszakot jelent a „rövid lengyelországi tartózkodás”. A német anyanyelvű Hainnak nem lehettek „nyelvi problémái” a német ajkú két városban, Valamikor az 1650-es évek második felében telepedhetett le ezen a vidéken, hamarosan széles gyakorlattal rendelkezett. Fennmaradt levelekből kitűnik, hogy a Thököly és a Teleki Mihály családjának volt az orvosa: Rhédey László 1661-ben úgy viszi Hainhoz beteg feleségét, hogy előbb Thököly Imrét kérte levélben közvetítésre a doktorhoz. Teleki Mihály erdélyi kancellár levelezéséből ismerjük, hogy Bánffy Dénes Meggyesről akarta Hainhoz vinni beteg feleségét. 1672-ben Hain Teleki feleségének ad orvosi tanácsokat, amiért 10 tallért kért honoráriumként.

Feltehetően Hain a jól jövedelmező gyakorlatából biztosítani tudta egyéb természettudományos érdeklődését, ami a lipcsei Természettudományi Akadémia 'Miscellanea' című folyóiratával folytatott levelezéséből kitűnik (1671). Vonzódott az ásványtanhoz: maga szerkesztett mikroszkópon keresztül tanulmányozta a kövekben található őslények lenyomatait. Vizsgált bolhát, legyet, növényeket, ezekről tudós barátaihoz írott leveleiben számolt be. Írt orvosi esetekről is, ezeket a breslaui Johannes Sachs orvosnak írta le latinul. Az 1671 decemberében írott levelében arról szólt, hogy hat évvel azelőtt sárkánycsontokat küldött Varsóba Lubomirski Matesalco herceg

---

¹¹² Tasnádi Kubacska András: Johannes Patersonius Hain. = Orvostörténeti Közlemények 5 (1957) pp. 78–106.

fiának, a csontok egy közeli barlangban fellelt sárkány maradványaiból származtak. Leírása szerint a Dunajec melletti barlangokban sok sárkánycsont található, amelyekből készített port fogbetegségek és rosszindulatú bajok ellen használják, a csontdarabokat nyavalyatörés ellen árulják. Sachs Hain információit azonnal megírta a lipcsei 'Miscellanea Curiosa' című lapnak (Hain kutatásaként), majd a további leveleket is rendszeresen átadta az előbbi folyóiratnak.¹¹³ Ebben már további barlangok adatait is közli, ahol sárkánycsontok találhatók. A levelekhez rajzos mellékleteket is csatolt, amelyekből a XIX–XX. századi kutatók (köztük Cuvier) a kihalt barlangi medvét azonosították.¹¹⁴ Hain és Vollgnad (másik breslaui szerzőtársa) közleményei páratlanok a későbbi kutatások vonatkozásában.¹¹⁵

Santacrucius

Paterson Hain János kortársa volt a magyar *Szentkereszti (Santacrucius) Dániel*, aki 1694-ben szerzett magyarként – az ásványos gyógyvizekről írott értekezése alapján – orvosi diplomát Koppenhágában. Tanulmányai befejeztével ugyan hazatért, de csakhamar lengyel földre ment és 1701-ig ott élt. Ismételt hazatérése után Eperjes és Sáros megye főorvosa lett, s e minőségében hunyt el 1710-ben 44 éves korában. Weszprémi megjegyzi: „Sokan jól emlékeznek rá, hogy legszívesebben a vegyészkedésben lelte örömét. Ugyanerről tanúskodnak Szentkereszti vegyi műhelyének az eperjesi Pulszky-házban nemrég kiásott romjai is: a földalatti kőpincében ugyanis igen sok különféle ódivatú vegyészeti edényt és műszert találtak.”¹¹⁶

---

¹¹³ Hain, J.: De draconibus Carpathicis et eorum cavernis. = *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum* (1672) Dec. I. Annus III. Obs. CXXXIX. Pag. 220.

¹¹⁴ Cuvier, G: Sur les ossemens du genre de l'ours, qui se trouvent en grande quantité dans certaines cavernes d'Allemagne et de Hongrie. = *Annales du Muséum d'Histoire Naturelle* 7 (1806) pp. 301–372.

¹¹⁵ Vollgnad, H.: De draconibus Carpathicis et Transylvanicis. = *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum* (1673) Dec. I. Anni IV. Obs. CLXX. Pag. 226.

¹¹⁶ Weszprémi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 1. p. 363.

d) Władysław Mitkowski és Petrycy (Jan Innocenty)

A lengyel orvostörténeti szakirodalom a korszakot illetően inkább a magyar orvosok lengyelországi szerepéről, az ott folytatott orvosi gyakorlatról ír, s kevesebbet tud a lengyel orvosok magyarországi gyakorlatáról. Ez utóbbival kapcsolatban jelentős Władysław Mitkowski (1619–1661) figurája, aki 1645-ben Páduában szerzett orvosi oklevelet és ahelyett, hogy visszatért volna hazájába, Erdélyben telepedett le.

Mitkowski elkötelezettje volt a toruni püspöknek, aki ezért szőszegése miatt az esztergomi érseknél is eljár, segítségével szeretne volna elérni Mitkowski hazatérését. A közben protestáns hitre tért lengyel orvos előbb Kolozsvárott, később Fogarason telepedett le és 1661-ben katonaeorvosként egy tatár egységgel vívott harcban esett el.¹¹⁷

Petrycy

Az északi Kárpátok vidéke bővelkedik gyógyvizekben, amelyek első leírója Jan Innocenty Petrycy (1592–1641), a krakkói egyetem orvostanára, történetíró volt. Petrycy a szepességi gyógyvizekről írott tanulmányával a lengyel balneológia megalapozójává vált. Az 1635-ben kiadott 'O wodach w Druzbaku i Łęckowej' c. könyvében nemcsak e vidék gyógyvizeit elemzi, osztályozza és különböző betegségekre ajánlja, hanem teljes áttekintést ad a magyar gyógyvizekről is.

Petrycy e munkájában a szepességi Ruzsbach és Lakoca gyógyforrásait tárgyalja, de könyve bevezetőjében általános ismertetést ad Magyarország gyógyvizeiről, elsősorban a budai hévvizekről, a felvidéki savanyúvizekről, különösen a lévai, a füleki és a szomolnoki forrásokról. Hasonló részletességgel ír Erdély gyógyvizeiről, s munkájában említi, hogy a forrásokat a helyszínen is tanulmányozta, több alkalommal

---

¹¹⁷ Lásd részletesebben a Petrycyról egykoron megjelent nekrológban: T. Canavesi: Bustus Ioannis Innocentii Petricii. Cracoviae, 1641.

felkereste hazánkat és az általa kiemeltnek minősített gyógyforrásokat, amelyeket ezért bizton tud ajánlani.¹¹⁸

Szakirodalmi forrása Wernher György 'Hypomnematum de admirandis Hungariae aquis' című, 1549-ben Baselben, majd 1551-ben Bécsben kinyomtatott munkája volt, amelyben a magyarországi nevezetes gyógyvizek és források ismertetését adta közre.

Műve sokáig ismeretlen volt mind a magyar, mind a lengyel orvosi szakirodalomban, aminek oka a kis példányszámban való közreadásban, valamint a „gótbetűs” lengyel írásmódban keresendő. Csak a XIX. század közepén fedezték fel, nyelvileg megújították, németre is lefordították, így a balneológiatörténet egyik különös gyöngyszemévé vált. Stílusa kiváló, s főleg szellemes megjegyzései teszik gördülékennyé szakszerű leírásait.

A XVII. századi lengyel–magyar orvosi kapcsolatok történetében mindenképpen érdekes színt adott ez a balneológiai munka.

e) Lengyel orvosok által összeállított kalendáriumok magyar fordításai a XVII. században

Krakkóban (Kopernikusz hazájában) számos értékes kalendárium született a XVI–XVII. században, ezek egy részét krakkói orvosok, illetve orvos-asztronómusok állították össze. Kapcsolattörténeti szempontból viszont érdemes azt is megjegyeznünk, hogy az első, magyar szerző által írt kalendáriumot, Benczédi Székely István munkáját egy krakkói nyomda jelentette meg 1538-ban.¹¹⁹

Talán a jó lengyel–magyar orvosi kapcsolatoknak is köszönhető, hogy számos krakkói kalendáriumot egykoron lefordítottak magyarra, évről-évre modernizáltak és nagy példányszámban megjelentettek. Ilyen volt például a Bernard-féle nagyszombati

¹¹⁸ Életművéről lásd részletesebben: R. S. Bugaj dolgozatát: *Prace balneologiczne lekarzy polskich wieku Odrodzenia*. In: *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*. Warszawa, 1956. Vol. 4. pp. 100–107. Életművét elemzi még a *Balneologia Polska* 1971-es évfolyama (No. 3–4. pp. 257–266.), a tanulmányt H. Kowalenko írta.

¹¹⁹ *Calendarium magiar nienwen. Szekel' Estvan*. [Krakkó, 1538.] 15 lev.

kalendárium, amelyet Pécsi Lukács magyarított (ez nem csak Nagyszombatban jelent meg, hanem Keresztúron is), aztán következett a Iohannicius-féle kalendárium, ezt is Pécsi fordította magyarra, s ezek sorába tartozik a Zdakowski doktor által összeállított krakkói kalendárium magyar változata. Ezekből a kalendáriumokból kevés maradt fenn, így azokat mind a lengyel, mind a magyar könyvtártudósok nagy becsben tartják, a kiadásukkal kapcsolatos körülményeket a lengyeleknél Karol Estreicher, nálunk az RMNY kutatói tárták fel részleteiben.¹²⁰

Nagyszombat, 1598

CALENDARIOM es ez mostani MDXCIX esztendőben történendő dolgokrul. An(n)ac fölötte az időnek naponkent köuetezendő allapattyarul iratot itilet. Az Craccai Bernard doctor irasabul magyarra fordeta Peechi Lvkach. + Prognosztikon. Nagy Szombatba [1598 typ. capituli].¹²¹

Nagyszombat, 1604.

CALENDARIOM es ez mostani MDCIIII. esztendeiben, /mely embolismalis, egy nappal szaporetattot/, történendő dolgokrol, annak fölötte az időnek naponkent köuetezendő allapattyarul iratot itilet. Az craccai Ioannicivs Gabriel doctor irasabol magyarra fordeta Peechi Lvcach. Nagy Szombatba MDCIIII [typ. capituli Strigoniensis].¹²²

---

¹²⁰ Lásd még: V. Molnár László (szerk.): Fejezetek a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok történetéből (15–19. század). Piliscsaba, 2003. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 199 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 27.)

¹²¹ RMNY I. 837. – A naptárhoz szükséges számításokat Bernhard Kracker, krakkói csillagász végezte el, ugyanő írta a prognosztikont.

¹²² RMNY II. 917. – Az önálló címlap nélkül készült prognosztikon fejezetei a következők: *Az esztendőnek kezdetiről – Az esztendőnek uralkodó csillagáról – A tavalyi holdfogyatkozásnak ereje felől – Az esztendőnek közönséges állapotjáról – A földi gyümölcsökről – A döghalálról és betegségről – Az ércekről – A békességről és hadakról – Némely országokról: A régtől nyomorgatott Magyarországról, Ausztriáról – Az időváltozásról – A tavaszi időről – A nyári időről – Az őszi időről – A téli időről.*

Keresztúr, 1616.

CALENDARIVM, az az az ezer hat száz tizenhetedik esztendő napianak szamlalasa az közönseges practicaual, aspectusokkal, planetaknak foliasual es az eghi ielekben valo belepesekkel egyetemben, mely első bissextilis vtan. Szeresztetet az crakai academiaban taneto Bernard philosophus es oruos doctor által. + Prognosticon az eghi chillagoknak forgasabol nemi nemi tertenendő dolgokrol es bizonyos üdöknek allapottyáról. Szerkeztetet az crakai academiaban tanito Bernard philosophus es oruos doctor által. Kerezturat (1616) Farkas.¹²³

Nagyszombat, 1620.

CALENDARIVM, az az ez mostani ezer hat száz huszon eggyedik esztendő napiainak szamlalasa az közönséges practikaual, az planetaknak aspectusokkal és az eghi jelekbe valo be lepesekkel egyetemben, mely esztendő első az bissextilis vtan. Az crakai Sdakowzki doctor es fő astrologus irasából magyarra fordittatot és ki nyomtatot. + Prognosticon neminemü törtenendő dolgokrol es az üdöknek allapattyarul ez jelen valo MDCXXI. esztendőben. Nagy Szombatban [1620] Mollerus.¹²⁴

f) A két Hambacher és Hellenbach

A XVIII. század első felének keresett orvosa volt Lengyelországban Hambacher János (egyes iratokban: Hambach János; 1682–1759) nemes, besztercebányai születésű, aki Wittenbergben szerezte meg a diplomáját, s később Eperjes városának orvosa lett. Az

---

¹²³ RMNY II. 1113. – Az ajánlásban Farkas Imre könyvnyomtató állást foglal Kopernikusz és a Föld forgása ellen. A fejezetek címei: *Az esztendőnek kezdetiről – Az esztendőnek állapotáról – A Napban és Holdban való fogyatkozásokról – Ez az 1617. esztendőben a főcsillagoknak gonosz aspectusokról – A békességről és hadról – Betegségről és döghalálról – A nemes Magyarországról – A földi termésekről – Az időnek változásairól.*

¹²⁴ RMNY II. 1232. – A prognosztikon fejezetei: *Kezdetéről és vezéréről az esztendőnek – a Napban és Holdban való fogyatkozásokról – Az 1620. elmúlt esztendőbeli fogyatkozásoknak effectusairól – A békességről és hadakról – A betegségekről és döghalálról – Követségekről és úton való járásokról – A földi veteményekről és ezeknek termésekről – A vasról és ércekről – Némely országokról és elsőben Magyarországról – Lengyelországról – Csehországról – Morváról – Ausztriáról – Silesiáról – Második része a prognosztikonnak, az időnek és hónapoknak változásokról.*

Az RMNy szerint a címlapon szereplő Sdakowski, krakkói főasztrológus talán nem más, mint Wawrzyniec Świczkowicz, akinek 1620. évi naptára Krakóban jelent meg (Estreicher Vol. 30. p. 83.). Szóba jöhet még Piotr Słowacki, aki Zdakówban született, tőle azonban 1588 után kalendárium nem maradt fenn.

uralkodó, II. (Erős) Ágost lengyel király (uralk.: 1697–1706 és 1709–1733) a Varsóban 1722. augusztus 11-én kelt határozatával Hambachert udvari főorvosává nevezte ki. Ezt a privilegiumot és kinevezést III. (Szász) Ágost lengyel király (uralk.: 1733–1763) 1734. július 30-án megújítja és ő is udvari főorvosává nevezi ki Hambachert.

Weszprémi a lengyel szakirodalmi forrásokban fellelhető adatokhoz még hozzáteszi, hogy az egykori Sáros megyei physicus később visszatért hazájába, hiszen többször is „pestisjárvány pusztította a sárosiakat, zemplénieket, beregieket és ungiakat, és amikor 1739-ben és 1740-ben ugyanezen megyékben ugyanez a nyavalya újra kitört, szinte egyedül Hambacher vígasztalta orvoslásával a ragályosok csüggedt szívét rendületlenül...”.

Irodalmi tevékenységéből kiemelkedik a 'Lomnius redivivus' című, három kötetre terjedő, kéziratban maradt munkája, amelyben orvosi gyakorlatát összegezte, s „mindegyik betegséghez mellékelte saját megfigyeléseit és nem útszéli orvosságait”.¹²⁵

Apja nyomdokain járó fia, *Hambacher Sámuel* (1720–1801) Gömör megye, majd a szepesi városok physicusa. Orvosi oklevelét 1742-ben Halléban szerezte, majd hazatérése után kezdetben apja kíséretében, később önállóan végzett orvosi gyakorlatot lengyel földön is. Ő sem hagyta el soha magyar hivatalát, csupán vendégként és meghívásra gyógyított a szomszédos országban.¹²⁶

Hellenbach János Gottfried az ifjú Hambach pályáját egyengette. Hellenbach rendkívül érdekes egyénisége volt a XVII. század végének, hiszen az 1659-ben Selmecen született neves magyar orvosdoktor – Lipót császártól bárói címet kapott, miután kigyógyította vesegyulladásából. A császári udvarban oly gyakran megforduló Hellenbach ennek ellenére 1703-ban II. Rákóczi Ferenc oldalára állt, s a magyar fejedelem a bányáügyek főigazgatójává tette, ami mai értelemben vett

---

¹²⁵ Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 2. pp. 171–173.

¹²⁶ Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 2. pp. 178–185.

pénzügyminiszterségnek felelt meg. A Rákóczi-szabadságharc bukása után lengyel földre menekült, itthon vagyonát elkobozták, gazdag könyvtárát feldúlták. 1711–1715 között orvosi gyakorlatából élt Lengyelországban. Ekkor Károly király kegyelmét kérve visszatért Magyarországra, ahol elkobzott vagyonát visszakapta, s a felvidéki bányák igazgatását is rábízta. 1728-ban hunyt el 70 éves korában.¹²⁷

g) Milleter János

E kor ugyancsak kedvelt magyar orvosa volt lengyel földön *Milleter* (vagy *Maleter*) *János* (1691–1755), aki „1716-ban a híres leydeni egyetemet kereste fel – írja róla a krónikás, majd így folytatja: s ott a többiek mellett Ruischot hallgatta, akinek aztán két orvostanhallgatóval együtt segített összegyűjteni azt a ritka és érdekes természettudományi gyűjteményt, amelyet Péter, a nagy orosz cár vásárolt meg aztán, s Moszkvába vitetett. Ezen egyetemen szerezte meg az orvosdoktor címet 1717-ben. Következő év január elsején tért vissza Iglórára, s ott szerencsés gyógyító tevékenységével hamarosan akkora hírré tett szert, hogy Lubomirszky Tivadar herceg, a 13 város sztarosztája, udvari orvossá tette, 1723-ban pedig – Schwab Joákim halála után – Szepes megye és Lőcse szabad királyi város *physicus*ává nevezte ki. Mivel azonban később a Lubomirszky herceghez és más lengyelországi főurakhoz való gyakori kiutazása miatt nem tudott eleget tenni hivatalos kötelességének, a nemes vármegyéénél leköszönt, de Lőcse város orvosának a címét mindvégig megtartotta. ... Lábdagadásban halt el 1755. március 8-án, 64 éves korában.”¹²⁸

---

¹²⁷ Wespřemi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 1. pp. 127–131., Vol. 4. pp. 330–331.

¹²⁸ Wespřemi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 1. pp. 227–229.

h) Kreisel János Zsigmond

Ha nem is olyan fényes pályát futott be, mint Milleter, de a XVIII. századi magyar–lengyel orvosi kapcsolatainkban szerepel *Kreisel János Zsigmond* (1717–1768) bártfai orvosdoktor. Tanulmányait Győrött és Pozsonyban kezdte, majd „1736-ban a torunyi gimnáziumba ment Porosz-Lengyelországba. Itt egy évet töltve, szülei kívánságára a jénai egyetemre ment orvostant hallgatni, s kitartó szorgalmával elérte, hogy 1741. június 19-én Teichmeyer kezéből megkapta a doktori fokozatot.”¹²⁹ Előbb Szepes megyében és Késmárkon működött, innen tizenegy évi gyakorlat után Szabolcs megyébe hívták. Itt nem érezte jól magát, ismét visszatért Bártfára, s a Szepesség *physicusa* lett. Feltehetően lengyel nyelvtudásának is köszönhető, hogy gyakran hívták lengyel földre gyógyítani.

i) Lang Jakab Ambrus és a Rákóczi-szabadságharc egészségügyének lengyel vonatkozásai

A magyar orvosok hosszabb-rövidebb ideig tartó XVIII. századi lengyelországi orvosi gyakorlatának vázlatát zárjuk *Langenthali Lang Jakab Ambrus* (1662–1731), II. Rákóczi Ferenc fejedelem tábori főorvosával. Nürnbergben született, Altdorban szerezte orvosi oklevelét, útja innen Magyarországra vezetett, ahol előbb Besztercebánya főorvosa, majd Selmec *physicusa* lett. 1685-ben magyar nemességet kapott, később német származása ellenére lelkes magyarként csatlakozott II. Rákóczi Ferenc felkelő seregéhez.

Lang lett a szabadságharc hadseregének tábori főorvosa, s egyik legnehezebb feladata a gyógyszerellátás megszervezése volt. A hadsereg gyógyszerellátását elsősorban Lengyelországban igyekezett megoldani, legfőbb gyógyszerbeszerzési forrásai: Gdańsk, Krakkó és Boroszló (Wrocław) voltak. A külföldi gyógyszereket és

---

¹²⁹ Wespérmi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 1. p. 163.

egészségügyi anyagokat (pharmaca et materialia) Selmezbányára irányította, itt létesült már 1708-ban az ország központi patikája (Apotheca Regni principalis), amely a katonai körzetekbe, várakba és curatoriumokba juttatta a feldolgozott gyógyszereket. Hasonló központ a Rákóczi idején fénykorát élő osztrák hadseregben nem volt, ez tehát Lang „találmányának” tekinthető.

A gyógyszerellátás megszervezésén túlmenően orvosi és sebészeti státuszok szervezett a hadseregben, valamint megszervezte a sebesültek utókezelését szolgáló curatoriumokat, vagyis a lábadozó-utókezelő kórházakat.

A szabadságharc leverése után követte Rákóczit a számkivetettségbe is. A fejedelemmel együtt 1710-ben lépett lengyel földre, előbb délen, később Gdańskban élt néhány évig. Rákóczival együtt ment Franciaországba, később Törökországba. Konstantinápolyban hunyt el, sírja ma is ott található. Gdański tartózkodása alatt orvosi gyakorlatot folytatott, nemcsak a bujdosó magyarokat, hanem a helybéli lengyeleket is gyógyította.¹³⁰

Az előbbi – ha nem is bőséges – adatokkal szemben, jóval kevesebb lengyel orvos XVIII. századi magyarországi gyakorlatáról tudunk. *Jacek Lopacki* (1690–1762) itáliai egyetemen végzett orvosként, Krakóban pappá szentelték, a felvidéki Poprádon telepedett le és gyógyító plébánosként élt ott haláláig. A környék egyetlen végzett¹³¹ orvosa volt.

---

¹³⁰ Munkásságáról lásd még:

– Lang Jakab Ambrus, a hadsereg tábori főorvosa. In: Takáts László: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. Sajtó alá rend.: Gazda István, a bev. tanulmányt írta: R. Várkonyi Ágnes. Az eredeti munka kiegészítve: Takáts Endre tanulmányával. Piliscsaba – Bp., 2003. MATI – SOMKL. pp. 133–148. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 44.)

– Wessprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 1. pp. 181–183.

– Takáts László – Takáts Endre: Adalékok a XVII. század fordulójának katonaegészségügyéhez. = Honvédorvos, 1966. pp. 322–335.

– Takáts László – Takáts Endre: Lang Jakab Ambrus, a kuruc hadsereg tábori főorvosa. = Honvédorvos, 1971. pp. 57–73.

¹³¹ Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Garab ny. Cegléd. p. 490. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 167.) (a továbbiakban: Szumowski)

6. Közös járványügyi intézkedések

a) A járványügyi szakirodalomból

Magyarországon is és Lengyelországban is az évszázadok során számos járvány dúlt, amelyek többsége egész Európát sújtotta. A magyar–lengyel közös határ közös feladatokat rótt a járványok megfékezésével foglalkozó szakemberekre, de az óvintézkedések ellenére pl. a pestisjárványok többsége megállíthatatlan volt.¹³²

Mindkét országban íródtak járványleírások, a járványok megelőzésére szolgáló felvilágosító kötetek – mindhiába. Jól ismert Miechowitának a Krakkóban 1508-ban megjelent könyve. A 'Contra sevam pestem reginem accuratissimum' című munkájában pontos leírást adott a pestis különböző fajtáiról, különösen a bubópestisről. E könyv 1508 után három kiadást is megért. Megírását az is ösztönözte, hogy 1505-ben a pestis sújtotta lengyel tengeremelléken járt, s az esetek leírásaihoz főleg saját tapasztalatait használta fel. A könyv bevezetőjében részletesen szól Galenus, Hippocrates, Avicenna pestisről írott tanításairól, de a pestis terjedésének okát az egészségtelen körülményekben, a városi piszokban, a rossz vizekben, a rendezetlen viszonyokban látta. Szükségesnek tartotta a már megbetegedettek azonnali elkülönítését, a meghaltak minél gyorsabb eltemetését.¹³³ Miechowita kötete mellett kell megemlítenünk Glabernek az 1542-ben Krakkóban megjelent munkáját, amely szintén a pestis elleni védekezésről szól.

---

¹³² Lásd bővebben:

– Jerzy Jankowski: *Epidemiologia historyczna polskiego średniowiecza*. Kraków, 1990. Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Schweitzerowskiego. 116 p.

– Andrzej Karpiński: *W walce z niewidzialnym wrogiem – epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*. Warszawa, 2000. „Neriton”, Instytut Historii PAN [Polskiej Akademii Nauk]. 447 p.

– *Choroba jako zjawisko społeczne i historyczne* (red.: Bożeny Płonki-Syroki). Wrocław, 2001. „Arboretum”. 332 p.

¹³³ Lásd Szumowski id. művében.

Pauschner Sebestyén pestis-könyve (Nagyszeben, 1530), valamint Jordán Tamás korai kötetei ugyanezt a célt szolgálták. Szerémi György történetíró a 16. század közepén írta meg történeti visszaemlékezését a mohácsi vész időszakáról. Mint ismeretes Szapolyai János 1527-ben sógorához, I. Zsigmond lengyel királyhoz menekült, s egy ideig Tarnówban tartotta udvarát, de Krakkóban is megfordult, akárcsak Szerémi. Történeti leírásának egyik fejezete az egyik krakkói pestisjárvány leírását tartalmazza.¹³⁴

Értékes munka volt Piotr Umiastowski-nak az 1591-ben lengyel nyelven Krakkóban megjelent 'Nauka o morowym powietrzu' c. munkája, amely a dögvészt okozó pestises levegő tanulmányozásáról szól. Ugyanezt a témakört kutatta Andrzej Grutinius is, s írt róla a Krakkóban, Lazarus nyomdájában 1592-ben megjelent 'Consilium in febribus pestilentibus et malignis' c. művében.¹³⁵ A XVI. században Gdańskban és környékén megjelent járványokkal foglalkoztak Jan Mathesiusnak és kortársainak felvilágosító jellegű publikációi.

b) Magyarországot és Lengyelországot egyaránt sújtó járványok a XVII. században

1600–1602	Felvidék, Erdély	Pestis	Éhínség, tömeges halálozás (egyedül Besztercén 13 ezer halálest), határforgalmi korlátozás Lengyelország felé
1621–1622	Országos	Pestis	Pl. Debrecenben 2000, Lőcsén 1700 halálest. Átterjed Lengyelországba
1653	Felvidék	Pestis	Lengyelországgal kereskedelmi tilalom, ennek ellenére behurcolják a járványt Magyarországra

¹³⁴ A leírást közli az alábbi kötet is: Kovács István – Petneki Áron (szerk.): Bámulám a Visztulát... Krakkó a magyar művelődés történetében. Bp., 2003. Balassi. pp. 23–24.

¹³⁵ Terjedelme: 24 p.

A fentiekben leírt járványokhoz számos intézkedés kapcsolódik, ezek közül említünk néhányat. Gonzaga Ferdinand 1601. augusztus 9-én mint felső-magyarországi főkapitány felkéri Kassa városa tanácsát, hogy a Lengyelországban dúló pestisre tekintettel a kassai országos vásárokat ne tartsa meg. A tanács – tartva a hátrányos anyagi következményektől – erélyesen ellenáll, és csak az egyik pap pestishalála után hajlandó a rendeletet végrehajtani.

1652-ben az ugyancsak Lengyelországban dúló pestis behurcolásának veszedelme miatt Wesselényi nádor megtiltja a kassaiaknak a lengyelekkel való kereskedést. Ez az intézkedés egymagában nyilván nem volt kielégítő, mert 1653-ban a pestis megjelenik Felső-Magyarországon.

c) XVIII. századi – emberek és állatokat sújtó – járványokról

Karasszon Dénes professzor úr kutatásai nyomán került napvilágra több értékes járványtörténeti adat. Ő azon kevesek egyike, aki az állatjárványoknak a történelemben betöltött kiemelkedő szerepével is foglalkozott kutatásai során. Az általa feltárt, s a lengyelekre és a magyarokra egyaránt vonatkozó adatokból emelünk ki néhányat.¹³⁶

A XVIII. század elején ugyanúgy sújtották Európát a járványok, mint a korábbi századokban. 1708-ban pl. a szomszédos Lengyelországból hurcolták be a pestist Magyarországra; 1708 és 1710 között 300 ezer ember pusztult el pestisben Magyarországon.

---

¹³⁶ Lásd részletesebben: Karasszon Dénes: A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I. Történeti áttekintés. + II. Az állatorvostörténet-írás szakirodalma 1944-ig. Piliscsaba, 2005–2006. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 456 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 39/1–2.)

Johann Kanold kitűnő munkáiban¹³⁷ beszámol arról, hogy Magyarországon 1716-ban egyedül a Bánságban 200 ezer szarvasmarha és 400 ezer juh pusztult el; a lőcsei és a brassói templomok feliratai is megemlékeznek a szarvasmarhák „horribilis pestis”-éről. A számadatoknál még nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a megállapításnak, amellyel Kanold egyrészt határozottan állást foglalt a marhavész kontagiozitása mellett, különösen pedig annak tárgyi adatokkal alátámasztott véleményének, amellyel bizonyította a marhavész Magyarországon kívüli eredetét. Könyvének harmadik fejezetében ugyanis részletesen leírja a járvány útját az ázsiai pusztáktól kiindulva Oroszországon, Lengyelországon, Magyarországon, Erdélyen és Itálián keresztül, majd innen kiterjeszkedését egész Európára. „Ebben a hatalmas járványban Magyarország csak egy közbenső állomás volt” – írta Kanold, megcáfolva ezzel Baronius kardinális egyházi krónikáját, amely Magyarországot a marhavész szülőhazájának nyilvánította és amely felfogást még Ramazzini is magáévá tett.

A pestis megmagyarázhatatlan okait keresve a XVIII század elején kapott lábra Lublón, majd onnan elterjedve a Lengyelországnak elzálogosított 16 szepesi városban – a pestis és számos elemi csapás által rémületben tartott lengyel és szlovák lakosság körében – a szépirodalomban is feldolgozott ún. Kasperek-monda, amelynek eredete Kasperek (Gasperek, Kasperek) Mihály lublói borkereskedő 1718-ban bekövetkezett halálához fűződik. Alighogy eltemették, a lengyel lakosság körében elterjedt a híre, hogy éjszakánként sírjából kikelve hazalátogat és az alvó embereket fojtogatja, harapdálja, gyötri. A város lakóit páni félelem fogta el, éjszaka lámpafénynél virrasztottak. Végül is a városi tanács rendeletére a halott sírját felbontották, szívét

---

¹³⁷ Historische Relation von der Pestilenz des Horn-Viehes, welche Anno 1711. und 1712. in Schlesien, wie nicht weniger diese und das vorhergegangene 1710-te Jahr in Moscau, Polen, Ungarn, Oesterreich, Siebenbürgen, Italien, und andern Ländern starck grassiret. Ausgefertiget von Johann Kanold, Med. Doct. und Pract. Vrat. Zu finden in Bresslau 1713. Bey Esaia^e Fellgiebels Wittib und Erben. [16], 96 p.; Kurze Jahr-Historie von den Seuchen des Viehes von Anno 1701 bis 1717... Die grosse Pestilenc unter dem Horn- und Pferde-vieh von 1709 bis 1717 in Polen, Litauen... Budissin, 1721.

kivágták, s faedénybe zárva trágyadomb alá rejtették, abban bízván, hogy így sikerül a pestisjárvány terjedését végleg megállásra bírni.

d) Néhány XVIII. századi helytartótanácsi intézkedés a járványok lengyel, illetve magyar területre történő behurcolásának megelőzésére¹³⁸

Vesztegállomások a lengyel határ felé, 1769

Márc. 11-én a ht. leiratot intéz a Lengyelországgal határos megyékhez és báró Barkóczy Károlyhoz s közli, hogy az uralkodónő úgy döntött, hogy az országnak Lengyelország felé eső határvonalán vesztegállomásokat kell szervezni, melyeken mind az emberek, mind pedig az áruk befogadására alkalmas épületeket kell nemcsak létesíteni, de falakkal, árkokkal vagy földbevert gerendákkal körül is kell keríteni. Minden személy, ki Lengyelországból Magyarországra jön, valamint a pestis továbbterjesztésére alkalmas áruk is az adott egészségügyi helyzettől függően hosszabb-rövidebb ideig vesztegzár alatt legyenek. Ezeknek az állomásoknak igen rövid idő alatt fel kell épülniük, éppen ezért haladéktalanul hozzá is kell fogni az építkezéshez, mindennek meggyorsítására alapította a császárnő a Mixta Contumacialis commissiot (Továbbiakban MCC). A három bizottsági tagon kívül a császárnő a Zemplén megyei vesztegállomás igazgatóját is a bizottságba delegálta, miután a vesztegállomások építésében nevezettnek nagy gyakorlata van. Őt a bizottság mellé építészeti és berendezési tanácsadónak rendelte ki. A bizottságnak haladéktalanul a helykijelölést kell elvégeznie. Ennél azokat a helyeket kell számításba venni, melyeknél az átmenő személyforgalom a legnagyobb, de közel kell lenniük a katonai őrállomásokhoz is, mert gyakran lesz szükség katonai karhatalomra. Ugyanígy ivóvíz is bőségesen legyen a közelben. A bizottság Máramarosban kezdje meg munkáját s úgy haladjon a felsőbb, kevésbé veszélyeztetett

---

¹³⁸ A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár kézirati anyagai között található Daday Andrásnak a helytartótanácsi anyagokból készített gyűjtése, e több száz oldalas anyagból emeltünk ki néhány jellemző iratleírást.

területek felé. Legyenek tekintettel a zugösvényekre és a zugátjárókat se hagyják ki. Ezeket az utakat és ösvényeket ledöntött fákkal teljesen torlaszolja el és tegyék használhatatlanná. Az útelzárási munkát is Máramarosban kell elkezdni. A létesítményeket, az útelzáró torlaszokat minden esztendőben felül kell vizsgálni, hogy az épületek kárt ne szenvedjenek, a fatorlaszok el ne korhadjanak. Különösen vigyázzon a bizottság arra, hogy a Moldva felé eső részen az eddig megállapított határokat a legpontosabban tartsa be.

Matykócz, 1770

1770. jan. 13-án ülést tart az eü. Vegyes bizottság. Az ülés fő tárgya: a lengyelországi Matykóczon kitört ismeretlen járvány. A község Vereczkétől hat óra járásnyira van. Az ezzel kapcsolatos határozat így hangzik: a Matykóczon és környékén kitört járványos betegségről egymásnak ellentmondó hírek érkeznek. Bizonyosat senki sem tud. Éppen ezért a magyarországi egészségvédelem biztosítására az összes lengyelországi átjárókat és hágókat azonnal le kell zárni. Három hétre vissza kell tartani a vesztegzáró állomásokon lévő személyeket, állatokat és árukat mindaddig, míg a kiküldött kirurgus Lengyelországból vissza nem tér. Ha azt állapítaná meg, hogy a kitört nyavalya pestises, a járvány tartamára a legszigorúbban meg kell akadályozni minden közlekedést, és a vesztegzár időtartamát 40 napra kell felemelni. Ha azonban csak petécszlázról van szó – ami gyakori az olyan zavaros állapotok között, amilyenek most Lengyelországban vannak –, akkor ezt a szigorú zárlatot enyhíteni kell. Ebben az esetben elegendő a 8 napos vesztegzár, nehogy a két ország között virágzó kereskedelem súlyos károkat szenvedjen és az államkincstárt is tetemes kár érje az elmaradt vámok miatt. Gróf Eszterházy tábornok gondoskodjék biztos hírek beszerzéséről és a ht. további tájékoztatásáról.

Jelentésekkel kapcsolatos rendelet, 1770

Jan. 26-án újabb ülést tart a ht. eü. Vegyes bizottsága. A császárnő jan. 13-án elrendelte, hogy értesítsék az erdélyi, temesi bánági és károlyvárosi helyi eü. bizottságokat, hogy az orvosokat, vesztegzárállomások igazgatóit, kirurgusokat oktassák ki, hogyan kell időről időre jelentéseiket felküldeni. Azután e határozat értelmében a Lengyelországgal szomszédos megyéknek: Máramarosnak, Beregnek, Ungnak, Zemplénnek, Sárosnak, Szepesnek, Árvának, Trencsénnek meg kell hagyni, hogy a területükön gyakorlatot folytató orvosokat, kirurgusokat komolyan figyelmeztessék, hogy ha a febris putridát vagy a febris contagiosa bármilyen formáját látják felbukkanni a nép között, azt azonnal jelentsék a megyei phys. ord.-nak, az pedig az alispánnak. Utóbbi köteles a phys. ord.-t a betegség pontos meghatározása céljából a helyszínre kiküldeni. Utána számoljon be részletesen írásban az alispánnak, az pedig azonnal tegyen jelentést a ht.-nak, hogy az összes szükséges intézkedéseket meg lehessen tenni. Közben gr. Eszterházy Imre lett a járványveszélyes területre kiküldött királyi biztos, ki egyébként tábornok. Ettől kezdve egy szó említés sem esik az előző évben annyit emlegetett Barkóczy báróról, sem az MCC-ről. A császárnő közvetlenül levelez Eszterházyval.

Észak-keleti megyék, 1770

Nov. 16-án a ht. közli az ÉK-i megyékkel a királynő rendeletét, mely szerint értesült Eszterházy tábornoktól, hogy az orosz hadseregek Lengyelországba történt visszatérésével kapcsolatban erősödik a pestisveszély. Figyelmeztesse a ht. az érintett megyéket a fokozott éberségre és az Eszterházyval való kapcsolat állandó fenntartására.

Pestis Moszkvában – óvintézkedések a lengyel határvonalon, 1771

Az uralkodónő közli a ht.-csal, hogy biztos értesülésekből tudomására jutott: Moszkva városában és környékén igazi pestis tört ki s jelentős mértékben grasszál. Ez annál figyelemre méltóbb, mert más hatalmak már az óvintézkedéseket meg is tették, igaz, hogy egyenlőre „kéz alatt”. Ezt tudomására hozza a lengyel határ mentére királyi eü. kommisszáriusi rangban kirendelt gr. Eszterházy Imrének is. Novemberben a ht. közli a császárnői leirat tartalmát Trencsén, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Liptó, Árva, Bereg, és Máramaros megyékkel, melyek a lengyel határral szomszédosak.

November végén Máramaros megye alispánja jelenti, hogy a megye területén lévő hágókat, a körösmezői kivételével, ellepte a nagy hó. A körösmezőinél gondoskodott arról, hogy a Lengyelország felől érkező utasok csak hiteles útiokmányokkal közlekedhessenek, kinyitatta a vesztegállomást, ahova a törvényes határátlépőknek be kell vonulniuk vesztegzár alá. Akik útlevél nélkül jönnek, állásuk vagy mesterségük nincs, azokat azonnal visszazavartatja.

Dec. 26-án Árva megye alispánja jelenti, hogy a Lengyelországba vezető utakat és ösvényeket lezáratta, mégpedig kivágott fákból épített torlaszokkal. A katonaság számára szolgáló átjárókat s az összes többit is éjjel-nappal őrizteti.

Fertőzött hús fogyasztása a lengyel határnál, 1770

Dec. 6-án a királynő intéz leiratot Eszterházyhoz. Közli, hogy megkapta jelentését, hogy az újonnan bekebelezett járásban (a Lengyelország felosztása nyomán Magyarországhoz csatolt 24 város) fertőzött hús evésétől néhányan megbetegedtek, sőt páran meg is haltak. Öten súlyos betegen fekszenek. Ezeket azok a kirurgusok ápolják, kiket a gróf küldött oda. Felhívja a grófot: eszébe ne jusson ezt a bajt járványnak minősíteni. Hogy helyesen járhatson el, küld neki egy pestisről szóló könyvet. Helyes

intézkedés volt a kirurgus részéről, hogy a fertőzött állat még meglévő húsmaradványait mélyen elásatta, s a fateknőket, deszkákat, melyen feldolgozták, tűzre dobta. Ha azonban eddig még nem fertőtlenítették volna az istállót, melyben a három beteg állat élt, óvakodjanak, hogy egészséges állatokat ne hajtsanak be oda.

Szigorítások a katonaság Lengyelországba átjárálása miatt, 1770

Dec. 31-én a ht. átiratot intéz a katonai főprefektushoz is. Hivatkozik Árva vármegye alispánjának felterjesztésében foglaltakra, mely szerint a katonaság podhorai őrsége két mérföldnyire is átjár a szomszédos Lengyelországba, majd visszatér. Ezek az átjáráások általában két okból történnek: vagy csak saját kedvükre, titokban járnak át a katonák, vagy pedig nyíltan, feletteseik parancsára, a szökevények üldözése céljából. Ha ezt a gyakorlatot a főprefektus erélyes intézkedéssel meg nem szünteti, nem lehet hatásosan fogyanatosítani a járványok elleni óvintézkedéseket. Kéri a ht., hogy a főprefektus intézkedjék az efféle kirándulások azonnali megszüntetése érdekében.

e) Közös gondok az 1831-es kolerajárvány körül

1830 előtt a kolera teljesen ismeretlen volt Európában. Hazája India, főleg annak keleti, mocsaras vidékei, ahol még ma is honos. Itt évezredek óta fel-feltörő járványhullámok árasztják el az ország egyes részeit. 1817-ben egy addig ismeretlen méretű járvány tört ki, mely egész Indián keresztülvonult. Dél felé haladtával 1818-ban ért el Bombay-be, az év végén Arábiában bukkant fel, átsapott Afrikába. 1818 és 1823 között a karavánutakon keresztül Kínán át eljut Szibériába. A következő hat év ázsiai terjedésének ideje, mely időszak vége felé az európai Oroszországba is eljutott. 1830-ban már Ukrajnában is teljes erővel dühöng. Az orosz hadsereg becipeli

Lengyelországba, ahonnan egész Európa fertőződik. Bécsben 1831-ben tört ki, és 1832 márciusáig pusztított.

Magyarországra 1831-ben a galíciai határszélen sószállítással foglalkozó rutének hozták be. Egy hónappal a járvány kitörése után – 1831. augusztus 5-én – 333 községből 11.987 megbetegedést jelentenek; ebből 4876 lett halálos kimenetelű.

7. Lengyel és magyar egyetemi reformok. Van Swieten tanítványai. Egyetemi kapcsolatok a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben

a) A krakkói és a nagyszombati egyetem orvosi karának reformja

A XVIII. század második felében kritikus időszakot élt át Lengyelország. Az ország politikai erőinek megosztottsága, a környező hatalmak – Ausztria, Poroszország és Oroszország – agresszív politikája Lengyelország első felosztásához vezetett 1772-ben. A felosztáshoz vezető utat elősegítette Lengyelország gazdasági, társadalmi és műveltségi elmaradottsága. A tényen változtatni nem lehetett, mert a nagyhatalmakkal szemben a lengyelek gyengék voltak, és csak a helyzet enyhítésén gondolkozhattak. Ebben az időben merült fel a királyi tanács gondolata, amely 1775-től kezdett működni. A tanács élén a király – Poniatowski Szaniszló – állt, aki világosan látta hazája elmaradottságának okait. Kora haladó lengyel államférfiaival megpróbálkozott a válságon segíteni, hiszen a felvilágosodás mindenütt éreztette hatását Európában, így Lengyelországban is.

A társadalmi átalakulás¹³⁹ mellett a felvilágosodott szellemű oktatásért is küzdöttek. Kétségtelenül a lengyel felvilágosodás központja Varsóban volt, és Poniatowski arra is törekedett, hogy udvarán keresztül minden erővel befolyásolja a kulturális és művészeti életet.¹⁴⁰ Irányító szerepe nemcsak az építészetben, az irodalomban és festészetben mutatkozott meg, hanem az oktatás megreformálásában is. A „nemzeti nevelés elve” győzött a régi lengyel konzervativizmus és a jezsuiták által képviselt egyházi szellem felett. A köznevelés megújítása a gazdasági fejlődéshez hasonló feltételek között valósult meg. A többi égetően fontos társadalmi és gazdasági

---

¹³⁹ Erről részletesebben: Divéky Adorján: Magyarok és lengyelek a XIX. században. Bp., 1919. Bethlen ny. 123 p. – *Lengyelül is megjelent:* Divéky, Adorján: Węgrzy a Polacy w XIX stuleciu. Warszawa, 1919. Gebethner i Wolff. 209 p.

¹⁴⁰ Bogucka, M.: Dzieje Polski do 1795. r. Warszawa, 1964. Wiedza Powszechna. 280. p.

kérdéssel együtt a köznevelés reformját is a királyi tanács és a Köznevelési Bizottság hajtotta végre.

Ebben a munkában két ember nevét kell megemlítenünk. Az egyik Stanisław Staszic¹⁴¹ a nyugati természetjog és fiziokratizmus híve, aki a felvilágosult művelődési eredmények segítségével akarta a hazai valóságot átformálni. A másik Hugo Kołłątaj volt.¹⁴² – Bár lassabban, de ő is hasonlóan – reformokkal képzelte el az átalakulás folyamatát. Egyik legjelentősebb műve a *krakkói egyetem átszervezése* volt, amit a Köznevelési Bizottság megbízásából hajtott végre.

A XVIII. század második felében Krakkó – az ország történelméhez hasonlóan – szintén nehéz időket élt át. A város többször cserélt gazdát, mivel a betörő csapatok harci tevékenységének területére esett. A súlyos helyzet a Jagelló Egyetem élére is kihatott. Az előadások elnéptelenedtek, az amúgy is csekély számú tanulóifjúság a harcmezőkre vonult. Az egyetemet nemcsak a diákság távolmaradása sújtotta, hanem az elavult oktatási szellem is nyomasztóan hatott az ódon, méltán nagy híru falak között. Az egyetem vezetését teljes egészében a jezsuiták tartották kezükben, és a felvilágosodás eszméi hideg ellenállásukba ütköztek. A lengyel ifjúság már korábban is inkább a nyugati egyetemeket látogatta, mint a krakkóit, hiszen a középkori szellemű, egyházi vezetésű egyetem nem adott a kor tudományos színvonalának megfelelő ismereteket. Az egyetem autoritását csökkentette az, hogy lenézte a haladó, természettudományos szellemet. Az egyetem megérett a reformokra. A tudományos kérdéseket megvitató tudósok köre a hagyományokhoz görcsösen ragaszkodó krakkói

---

¹⁴¹ Stanisław Staszic (1755–1820), polgári származású pap, a felvilágosult természetfilozófia és művelődésszemeny híve. A jobbágyság felszabadítását és a szabad paraszti birtok megteremtését követelte írásaiban. A nemesség eltörlésétől és a polgárság képviselési jogának törvénybe iktatásától a polgárosodás megindulását várta Lengyelországban.

¹⁴² Hugo Kołłątaj (1750–1812) középnemesi származású lengyel pap, író és filozófus. Filozófiai nézetei közel álltak a francia materializmus tanaihoz. A lengyel felvilágosodás egyik vezetője, aki a nemesség és a polgárság egyenjogúsítását követelte. A királyi intézkedések eredménytelenségét látva átvált az ellenzék, a haladók táborába. Az 1791. május 3-i alkotmány egyik megfogalmazója, valamint az 1794-es Kościuszko-féle felkelés előkészítője és egyik vezetője volt. Később a Kuźnica (kovácsműhely) néven ismert írói csoportosulás vezetője lett.

egyetem falain kívül szerződött, míg az egyetem vezetői a teológiai kar elsődlegességéért harcoltak, üldözték a jogi kar haladó gondolkodású professzorait, és kirekesztettek mindenkit a vezetésből, aki ellenezte az egyház vezető szerepét. Már az 1773-as tanévre – egy évvel Lengyelország első felosztása után – alig iratkoztak be hallgatók az egyetemre, ami az oktatás teljes csődjét jelentette. Talán a legszomorúbb képet az orvosi kar nyújtotta, ami ebben az időben már névlegesen működött. Anyagi eszközökkel nem rendelkezett, a tudományos kérdéseket teológiai szemszögből ítélték meg. A felvilágosult gondolkodású tanárok inkább külföldre távoztak, minthogy itt kelljen tanítaniuk. *Az orvosi kar csődje* 1775-ben tetőzött, mivel ebben az évben hallgatók nélkül maradt. Öt évig nem működött a kar, de ezen idő alatt döntő változások történtek. Ezek a reformok nemcsak az egyetem, de az orvosi kar történetében is igen jelentősek.

A Köznevelési Bizottság megalakulása után a krakkói egyetem haladó szellemű tanárai közül néhányan – Lipiewicz, Putanowicz és Niegowiecki professzorok¹⁴³ – reformjavaslatta fordultak a Köznevelési Bizottsághoz, amelyben a középkori szellem és az elavult oktatási formák felszámolását kérték, mivel ettől remélték az egyetem régi hírének és tekintélyének helyreállítását. Szerintük reformok nélkül az egyetem elszegényedik, és súlyos tespedésbe süpped a krakkói egyetemi oktatás. A Jagelló Egyetem reformjának ügyét elősegítette Paniatowski – már előbb említett – helyes szemlélete. Így született meg az a határozat, amely H. Kollatajt kiküldte a krakkói egyetemre, hogy vizsgálja felül a helyzetet, és elemző jelentést készítsen róla. A vizsgálatot 1777-ben tartotta meg. A jelentésből kitűnik, hogy a lehangelő helyzetben levő egyetemen a legsiralmasabb képet az orvosi kar nyújtotta. Kollatajnak az általános és az orvosi karra vonatkozó elképzeléseinek kidolgozásában hatalmas segítséget

---

¹⁴³ Nauki Medyczne w sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tom. II. Kraków, 1964. 59. p.

nyújtott Andrzej Badurski,¹⁴⁴ az orvosi kar professzora. A két puritán gondolkodású férfit szoros barátság fűzte egymáshoz, és azonos gondolkodásuk csak elősegítette a reform ügyét.

Az egyetem megújítási folyamatában jelentős szerep jutott A. Badurskinak, akinek munkássága kiragadta a krakkói orvoscépzést zsibbadt állapotából. Ő maga is a krakkói egyetemen folytatott filozófiai tanulmányokat, de orvosdoktori oklevelet német egyetemen szerzett. Számos német és olasz klinikán dolgozott, többek között Bécsben is. Van Swieten és de Haën munkatársaként töltött el két évet. 30 éves sem volt, amikor 1770-ben visszatért Krakkóba. Egy ideig együtt dolgozott a francia Camelinnel, az utolsó haladó gondolkodású orvosprofesszorral, aki az utóbbi időben itt tevékenykedett. Csak Camelin halála után veszi át a kar irányítását Badurski (1774). Badurski véleménye szerint is elkeserítő állapotok uralkodnak az egyetemen ebben az időben. Sem anatómiai oktatást, sem kórházi gyakorlatot nem lehetett tartani az anyagi eszközök hiánya miatt. Természetesen ehhez kapcsolódott még az elavult oktatási mód is. Különösen a betegek melletti oktatás hiányosságát hangsúlyozta. Badurski már 1776-ban, Kollataj vizsgálata előtt, tervet készített az orvoscépzés és a kar átszervezéséről. A *Propositio instituendi Collegii Medici causa* 5 éves képzési időre tervezett, 5 tanszékes orvosi kar megalakítását kívánta. A tanszékek mellett gyakorlókórház (klinika) felállítását is célszerűnek tartotta, mivel – véleménye szerint – korszerűtlen a betegek vizsgálatára való tanítás nélkül orvosokat oktatni. Hasonló volt az állásfoglalása a boncolás, a sebészet és a szülészet oktatása kérdésében is. A reform kiterjesztését javasolta a gyógyszerészképzésre is, valamint a városi patikák felülvizsgálását kérte.

---

¹⁴⁴ Andrzej Badurski (1740–1789) lengyel orvos. A krakkói egyetemen végzett filozófiát, majd orvosdoktori oklevelet szerzett Heidelbergben. Számos német és olasz klinikán dolgozott, így Bécsben Van Swieten munkatársa is volt. 1770-ben tért vissza Krakkóba, és az egyetem orvosi karának újjászervezése és az oktatás színvonalának emelése terén elévülhetetlen érdemeket szerzett.

b) Nagyszombat példája

Koncepciója hasonlít a nagyszombati orvosi kar megalapításakor kidolgozott Van Swieten-féle tervezethez, így nyugodtan állíthatjuk, hogy a nagyszombati orvosi kar megalapításának kísérlete adott példát a krakkói orvosi kar átszervezéséhez, reformjához. A nagyszombati kar már modernebb szerkezetű volt, mint a bécsi, s az ottani professzorok is óvatosan, de folyamatosan eltávolodtak a bécsi professzori tanításoktól, s több helyen is igyekeztek modernebb szemléletmódot képviselni. Van Swieten elgondolásait így összegezte legfrissebb monográfiájában Schultheisz Emil: „Az új fakultás teljesen a bécsi kar mintájára alakult a nagy szervező elgondolásai alapján. A conformetur elvének helyességét illetően a történelem ítélete nem egységes. Nem kétséges azonban, hogy ennek alkalmazása a nagyszombati egyetem orvosi karát illetően előnyös volt. Sőt az új fakultáson a helyzet bizonyos mértékig még jobb is lett, mint a bécsin. A nagyszombati egyetemre ugyanis öt orvosprofesszort neveztetett ki Van Swieten, amikor a bécsi orvoskarnak csak négy tanára volt. A tanulmányi időt illetően Van Swieten álláspontja »nem a tanévek száma, hanem a tudás mennyisége és minősége az, amely eldönteni hivatott, vajon éretté vált-e a doktori grádus elnyerésére a jelölt vagy sem«. 1769. december 14-én jelent meg Mária Terézia intimátuma, amellyel a nagyszombati egyetemet a hiányzó orvosi karral kibővíti és teljes studium generalévá teszi. Az öt tanszék tárgyai: institutiones medicæ (részei: physiologia, pathologia, diætetica, materia medica), a praxis medica, anatomia, chirurgia, botanica ac chymia.”¹⁴⁵

---

¹⁴⁵ Schultheisz Emil: Van Swieten és a nagyszombati orvosi fakultás megalapítása. In: Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Az ajánlást írta: Vizi E. Szilveszter, sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2005. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 83–93. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55.)

c) A krakkói orvosi kar és a nemzeti nyelv ápolása

Koŕłataj vizsgálatának befejezése után – a reformjavaslat kidolgozásánál – figyelembe vette a korábban Van Swietennél működött Badurski újabb javaslatait, amelyeket az 'Opowiedzi na pytania' (Válasz kérdésre) című munkájában foglalt össze. A Köznevelési Bizottság elfogadta Koŕłataj tervzetét, és a dokumentumok alapján vizsgálatot rendelt el a krakkói gyógyszerertárakban is.¹⁴⁶ Ezzel magát Badurskit bízták meg. Lelkiismeretes, részletekbe menő revízió után készítette el Badurski a „Rozrzandzenie” felterjesztését, amelyben egy sor javaslatot tett a városi és szerzetesrendi patikák átszervezésére. A tervzet kidolgozásában segítséget jelentett az, hogy Badurski felesége Piotr Szasternek, a Szaster dinasztia fejének lánya volt. (A Szaster család már hosszú évek óta gyógyszerészettel foglalkozott, és a család nem egy tagja híres orvos vagy gyógyszerész lett. Így Jan Szaster,¹⁴⁷ aki a megreformált krakkói egyetemen botanikát és kémiát tanított.)

Az oktatás minden karon lengyelül folyt. Ennek különös jelentősége volt Kelet-Európában, hiszen ekkor a környező államokban élő kisebb népek nem használhatták nemzeti nyelvüket az oktatás területén. A nemzeti nyelv ápolása és a modern nyelv kialakítása terén a krakkói egyetem orvosi kara is sokat tett. Badurski távozásának (1783-ban) éppen ez volt az egyik oka, hogy előadásait latinul akarta megtartani. Bár Badurski szembekerült az egyetem vezetőségének szemléletével, távozása veszteség volt az orvosi karra nézve, hiszen elévülhetetlen érdemeket szerzett a kar újjászervezése terén. Tevékenységének fontos magyar vonatkozása, hogy az orvostképzés kötelező és ajánlott tankönyvei közé sorolta Trnka Vencel és Winterl Jakab munkáit.

---

¹⁴⁶ Nauki farmaceutyczne w XX-lecie Polski Ludowej. Kraków, 1964. pp. 8–9.

¹⁴⁷ Jan Szaster (1741–1793) lengyel gyógyszerész. Német egyetemen védte meg orvosdoktori disszertációját, és gyógyszerész oklevelet is szerzett. A krakkói egyetem tanára lett 1781-ben, és a gyógyszerészképzés színvonalának emelésének érdekében számos javaslatot terjesztett elő, így 1788-ban kérte a Collegium Pharmaceuticum felállítását, de ez csak később – 1802-ben – valósult meg.

Utóda a kórházban Jan Jaskiewicz lett, aki elődjéhez hasonlóan sokat tett annak bővítése és korszerűsítése érdekében. Ennek a tevékenységének köszönhető, hogy a kórházat 1788-ban újabb betegágyakkal bővítették, és oktatási célokra megkapták a Szent Lázár karmelita kolostort is. Az egyetem orvosi kara feladatán felül rendszeres oktatásban részesítette azokat a szerzeteseket és apácákat, akik betegápolással foglalkoztak.

Az egyetem és ezen belül az orvosi kar átszervezése általános kelet-európai törekvésnek felelt meg, Kelet-Európában ugyanis a XVIII. század második felében alakulnak ki azok a nemzeti művelődési központok, amelyek a polgári törekvéseket kifejező egyetemek alapjait képezték. Így a nagyszombati egyetem orvosi karának megalakulása és 1777-ben Budára való áthelyezése is ebbe a képbe illeszkedik bele. A lengyel nyelvű oktatásnak az elkövetkezendő időben nagy jelentősége volt, hiszen 1791-ben és 1796-ban újból felosztották Lengyelországot a környező hatalmak.

Még a reformjavaslat végleges megszövegezése és átadása (1780. szept. 29.) előtt az orvosi kar két kiváló orvosprofesszort kapott Rafael Czerwiakowski¹⁴⁸ és Jan Tuszek személyében. Czerwiakowskit a lengyel sebészet és szülészeti atyjának nevezik. Munkásságával jelentősen hozzájárult – a reform elfogadása után – az oktatás megindításához és a krakkói egyetem hírnevének öregbítéséhez.

Az átszervezés után az orvosi karnak – a Collegium Physicum orvosi tárgyakat is előadó tanáraival együtt – hét professzora volt. Czerwiakowskin kívül Jan Jaskiewicz, Jan Snadecki, Feliks Radwanski, Andrzej Trzcinski, Wincent és Jan Szaster oktatta az orvostanhallgatókat. Természetesen Badurskit is ide kell számítanunk, aki az orvosi kar kórházát vezette. Már a kezdet kezdetén nehézséget okozott a hallgatók csekély száma

---

¹⁴⁸ Rafael Józef Czerwiakowski (1743–1816) lengyel orvos. Polgári családból származott és hogy tanulmányait folytathassa, 1762-ben belépett a piarista rendbe. 1771–1776 között Rómában tanult orvostudományt. Ezt követően 3 éven keresztül neves olasz és német klinikákon dolgozott. Jó kapcsolatot tartott fenn Van Swieten és köréve. 36 éves korában lett egyetemi tanár Krakkóban. Oktatói munkája mellett széles körű szakirodalmi munkásságot fejtett ki.

és az, hogy a tanszékre pályázók nem voltak megfelelő végzettségűek. Fokozta a helyzet komolyságát a tantermek hiánya és a gyakorlati foglalkozások céljaira felhasználható helyiségek kis száma. Sem az anatómiai, sem a sebészeti előadásoknak nem volt megfelelő előadóterme. *Az anatómiai oktatásnál* nehézséget jelentett, hogy nem volt mindig megfelelő számú holttest, ugyanez volt a helyzet a magyar orvosi kar esetében is Nagyszombatban, s nem kis részben emiatt döntöttek úgy, hogy a nagyszombati orvosi kart 1777-ben áthelyezik Budára.

A krakkói püspök és a vallásos közszellem számos esetben akadályokat gördített az anatómiai oktatás elé. A gyakorlókórházban meghalt, hozzátartozó nélküli betegek száma kevés volt, így hullákat a városi hóhértól is vásároltak 2–3 zlotyért. Ezen az áldatlan helyzeten segített valamelyest Wincent Szaster professzor segéde – a francia származású Mark Cambon –, aki kiváló szakértője volt a hullapreparálásnak és az anatómiai demonstrációs eszközök készítésének. Ez az anatómiai demonstrációs eszközökkel való oktatás általános jelenség volt Európában, hiszen például a bécsi és a nagyszombati egyetem orvosi karán is hasonló módon tanítottak.

Az átszervezés után különös hangsúlyt kapott *a sebészet és a szülészeti oktatása*. A tanszéket Czerwiakowski vezette, aki egy ideig az anatómiát is tanította. (Az anatómiai tanszéket Wincent Szaster vette át tőle.) Czerwiakowski felfogása szerint „nem lehet jó sebész az, aki nem ismeri az anatómiát!” és ezért a sebészképzés első időszakában csak az anatómiai ismeretek elmélyítésére fektetett hangsúlyt. Munkásságának köszönhető, hogy a krakkói sebészeti tanszék hamarosan európai színvonalra emelkedett.

d) Bierkowski mint Rokitansky, Hebra és Semmelweis tanrendszerének ismerője

Több szaktárgy oktatásában azonosságok figyelhetők meg a Budáról Pestre került egyetem, illetve a krakkói egyetem munkásságában, tantervében, tankönyveiben. A XIX. század közepén mindkét intézményre komoly hatást gyakorolt a bécsi orvosi iskola.

Lengyelországban Czerwiakowski kortársa, majd utóda Ludwik Bierkowski igyekezett emelni az oktatás színvonalát. Több elméleti és gyakorlati tankönyvet írt, s jó néhány kiadásban jelentette meg sebészeti és műtéttani atlaszait. Ő teremtette meg Krakkóban a sebészeti szaksajtó alapjait: 1832-től adta ki klinikája évkönyveit, amelyekben aktuális kérdéseket tárgyalt, esetleírásokat, műtéttani útmutatókat jelentetett meg. Évkönyvei sikeresek lettek, s ezért 1839-től kezdődően már egy évente két alkalommal megjelenő periodikává nőtte ki magát, s ezt tekintik a lengyel nyelvű sebészeti szaksajtó megalakulásának.¹⁴⁹ Néhány éven át ő irányította Krakkóban az anatómiai intézetet és az anatómia oktatását, utóbbiban Rokitansky hívének mondható. Előadásainak gyűjteményét is közreadta.

Tanári tevékenységének másik érdekes vonása, hogy Hebra bőrgyógyászati kutatásait lengyel nyelven ő ismertette elsőként, s e szakterület első egyetemi előadásait is ő tartotta. Bierkowski híres hasi sebész is volt, s Krakkóban ő alkalmazta elsőként az éternarkózt, amelyre talán a magyar szabadságharc honvédorvosainak nagy visszhangot kiváltott tevékenysége nyomán figyelt fel, hiszen jól ismerte a magyarországi szakembereket.

Számunkra nagyon fontos, hogy kiadványában elsőként közölt leírást Semmelweis felfogásáról, s közreadta az ellene felhozott érveket is. Tiszteleti tagja volt a Budapesti Királyi Orvosegyesületnek, s tudományos munkásságát elismerve tagjává választotta a leMBERGI, a bécsi és több német orvosi társaság, valamint a madridi Orvos-Sebészeti Akadémia. 1860-ban hunyt el.

---

¹⁴⁹ Nauki Medyczne w sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego Tom. II. Kraków, 1964. pp. 241–269.

e) A vilnai, a varsói és a poznańi egyetem

A krakkói egyetem reformjaival egyidőben tervek készültek egy második egyetem felállítására, végül az 1579-ben alapított vilnai egyetemet szervezték át. Lengyelország 1772-ben bekövetkezett első felosztása után a lengyel koronához tartzó Litvánia jelentős része Oroszországhoz került, de az ősi litván főváros még Lengyelország része maradt. Itt Báthori István négykaros egyetem alapjait vetette meg, bár az orvosi kar megnyitására nem került sor. A vilnai egyetemen végrehajtott reformok azonosak voltak a Krakkóban alkalmazottakkal, és megnyitották az orvosi kart is lengyel és német tanárokkal. A képzés 1783-ban indult el, és éppen beérték az első évek erőfeszítései, amikor a lengyel állam harmadik (1796), végleges felosztása után a város tartósan Oroszországhoz került. Igaz, a Kościuszko-féle felkelés időszakában a város kétszer is gazdát cserélt, hol lengyel, hol orosz kézbe került, a harcok alatt feldúlták az egyetem épületeit, hallgatói és tanárai elmenekültek. Viharos évtizedek következtek, az orosz kormányzó felfüggesztette az egyetem működését, csupán a gyakorló kórházból kialakított orosz helyőrségi kórházban engedélyezték a sebészképzést, hiszen a hadsereg igényeit elégítették ki.

1803-ban az orosz Oktatásügyi Minisztérium *Vilnában is egyetem felállítását határozta el*, bölcséleti, jogi, természettudományi és orvosi karokkal. Az egyetem alapszabályzata részben azonos volt a felfüggesztett vilnai egyetem lengyel statutumával, az új kidolgozásában a dorpati és moszkvai egyetem tanárai is részt vettek. Az egyetemmel az orosz kormányzat részben ellensúlyozni kívánta – a birodalmi érdek mellett – a lemergi és a krakkói egyetem vonzerejét az uralma alá került lengyel területeken. Az orvosi karon orvos- és sebészképzés folyt, tanárai között orosz, lengyel és német orvosokat találunk.¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Lásd Szumowski id. művében

A történeti lengyel területeken a XIX. század elején újabb egyetemalapításra került sor, amikor a tilsiti béke (1807) után Napóleon megalakította a vele szövetséges Varsói Nagyhercegséget, amely Krakkóval együtt a szász király fennhatósága alá került. Ez reményt ébreszt a lengyel állam újbóli visszaállítására, így Józef Poniatowski herceg, az utolsó lengyel király fivére köré tömörültek a lengyel felvilágosodás legjobb erői. Hugo Kolltáj irányítása mellett 1809-ben megnyílt a *négy karból álló varsói egyetem*, amely alapításának pillanatától megkezdte működését. A következő viharos években töretlenül működött, amit az sem befolyásolt, hogy Napóleon oroszországi veresége után e térséget az orosz hadsereg megszállta. A bécsi kongresszus döntése nyomán a volt Nagyhercegség területe Oroszországhoz került, ahol – más volt lengyel királyságot képező részekkel egyesítve – I. Sándor cár kialakította az Oroszország részét képező, de bizonyos autonómiával és alkotmánnyal rendelkező lengyel királyságot. Az önálló közigazgatással, vámhatárokkal, bíróságokkal és korlátozott létszámú hadsereggel rendelkező lengyel királyság élén Konstantin nagyherceg – a cár fivére – alkirályként állt. Orosz-Lengyelországban lengyel nyelvű oktatást vezettek be, így szükség volt az 1809-ben alapított varsói egyetemre is, amely 1818-ban Császári Egyetemenként működött. Feladata volt az adott térség értelmiségének képzése, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy vonzerőt és ellensúlyozást gyakoroljon a Monarchiához került krakkói és lembergi egyetemen, valamint a Poroszországhoz került lengyel területen 1819-ben alapított poznaí egyetemen szemben. Krakkóval sohasem vetekedhetett, de a német nyelvű lembergi és poznaí egyetemnek valóban vetélytársa lett, hiszen az oktatás nyelve itt a lengyel volt 1831-ig.¹⁵¹

Az 1831. évi lengyel felkelés súlyos következményekkel járt a varsói és a vilnai egyetemre nézve. A lengyel felkelést leverő orosz hatalom felszámolta a látszólagos lengyel autonómiát, területén orosz kormányzóságokat alakított ki, a lengyel nyelvű

---

¹⁵¹ Grochulska, B.: Księstwo Warszawskie. Warszawa, 1975.

oktatást csak az alsó és korlátozott mértékben a középiskolai oktatásban hagyták meg. Bezárták a varsói egyetemet (1831), a vilnai egyetemet – mivel a litvánok is nagy tömegben vettek részt az oroszok ellen a felkelésben – 1834-ben áthelyezték Kijevbe, megalapítva ott az Orosz Birodalom új egyetemét. A varsói orvosi kar sebészképzése Császári Sebészakadémia néven tovább működhetett, míg a vilnai orvosi kar épületeiben 1842-ben ugyancsak Sebészakadémiát nyitottak meg: elsősorban a hadsereg és korlátozott mértékben a polgári egészségügy részére képeztek seborvosokat és szülésmestereket. Varsóban 1864-ben ismét megnyílt a Császári Egyetem orosz nyelvű oktatással, természettudományi, bölcséleti, jogi és orvosi karokkal, míg Vilnában 1896-ban főiskolai rangú tanintézetet (bölcseleti, természettudományi és sebészeket képező orvosi karral) engedélyeztek, természetesen az oktatás nyelve itt is az orosz volt, amit csak 1912-ben – korlátozott formában 1905-ben – váltottak fel a litván nyelvre.

f) Az önálló magyar orvosi kar és lengyel hallgatói

A magyar–lengyel orvosi kapcsolatok új fejezetét nyitotta meg a nagyszombati egyetem orvosi karral történt (1769) kiegészítése, illetve a felvilágosult abszolutizmus egészségügyi politikája, amely döntő változásokat hozott a magyar orvosi ellátás és az egészségügyi igazgatás területén. Kapcsolataink szempontjából sem közömbös néhány vonatkozását felvillantani, amelynek legfőbb ösztönzője a központi irányítás új, állami formáinak megteremtése volt és az, hogy az orvosi kérdéseket közigazgatási funkcióra emelték. Az új központi irányítási forma az 1723-ban életre hívott Helytartótanács lett, amelynek kertén belül 1738-ban megalakult az állandó egészségügyi bizottság.

Ennek feladata lett a szélesebb horizontú és az egész ország területére kiterjedő egészségügyi politika megszervezése, az addig csak vármegyei és királyi városi, tehát regionális intézkedésekkel szemben országos érvényű rendeletek előkészítése, az

elfogadottak érvényre juttatása. Az új orvosi, igazgatási formák kialakítása, a feladatok meghatározása, az előkészítés és végrehajtás egységesítése hosszú előkészítést igényelt, hiszen a korábbi gyakorlat szerint rendkívül színes kép alakult ki hazánkban. Bár a királyi ajánlások között szerepelt a vármegyék és városok számára kötelező orvostartás, a beteggyógyító intézmények létesítése, mégis igen sok helyen orvost nem alkalmaztak, kórházak nem létesítettek. Így először a meglévő állapotokat kellett felmérni, majd ennek alapján 1752-ben Mária Terézia elrendelte a kötelező orvostartást a megyék és a városok számára. Ez a rendelet már meghatározta, hogy az orvosoknak egyetemet végzett személyeknek kellett lennie. Feladata lett az alkalmazási területén lévő közegészségügyi állapotok ellenőrzése, a gyógyszertárak felügyelete, előjárója lett a sebészeknek és bábáknak. A megyei és városi orvosoknak figyelemmel kellett kísérni az adott terület járványhelyzetét, megfelelő intézkedésekkel kellett megakadályozni továbbterjedését.

Az 1755-ben megjelent 'Planum regulationis in re sanitatis' című rendelet szabályozta az országban működő orvosok tevékenységét, kötelező normákat állított fel az orvosi és sebészi gyakorlattal szemben. A következő évtizedben számos finomító rendelet jelent meg, amelyek összegzését jelentette az 1770. évi 'Generale Normativum in Re Sanitatis', amely – az 1773. és az 1787. évi kiegészítésekkel együtt – az első országos érvényű közegészségügyi jogszabályunk volt. Viszont az egészségügyi közigazgatási formák kialakítása, a feladatkörök pontos körülírása fokozottabban emelte ki hazánk orvosképzésének hiányát. Önálló orvosképzéssel addig nem rendelkezünk, orvosértelmiségünk és egészségügyi szakembereink képesítésüket addig külföldön szereztek.

Voltak olyan egyetemek, pl. Bécs, Halle, Leyden, stb., ahol szinte tradíció volt végezni, orvosi tudományokban elmélyülni, de mindez nem pótolhatta az önálló

orvosképzést. A Monarchia egészségügyének reformere, Gerard van Swieten tanácsára 1769-ben az 1635-ben Nagyszombatban alapított magyar egyetemet orvosi karral egészítették ki. A kar alapításánál figyelembe vették, hogy a magyar orvosi karnak nem szabad csökkenteni a bécsi orvosképzés jelentőségét. Éppen ezért a Nagyszombatban végzett orvosok oklevele a Monarchián belül csak a magyar korona területén volt érvényes, a birodalom határain túl azonban bárhol. Ezen korlátozások ellenére a magyar orvosi kar vonzerőt jelentett nemcsak a magyarországi orvosjelölteknek, hanem a határon kívüli idegenek számára is. Nagyszombatban az orvosképzés két szinten indult meg: az ötesztendős orvosképzés, valamint az alacsonyabb képzési fokot jelentő – három esztendős – sebészi tanfolyam. Már az alapítást követő évektől, de elsősorban az orvosi kar Budára, később (1784) Pestre történt áthelyezése után, jelentős számú lengyel kereste fel.

Annak ellenére, hogy a magyar orvosi kar orvosi és sebészi tanfolyamait számarányában nem látogatta annyi lengyel, mint Bécset, mégis a XVIII. század végén és a XIX. század első felében Pest a lengyel orvosképzés egyik fontos helyévé vált. Igaz, II. József császár 1786-ban Lembergben – a krakkói egyetem ellensúlyozására – újabb egyetemet alapított, amelyet a galíciai lengyelség felsőoktatási intézményévé szánt.

Az 1700-as évek végétől a magyar orvosi karon a XIX. század közepéig összesen 29 lengyel orvos és 94 seborvos szerzett oklevelet, de annál érdekesebb a beiratkozott hallgatók számának alakulása. 1772–1848 között 1084 hallgató iratkozott be az orvosi karra, amelyből 78 volt lengyel nemzetiségű, míg az adott időszakban a sebészi tanfolyamra beiratkozott 2695 hallgatóból lengyelnek 214 vallotta magát. Már Nagyszombatban is volt a magyar orvosi karnak lengyel hallgatója, sőt 1774-ben itt szerzett oklevelet Dominikowski Stanisław, zaimi születésű, később Galíciában működő

lengyel orvos, akinek fia, Dominikowski Fülöp szintén Pesten folytatott orvosi tanulmányokat, s szerzett orvosdoktori oklevelet.¹⁵²

Meg kell említenünk, hogy az adott időszakban a gyógyszerészi tanfolyamon 2314 hallgatót anyakönyveztek, akik közül 74 lengyelnek vallotta magát. Nem érdektelen felsorolni a pesti orvosi karon diplomát szerzett lengyel orvosjelöltek névsorát (meg kell jegyeznünk, hogy az anyakönyvekben a keresztnéveket magyarosított formában jegyezték be).

1773/74: *Dominikowski Stanisław*, Znam (Galícia); 1775/76: *Karl Kratkiewicz*, Lublo (Szepesség); 1794/95: *Kosinski József*, Lemberg (Galícia); *Kosminski Zachariás*, Lemberg (Galícia); 1799/1800: *Pinotkiewicz Tamás*, Ratibor (Galícia); 1816/17: *Seitz Kristóf*, Stadlov (Galícia); 1831/32: *Horowicz Náthán*, Bród (Galícia); 1832/33: *Dominikowski Fülöp*, Krechow (Galícia); *Plohn Lázár*, Ulanow (Galícia); *Rappaport Márk*, Littomicz (Galícia); 1833/34: *Jozef Oetinger*, Tarnow (Galícia); 1834/35: *Demiany Pál*, Szandecz (Galícia); *Arnold Abrahám*, Stanisław (Galícia); *Max József*, Rzesów (Lengyelország); 1836/37: *Kuczynski Salamon*, Ozorków (Lengyelország); 1838/39: *Kowinski Xavér*, Gerolstow (Galícia); 1839/40: *Hanke János*, Bosancze (Galícia); 1839/40: *David Sándor*, Stragow (Galícia); *Orzechowsky Károly*, Lubló (Szepesség); 1840/41: *Inländer Jakab*, Bród (Galícia); 1841/42: *Exbirth Edward*, Tarnopol (Galícia); *Hyllich Wojciech*, Stanisław (Galícia); 1842/43: *Zuckerandl Márk*, Zloczow (Galícia); 1843/44: *Pantoczek Leo*, Krakkó (Lengyelország); 1844/45: *Hönig Lipót*, Lemberg (Galícia); *Minnich Ede*, Nodselicze (Galícia); *Kalikowski Miklós*, Butyin (Galícia); 1847/48: *Sietniczki Sándor*, Oporkow (Galícia); *Klein Ferenc*, Wielki-Glice-Tarnow (Galícia).¹⁵³

---

¹⁵² Vö.: Högyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Eggenberger. XXXVI, 1003 p.

¹⁵³ Semmelweis Egyetem Levéltára. Végzetek évkönyve 1771–1867.

g) Magyarok a lengyel egészségügy szolgálatában

Levéltári iratokból ismeretes a poznańi születésű *Wilhelm Wahlburg* (1757–1823) neve, aki rövid ideig Temesvárott kórházigazgatóként működött, 1801–1805 között Temes vármegye főorvosa is volt. 1812-ben visszatért hazájába, előbb katonaorvos, majd a varsói egyetemen a szülészet-nőgyógyászat professzora lett.¹⁵⁴

Schuh Ignác (1772–1864) Vácott született, Pesten és Bécsben végezte orvosi tanulmányait, de oklevelét Pesten kapta kézhez. Katonának állt Stanisławówban, Sandomierzben és Brohobyczbán szolgált, majd ismét Sandomierz volt életének színtere.

Rosenthal Dávid (1808–1890) a galíciai Tarnogradban született, Bécsben tanult medicinát, de 1831-ben a nagy cholerajárvány idején magyar földön működött. Bécsből Varsóba tért haza és haláláig ott dolgozott gyakorlóorvosként.

A magyar *Horain Ferenc* (1799–1880) Bécsben tanult orvostudományt, majd katonaorvosként lengyel területen szolgált. Az 1831. évi lengyel felkelés idején a lengyelekhez csatlakozott, velük ment emigrációba is. 1840-ben visszatért, Wegrówba telepedett le, ahol élete végéig gyakorló orvosként működött.

Az ugyancsak magyar *Fukier András* (1813–1870) Pesten szerzett orvosi képesítést, majd élete végéig Varsóban élt. *Widmann Oszkár* (1839–1910) magyar orvos pályáját Krakkóban végezte.

Itt kell említenünk, hogy *Rudolf Trzebiczki* (1859–1903), a krakkói egyetem sebészprofesszora Kolozsvárott látta meg a napvilágot, iskolai tanulmányainak nagyobb részét is Magyarországon végezte.

A lengyel katonaegészségügy múltját megőrző iratokban több helyen is találkozunk magyar sebészek nevével. Például amikor 1808-ban Napóleon seregében a

¹⁵⁴ Lásd Szumowski id. művében p. 411.

lengyel légió Saragosát ostromolta, egy ágyúgolyó lábán eltalálta *Józef Chłopicki* ezredest (később tábornok). Az erősen vérző ezredes megsegítésére egy *Kissnek* nevezett magyar sebész sietett, akit sebkötözés közben halálos lövés ért. 1815-ben a lengyel katonasebészek között szerepelt a magyar *Sárossy Ferenc*, *Szabó Károly* és *Szegedy János*.

A pesti születésű *Bernstein Fülöp* és *Darázs Pali* sebészek 1831-ben csatlakoztak a lengyel felkelőkhöz, hasonlóan *Kreitsir Károly* (1839-ben szerzett orvostudományi oklevelet Pesten) magyar orvosokhoz, aki vitézségeért „Virtuli militari” kitüntetést is kapott. A lengyel felkelőkkel együtt emigrált az Egyesült Államokba, New Yorkban halt meg 1865-ben. Vele egyidőben szolgáltak a felkelők seregében *Ragóczy Pál* és *Szwarczer Ede* segédorvosok, akik nevük alatt mindig feltüntették magyar voltukat.

8. Az orvostörténet oktatásának és kutatásának korai évtizedei. Lengyel és magyar elképzelések

a) Az orvostörténet oktatása Krakkóban 1809-től

Az európai orvostörténeti kutatás és oktatás szempontjából sem közömbös, hogy 1809-ben – elsőnek Kelet-Európában – a nagy történeti múltra visszatekintő krakkói egyetem orvosi karán a kötelező tárgyak sorába beiktatták az orvostörténelmet. A XVIII. század végén nemzeti függetlenségét elveszített lengyel területeken fokozott érdeklődés mutatkozott a nemzeti múlt, a lengyel történelem iránt és ez a történeti érdeklődés a szaktudományokra is kiterjedt. A napóleoni háborúk idején – a franciák által kezdeményezett és velük szoros szövetségben állt – Varsói Nagyhercegség (1807–1815) Közoktatási Bizottsága rendelte el a krakkói egyetemen az orvostörténelem kötelező oktatását, de ez a rendelkezés már egy tényleges állapotot szentesített. Az orvostörténelem művelése – függetlenül a felfokozott történeti érdeklődéstől – nagy hagyományoknak örvendett az ősi lengyel egyetemen.¹⁵⁵

A krakkói egyetem könyvtára tekintélyes orvostörténeti könyv- és kéziratgyűjteménnyel rendelkezett, gyűjtötte az ó- és középkori nagy orvosokra vonatkozó irodalmat, őrizetébe vette az egyetem egykori tanárainak iratait. Az első lengyel orvostörténeti feldolgozás 1635-ben jelent meg nyomtatásban *Bartolomej Dylagowski* (1590–1653), az egyetem bölcséleti tanárának tollából. A szerző 1634-ben az orvosi karon baccalaureusi fokozatot szerzett és munkáját, a 'Chronologica medica cum titulis honorificis maioribus suis a grata prosperitate delatis' című könyvet az orvosi kar tekintélyes tanárának, Krzysztof Najmanowicz professzornak ajánlotta. E munkában Dylagowski Hippocratestől a XVII. század elejéig működött neves orvosok életrajzát és munkáit gyűjtötte össze, bő irodalmi jegyzéket nyújtva irodalmi

---

¹⁵⁵ Leon Wachholz: Wydział lekarski Uniwersytetu Krakowskiego. Kraków, 1935. 536 p.

tevékenységükről. E könyv megjelenése után nem sokkal külön könyvecskében tárgyalta az ókori görög orvostudományt és kiemelkedő egyéniségeinek tevékenységét.¹⁵⁶

Feltehetően a megnyilvánult érdeklődés miatt 1636-ban Dylagowski megjelentette a 'Synopsis chronologica' című munkáját, amelyben már a neves arab, görög–római, német, francia és spanyol orvosok szakmai tevékenységét foglalta össze, teljes bibliográfiát csatolt könyvéhez. Utolsó nyomtatásban megjelent munkájában – 'Syncretismus peripateticus' (1646) – az orvostudomány fejlődését tekintette át az ókortól a XVII. század első évtizedéig, kitért az orvosi karok történetére és ezen belül tárgyalta a krakkói egyetem orvosi karának fejlődését is. A lengyel orvostörténetírás Dylagowski szakirodalmi tevékenységétől számítja a hazai orvostörténeti kutatás kezdetét, hiszen munkái nyomán többen is folytattak kutató és szakirodalmi tevékenységet. Dylagowski munkásságát csak emeli, hogy munkáit az egyetem levéltárában végzett kutatásokra alapozta, s tevékenysége nyomán rendelték el az egyetemen az orvostörténeti értékkel rendelkező dokumentumok és könyvek összegyűjtését.

Ebből a szempontból jelentős *Stanisław Wosiński* (1624–1694) tevékenysége, aki a begyűjtött kéziratokból megteremtette a krakkói egyetem külön orvostörténeti kéziratárát, amelyet a jelen sorok szerzőjének is módjában állt részleteiben feldolgozni. Wosiński közel három évtized alatt 63 volt krakkói orvos – közöttük 33 orvosprofesszor – irodalmi hagyatékát gyűjtötte össze és elhelyezte az egyetem könyvtárában. Ezt az alapgyűjteményt egészítették ki újabb adományokkal, amelynek darabszáma – az 1896-ban nyomtatásban megjelent katalógus szerint – a századfordulóra elérte a hétezeret.

Az orvostörténelem első krakkói tanára *Franciszek Kostanecki* (1758–1844) a belgyógyászat tanára volt, aki tábori főorvosként részt vett 1794-ben a Kościuszko

---

¹⁵⁶ Leon Wachholz: uo. (Bibliotek i Archiwum. pp 142–161.)

vezette nemzeti felkelésben. Kostanecki előadásait Blumenbach 1779-ben megjelent 'Handbuch der Naturgeschichte' című könyvéből tartotta, de az oktatásba később bevonta Jerzy Bodusińskit (1768–1832), a törvényszéki orvostan későbbi tanárát. Ő már Sprengel és Hecker munkáit használta fel előadásaiban, hasonlóan Ignacy Woźniakowskihoz (1779–1831), aki a sebészet és szülészeti történetéből tartott előadásokat.¹⁵⁷

A vizsgakötelezettség bevezetésével egyidőben (1814) rendezték az orvostörténelmet előadó tanár helyzetét is: hivatalosan is viselte az orvostörténelem tanára címét és munkájáért külön fizetést is kapott. E címet elsőnek *Sebastian Girtler* (1767–1833), a törvényszéki orvostan tanára viselte, aki valóban képzett orvostörténész volt. Orvosi tanulmányait Krakkóban kezdte el, diplomáját Bécsben szerezte (1795), majd Berlinben és Prágában működött gyakorló orvosként. Még medikusként rendezte Wosiński halála után – az orvosi kar levéltárát és ennek nyomán megírta a krakkói orvosi kar rövid történetét. Visszatérése után ideiglenesen az egyetemi levéltár vezetőjeként működött és már ekkor pályázatot nyújtott be az orvostörténelem előadásának jogáért (1809).

A már említett 1809. évi rendelet az orvostörténelem előadását a krakkói egyetem belbetegségeket előadó tanárára bízta, majd annak halála után (1810) az államorvostan professzorára ruházta. Igaz, 1814-ig majdnem minden évben változott az előadó tanár személye, de egységesen az elsőéveseknek május elejétől június végéig heti három órában adták elő az orvostörténelmet. Még ekkor vizsgakötelezettség nélkül kellett hallgatni az orvostörténelmi előadásokat, de 1814-ben ezt is elrendelték, sőt orvosdoktori disszertációt is lehetett e tárgykörből írni.

---

¹⁵⁷ Vö.: Stanisław Kościński: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. XVII, 665 p., 1 t.

Girtler tanári működése nyomán megváltozott az orvostörténelem helyzete a krakkói egyetemen, hiszen elődei csak főtárgyak mellett foglalkoztak az orvostörténelemmel és a hallgatók vizsgakötelezettség nélkül hallgatták e tárgyat. Javaslatára az első és a harmadik évben két-két féléven át hallgatták a medikusok az orvostörténelmet heti két órában és a kötelező vizsgát Girtler 1822-ben megjelent *Az orvostudomány fejlődése és az elméletek hatása az orvosi gyakorlatra* című tankönyvéből tették le. Girtler halála után az orvostörténelmet ideiglenesen Julian Sawieczewski (1795–1854), az államorvostan tanára adta elő, aki csökkentette az előadások számát, de külön könyvben megírta a lengyel állatorvoslás történetét. Sawieczewski nem kívánt végleg az orvostörténelem tanára maradni, így 1834-ben a kar versenypályázatot írt ki e tisztség betöltésére. A pályázaton 59 kérdésre kellett írásban választ adni, amelynek elbírálása után Frydrik Hechelt (1795–1851) nevezték ki az orvostörténelem tanárának. Nálánál alkalmasabb személyt nem találhattak volna, hiszen nagy felkészültségű és kiválóan képzett orvos és orvostörténész volt. Orvosi diplomáját 1821-ben a vilnai egyetemen szerezte, majd 12 évig külföldön (Ausztriában, Németországban, Angliában, Hollandiában, Dániában, Svédországban, Norvégiában, Finnországban és Itáliában) élt, 15 nyelven beszélt és számos orvostörténeti munkát adott ki.¹⁵⁸

---

¹⁵⁸ Ludwik Gąsiorowski: *Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce*. T. 1–4. Poznań, 1839–55.

b) Hechel magyarországi látogatásáról

Hechel kissé régies lengyel nyelven ezt írja Magyarországról:¹⁵⁹

„Ez szép reggelen tehát, az 1821. év májusi havi első napok egyikén útra keltünk Bécsből és még ugyanazon napon este megérkeztünk Magyarország első fővárosában, Pozsonyban (a kéziratban Pressburg). Ebben a tiszta városkában nagyon kevesen élnek, noha alig 12 mérföldnyire van Bécsből. Ezen a vidéken tulajdonképpen még nem laknak magyarok, hanem inkább szlávok, vagy amint őket ott nevezik, szlovákok; csak az országgyűlések idejében népesebb ez a város; az országgyűléseket ugyanis itt szokták rendezni. Különb a vagyonosabb magyar földesurak vagy Bécsben vagy birtokaikon laknak. Az igazi magyarok pedig jobban szeretik Budát és Pestet, mint ezt a várost, amely inkább német, mint magyar. Nem írom itt le azokat a nevezetességeket, melyek ebben a városban voltak, mert hiszen azoknak nagyobbik részét már elfelejtettem, de különben is megvannak azok majdnem minden ausztriai útmutatóban.”

„Miután megtekintettük és megnéztük azt, ami látni való volt, tovább mentünk, átutaztunk Komárom (a kéziratban Komorn) városán, amelyet nem sokkal odaérkezésünk előtt nagy földrengés sújtott; láttuk a megrepedezett falakat, a romba dőlt házakat és más szörnyű következményeit eme természeti tüneménynek. Innen a magyar fővárosba utaztunk.”

„Buda németül Offen (!) a Dunának innenső oldalán magaslaton fekszik; ez egy régi város. A folyó másik oldalán a síkságon fekszik a másik nagy város, amely egészen új.”

„Peszt, vagy mint a magyarok nevezik Pest. Itt már igazi magyarok vannak, a szláv nyelvet sehol sem hallani, minden más, mint Németországban; a házi és a közélet nagyon hasonlít a hajdani lengyel élethez; a nemes minden, míg a paraszt és a polgár nem számít semmit sem. A köznemesek a falvakban laknak, csak az országgyűlésekre

---

¹⁵⁹ Lásd Szumowski id. művében pp. 591–591.

vagy ügyeik elintézésére jönnek a városba, míg a főnemesek vagyis a mágnások vagy Bécsben a császári udvarnál időznek vagy külföldön verik el a pénzüket, egészen úgy, mint a lengyel mágnások. A közművelődés általában alacsony fokú, a latin nyelv pótolja náluk a mi franciánkat. És minden, még a legkisebb nemes is beszél latinul és gyakran csak ez különbözteti őt meg a paraszttól.¹⁶⁰ Sőt még a nők is tudnak és beszélnek latinul. De milyen latin nyelven? Igazi magyaros, rossz, elferdített, sok új kifejezéssel teli latin nyelven, de mégis mindig latinul. Hát nálunk ki beszél jól latinul?

Ha Cicero manapság Európában utaznék, bizonyára csodálkoznék nyelvészeink vakmerőségén, hogy nemcsak latin nyelven beszélni, írni, másokat gáncsolni merészkednek, hanem még helyesbíteni is merik a hajdani latin írókat. Míg a magyarok, noha rossz, vagyis ún. konyhai latin nyelven beszélnek, mégis mindnyájan beszélnek latinul és minden körülmények között latinul meg tudják magukat értetni; Cicero pedig idővel hozzászoknék az ő nyelvjárásukhoz és azt gondolná, hogy valamely római gyarmaton van; nálunk ellenben 10.000 ember közül alig egy akadna, aki valamelyest jobb latinsággal meg tudná magát értetni. Ezért Cicero bizonyára ott telepednék le, ahol jó bor és olyan csinos nők találhatók, akik megértik őt. Az összes múzeumok és gyűjtemények, valamint az összes tudományos és technikai intézetek vezetői vagy igazgatói latinul beszélnek. És minthogy én nem tudtam mást, mint a jelzöt és főnevet összeegyeztetni, kellő kifejezések híján nagy nehézségekkel küzdöttem a magyarokkal folytatott beszélgetésben, míg ők folyékonyan és gyorsan meg tudják magukat értetni minden dologban. – Miután néhány napig ott időztünk ebben a két városban és megnéztünk mindent, amit meg lehetett nézni, elhagytuk e híres magyar fővárosokat.”

„Mielőtt Magyarországtól megválnék, itt még egy mulatságos eseményről kell megemlékeznem. Budát elhagyván, egészen más úton utaztunk vissza, hogy minél többet lássunk ebből az országból; Sopron (a kéziratban Oedenburg) mellett, már nem

---

¹⁶⁰ „A magyarság elnyomatásának szomorú korszaka volt ez!” – az egykori fordító megjegyzése

emlékezem, hogy melyik kis városban, jó magyar bort akartunk inni, de abban a vendégfogadóban, ahol megszálltunk, nem volt igazán jó bor, a kocsmáros pedig, akitől ilyet kértünk, azt válaszolta, hogy neki nincsen ó-bora, de ha ilyet kívánok, akkor írjak egy közelben lakó földbirtokosnak, aki bizonyára ad majd néhány palack jó bort, mert ez a tájék híres a jó boráról. Leültem tehát és írtam egy latin levelet annak a földbirtokosnak, akinek a nevére azonban már nem emlékezem, közöltem vele, hogy lengyel idegenek vagyunk, hogy átutazunk ezen a borairól híres vidéken, meg akarva ízlelni az itteni bort, ilyet nem találunk a vendégfogadóban, ezért hozzá fordulok, hogy legyen szíves és adjon az idemellékelt két tallérért pár palack jó bort: pár óra múlva megkaptuk nemcsak a két palack bort és a pénzünket, hanem ezenfelül egy nagyon udvarias levelet is, amelyben a földesúr meghívott minket másnapra ebédre és megígérte, hogy akkor még jobb bora lesz. Minthogy meg akartunk közelebbről ismerkedni a magyar nemes otthoni életével, másnap tíz óra tájban elmentünk a tőlünk egy mérföldnyire lakó földesúrhoz. Mihelyest észrevette, hogy közeledünk, egész családjával együtt kijött a tornácra, hogy minket fogadjon. Két szép leányának feketés pelyhes bajszoस्कája volt; meglehetősen zavarba hoztak minket. Az alacsony, zömök termetű és sötét prémes dolmányba öltözött nemesnek valami Baszemteremte (a kéziratban lengyelesen Basemteremte) volt a neve; kipödört bajusza a fülén túl ért; mosolygó arckifejezéssel így szólt hozzánk: „Laetor quam maxime vos apud me videre.”

Erre én rögtönöztem egy latin üdvözlést és udvariasan megköszöntem előzékenységét. Nagyon szívesen fogadott minket. Az egész ház berendezése nagyon hasonló a lengyel házéhoz, csak hogy mindenütt, különösen azonban a parasztnál, nagyobb jólétet lehet észlelni. Az ebéd bőséges, az ételek zsírosak, paprikások, a bor, amelyből vendéglátónk szüntelenül töltögetett, kitűnő. Ebéd után körülvetetett minket

szép kertjében, de minthogy ez tavasszal volt, nem alkothattunk magunknak véleményt gyümölcsseiről, melyeknek nagy mennyiségére csak következtetni lehetett az őszibarackfák és szilvafák számából. Folyvást, ahogyan tudtunk, latinul beszélünk, a leányok is értettek latinul és valamicskét franciául és ha elég időnk lett volna kicsit tovább ott maradni, jobban megértethettük volna magunkat a kisasszonyokkal, mert nagyon nyájasak és szívesek voltak, talán azért is, mert először és utoljára láttak minket és még hozzá jó borosan és merészségünket udvariasan túrték. A jó magyar útravalóul még néhány palackot adott kitűnő borából és megkért minket, hogy ha megint egyszer arra felé utazunk, el ne mulasszuk hozzá ellátogatni. Elbúcsúzván tőle és szép leányaitól, akiknek elutazásunkkor megcsókoltuk gyengéd kezecskéit, Sopronon (a kéziratban Oedenburg), Wimpassingon stb. keresztül visszatértünk Bécsbe.”

c) Hechel orvostörténeti oktatási reformja

Hechel az előadások óraszámát ismét emeltette, heti öt órában adták elő az orvostörténelmet, a hallgatónak kötelezővé tette Sprengel, Hecker, Ackermann, Hoevan stb. munkáinak tanulmányozását. Külön figyelmet szentelt az orvostörténelem periodizálásának, amelyről terjedelmes tanulmányt jelentetett meg 1839-ben az egyetem évkönyvében. Ugyanebben a kötetben közölte 'Az igazságügyi orvostan kezdete és fejlődésének kritikai kutatása' című munkáját, amely e tárgykörből az első lengyel feldolgozás. Elsőnek dolgozta fel Wojciech Oczko – a jeles, XVI. században élt lengyel bőrgyógyász – munkásságát, lengyelre fordította Heinrich Haeser (1811–1885) hatalmas orvostörténeti kézikönyvét, amely a XV–XIX. század egyetemes orvostörténetét tárgyalja. A teljes fordítás 1886-ra jelent meg.¹⁶¹

---

¹⁶¹ Historia medycyny. Przekład dzieła Haeser Heinricha „Lehrbuch der Geschichte der Medicin” 1875. Tom. 1. Medycyna wieków starożytnych i średnich. Przez Aleksandra Heinricha, dokonany przez H. Łuczakiewicza. Warszawa, 1876. Zapomoga Kasy im. J. Mianowskiego. 354 p.; Tom. 2. Dzieje medycyny nowożytniej. Warszawa, 1886. Zapomoga Kasy im. J. Mianowskiego. 10, 1062 p.

Hechel rendezte az egyetemi orvostörténeti kéziratárát és a könyvtárban külön orvostörténeti gyűjteményt állított fel. Az orvostörténelem eredményes oktatását nagyban elősegítette, hogy 1833-ban Józef Jakubowski (1796–1866) professzor külön pályadíjat írt ki a legjobb orvostörténeti disszertációk jutalmazására. Szinte minden évben odaítélték a Jakubowski-pályadíjat, így 1843-ban Józef Oettingernek, az orvostörténelem későbbi tanárának Strutiusról írott avatási értekezéséért.

**d) Az orvostörténet tanításának kezdete a magyar orvosi karon.
Orvostörténeti kutatásaink a XIX. században**

A XIX. század első felében már jól kimutatható a német pragmatikus orvostörténet-írás hatása a megjelent – igaz gyér számú – hazai orvostörténeti munkában. E szempontból elsősorban a pesti egyetemen megvédett orvostörténeti témájú disszertációkat kell említenünk, amelyekben sűrűn hivatkoznak Sprengel, Choulant, Hecker, később Wunderlich, Haeser, Littré és Daremberg könyveire. Általában olyan tárgykörben értekeztek, amelyek már részletesen kidolgozásra kerültek az előbb említett szerzők munkáiban, és csak magyar vonatkozásokkal kellett kiegészíteni. Viszont a disszertációk megszületésének körülménye sem közömbös, hiszen megírásuk ösztönzője Schoepf-Merei Ágoston, az orvostörténelem első rendkívüli tanára a pesti egyetem orvosi karán (1835). Schoepf-Merei Ágoston 1835-ben a pesti orvosi kartól már nem idegen és nem ismeretlen szakterületen kért engedélyt előadói működésre, hiszen Trnka Vencel a XVIII. század végén már több orvostörténeti témájú tanulmányt írt,¹⁶² könyveiben és előadásaiban szívesen hivatkozott orvostörténeti munkákra. Az első

---

¹⁶² Trnka Vencel főbb orvostörténeti művei:

- Historia amauroseos omnis aevi observata medica continens. 2 ptes. Vindobonæ, 1781. VIII, 705 p.
- Historia ophthalmiae omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1783. XVI, 578 p.
- Historia febris hecticae omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1783. X, 430 p.
- Geschichte des hektischen Fiebers, welche alle von jeher gemachte medicinische Beobachtungen enthält. Aus dem Lateinischen übersetzt. Leipzig, 1784. X, 325 p.
- Historia cardialgiae omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1785. X, 404 p.
- Historia rachitidis omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1787. X, 350 p.

olyan javaslat, amely a magyar orvosi karon e tantárgy bevezetését célozta, 1803-ban hangzott el. Az oktatás reformját előkészítő regnicolaris bizottság 1803. május 17-én a következőket foglalta jegyzőkönyvébe:

„...A pesti egyetemről kikerült orvosok nincsenek megfelelően kiképezve, így az öt esztendő kiképzési idő nem elegendő”.¹⁶³

Ennek során a képzési időt hat évre kívánták felemelni, az első és az utolsó év tananyagába viszont az orvosi enciklopédiát, valamint az orvostan bölcséleti története (*succincta historia medicinae philosophica*) című tantárgyakat akarták beiktatni. A javaslatot végül elvetették, bár azután sem került le a napirendről. 1827-ben – az 1827. évi VIII. tc. végrehajtásának időszakában – Lenhossék Mihály karigazgató¹⁶⁴ 70 oldalas tervezetében javasolta az orvostörténelem (*historia pragmatica cum literatura medica*) kötelező bevezetését rendes tanárral és tanszékkal együtt. E javaslat még 1843-ban is megvitatásra került, de semmilyen eredmény nem született.

A lassú ügyintézés ellenére mégis – kompromisszumos megoldással – megvalósult az orvostörténelem oktatása: 1835 júliusában Schoepf-Merei Ágoston díjazás nélkül és rendkívüli tanári címmel kérte e tárgy előadását, s ezt 1835. december 12-én elnyerte.¹⁶⁵ Még ez év végén a gyermek- és a női betegségek című tantárgy előadói jogát is kérvényezte, és kész lett volna az utóbbiért az orvostörténelem előadói tanárságáról is lemondani. Schoepf-Merei 1843-ig tartott orvostörténeti előadásokat, amikor megvált rendkívüli tanári tisztségétől. Távozását elsősorban – a disszertációk ellenére – a sikertelenség eredményezte, mivel fél évenként 8–10 hallgatónál többen

---

– *Historia tympanitidis omnis aevi observata medica continens*. Vindobonae, 1788. XII, 421 p.

¹⁶³ Győry Tibor: Az orvostörténelem tanítása külföldön és hazánkban. = Orvosképzés, 1935. Különszám. pp. 348–355.

¹⁶⁴ Lenhossék Mihály két legismertebb műve:

– Scotti, Angelus Antonius: *Die Religion und Arzneykunde in ihren wechselseitigen Beziehungen dargestellt. Mit einer Vorrede und einigen Bemerkungen nach Italienischen hrsg. von Michael von Lenhossék*. Wien, 1824. J. Gerold. XXXIV, 330 p.

– Lenhossék, Michael: *Beiträge zur Geschichte der Schutzpocken in Ungarn. m. Ueber die Verbreitung der Kuhpocken im Graner Komitate*. = *Zeitschrift von und für Ungarn*, 1802. pp. 203–207.

¹⁶⁵ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. XI. Tört. dok. szakgyűjt. 67. 496. 3. 1–7.

nem látogatták meghirdetett előadásait. Tanszéki háttér nélkül az orvostörténelem egyébként sem volt egyenrangú tantárgy a többi kötelező stúdiummal szemben.

Schoepf-Merei összefoglaló jellegű orvostörténeti munkát nem írt, előadásai sem jelentek meg nyomtatásban, de az előbbi program részben történő kifejezését jelenti tovább – Schoepf Auguszt néven még – az ‘Orvosi rendszerek-, gyógymódok-, s némely rokon tárgyakról’ című, az 1835-ben Pesten megjelent egyetlen orvostörténeti tárgyú könyve.¹⁶⁶ Ebben kora modern orvosi ismereteiből kiindulva foglalja össze a XVIII. század első felétől az orvostudomány fejlődését, részletesen szólt a német, a francia, az itáliai és más országok orvostudományáról, érintette kora divatos szakterületeinek (a magnetizmusnak, a broussaismusnak, a homeopatiának) ó- és középkori gyökereit, értékelte eredményeit, és kifejtette kételyeit is. Olvasmányos és kiváló irodalomra hivatkozó könyve páratlan a kor magyar orvostörténeti szakirodalmában, bár csak közel 80–100 év anyagát vázolta fel, méltó lett volna a követésre.

Orvostörténeti szemléletébe és tanári felfogásába bepillantást enged a tanári kérelme mellé csatolt, az oknyomozó orvos- és sebésztörténet tanítását felvázoló tervezete. Ebben Sprengel és Hecker műveit tekinti oktatása alapjának, a történeti látásmód kialakítása érdekében foglalkozni kívánt a segédtudományok (fizika, kémia, állattan, botanika stb.) történetével, az orvosi gondolkodás formálódásával, az egyes szakterületek (sebészet, szülészeti, szemészet stb.) önállóvá válásával és fejlődésével.

Schoepf-Merei Ágoston és Stockinger Tamás (utóbbi Schoepf-Merei előadásait folytatta 1844-től) rendkívüli tanársága idején született orvostörténeti disszertációk közül említésre méltó Losy Pálnak (1839) az orvostudomány korszakairól,¹⁶⁷ Elsass

---

¹⁶⁶ Schoepf Ágost: Orvosi rendszerek-, gyógymódok- s némely rokon tárgyakról. Pesten, 1835. Eggenberger József. XXII, 136 p.

¹⁶⁷ Losy Pál: Dissertatio inauguralis de medicinae periodis quam ... pro consequenda doctoris medicinae laurea... – Értekezés az orvosi tudomány korszakairól. Pesthini, 1839. Typ. Trattner Károlyianis. 4 lev., 9–27, 1 p.

Náthánnak¹⁶⁸ és Detsinyi Lipótnak (1838, 1847) a zsidók orvosi ismereteiről,¹⁶⁹ Cornides Péternek (1816–1902) a keleti dögvészről,¹⁷⁰ Adler Hermannak Paracelsusról,¹⁷¹ Hauke Antalnak a XIX. század orvostudományáról szóló értekezése.¹⁷²

Stockingerről ezt írja az Orvosi Hetilap:

„1844/45-től fogva egyetemünk orvosi karán az orvosi történet előadásával foglalkozott, melynek rendkívüli tanárává kineveztetett.

A sebészet és orvosi történet volt a két tan, mely ifjú éveiben szeme előtt lebegett, s azok mindegyikéhez vonzódott. Végére mégis a gyakorlati irány győzött nála, s a sebészetben állapodott meg. Történeti hajlamaihoz azonban soha sem lett hűtlen, sőt ellenkezőleg, mindig igen szerette sebészeti ismereteinek történeti adatokkal vegyítését.

A választópont, mely őt véglegesen a sebészethez vezette, 1847/8-ban volt, midőn az elméleti sebészet tanszékén helyettes tanár lett. Itt a következő évben más helyettes által váltott fel ugyan, azonban a mint a szóban levő tanszék 1851/2-ben előkészítő kórodai sebészeti tanszékké átalakítottatott, ennek ny. r. tanárává ő lett kinevezve.”¹⁷³

Említésre érdemes még az egyetemtől független Peterka József (1768–1825) orvostörténeti munkássága. Bár korban előbb működött, és saját költségén jelentette meg munkáit, mégis itt indokolt értékelni. A pesti, prágai és bécsi orvosi tanulmányok után 1804-től haláláig Halason működött Peterka József már 1810-ben Pesten latin nyelven kiemelkedő orvosokról adott ki rövid terjedelmű könyvet, amelyben kora

¹⁶⁸ Elsass Náthán: De legibus Mosaicis ad politiam medicam spectantibus. Dissertatio inauguralis medica. Budæ, 1837. Typ. reg. universitatis. 13 p.

¹⁶⁹ Detsinyi Lipót: Dissertatio historico-medica de mosaicae legislationis diaetetica, nec non de medicina hebraeorum tardiorum, quam publicae exoditurn disquisitioni submittit. 1. rész. Moses törvényhozási éptana. Budae, 1847. Typ. reg. universitatis hung. 53 p.

¹⁷⁰ Cornides Péter: Orvostudori értekezés a keleti dögvész történeti vázlatáról. – Conspectus historicus pestis orientalis. Dissertatio medica. Pest, 1839. Ny. Beimel József. 20 p.

¹⁷¹ Adler Herman: A gyógytani rendszerek Paracelsustól korunkig. 1. füz. Pest, 1846. Ny. Landerer és Heckenast. 32 p.

¹⁷² Hauke Antal. A XIX-ik század gyógyászatja. Értekezés, mellyet az orvostudori koszorú elnyerésekor irt. – Medicina saeculi XIX. Dissertatio inauguralis quam ... pro doctoris gradu rite capessendo publicatPesten, 1842. Esztergami Beimel József bet. 36 p.

¹⁷³ Stockinger Tamás tudománytörténeti tanulmánya: Műszertani jegyzetek a gőg- és légcsömetszések történelméhez. = Orvosi Hetilap 4 (1860) 1037–1040. has.

ismert orvostörténeti munkáiból általa nagyra értékelt orvosok életrajzi adatait közölte. 1824-ben magyar nyelven Pesten kiadta az 'Értekezés az orvosi tudomány kezdetéről, annak díszéről és a polgári társaságba való hasznos befolyásáról' című könyvecskéjét, amelyben egy ismeretterjesztő orvostörténeti munka megírására tett kísérletet.¹⁷⁴ Élvezetes stílusban, mindenki számára érthető formában vázolta az ó- és középkori orvostudomány fejlődését, részletesen szólt az orvos szerepéről az egészségügyi ismeretek kialakítása területén, néhány példával illusztrálta a hazai ellentmondásos állapotokat. Munkájával – az orvostörténeti adatok közlése mellett – elsősorban nagyobb tiszteletet kívánt az orvosok számára szerezni.

A meginduló hazai orvostörténeti kutatás mindinkább igényelte a források feltárását, hiszen Wespri munkáján kívül alig támaszkodhatott másra, és enélkül összefoglaló jellegű kézikönyvet alig lehetett megírni. Ennek ellenére – a disszertációk mellett – rövid lélegzetű írások jelentek meg az orvostörténelem tárgyköréből különböző folyóiratokban,¹⁷⁵ amelyek egy-egy korszakot, az európai vonatkozásokat vagy elhunyt neves orvosok adatait tárgyalták. Az egyetemi oktatás kérdésében lényeges változás nem történt, bár 1848 tavaszán ismét napirendre került az önálló tanszék kérdése, de ennek ellenére, rendezésére a szabadságharc ideje alatt nem kerülhetett sor.

---

¹⁷⁴ Peterka József Sebestyén: Értekezés az orvosi tudomány kezdetéről, annak díszéről és a polgári társaságba való hasznos befolyásáról. Orvosoknak és nem orvosoknak a számára. Pest, 1824. Trattner Mátyás bet. 38 p.

¹⁷⁵ Orvosi Tár, Történelmi Tár, Ország Tükre stb.

9. Lengyel orvosok a magyar szabadságharcban

a) Néhány ismertebb orvos és a Lengyel Légiónak¹⁷⁶

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc küzdelmeiben – a több ezer lengyel katonával együtt – számos lengyel orvos is szerepet vállalt a katonai orvosi szolgálat legkülönbözőbb területén. Többen a császári hadseregből kérték átvételüket a honvédség soraiba.¹⁷⁷ Így *Beduschki (Beduszi) Ferenc* századosi rangban szolgáló ezredorvos, akit Perczel Mór 1849. február 9-én a zanini ezredhez nevezett ki, *Beduschki* a világosi fegyverletétel után Törökországba menekült és később a török hadseregben harcolt a krími háborúk idején.

Ugyancsak a császári szolgálatból kérte átvételét a honvédséghez *Czelehowski Ignác* is, aki 1848 augusztusától Szegeden teljesített szolgálatot és a helyi katonai kórházban működött. 1849 elején már a Sándor-gegyezred törzsorvosa, de februárban más beosztást kér *Flór Ferenc*től, mivel nem tudott magyarul, és ez nagyban akadályozta munkáját. *Flór Ferenc* nem fogadta el a kérelmét, továbbra is a Sándor-gegyezredet jelölte meg szolgálati helyéül. *Czelehowski* a szabadságharc bukása után az Egyesült Államokban telepedett le.

A pesti egyetemen szerzett sebészeti oklevelet 1835-ben *Bukovinsky (Bukowinski) József* galíciai születésű (1813) lengyel sebész, aki tanulmányai

---

¹⁷⁶ Lásd még: Kovács István: Jan Aleksander Fredro ismeretlen visszaemlékezései a magyarországi Lengyel Légiónak születéséről. In: Hungaro – Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv *Wacław Felczak* 70. születésnapjára. Szerk.: Kiss Gy. Csaba, Kovács István. Bp., 1986. MTA Irodalomtudományi Intézet. pp. 129–135.

Továbbá:

– *Eligiusz Kozłowski*: Legion Polski na Węgrzech 1848–1849. Warszawa, 1983. Wydaw. Min. Obrony Narodowej. 308, [4] p.

– Kovács István: „...mindvégig veletük voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Bp., 1998. Osiris. 493 p.

¹⁷⁷ Forrás: Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Előszó: Ortutay Gyula. Bp., 1948. Egy. ny. 235 p., [14] t. – A Zétény-kötetben megjelent, s Antal Géza által összeállított honvédorvosok névsorának új, javított változata kiadványunkban jelent meg: Az 1848/49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Összeáll.: Ács Tibor és Kapronczay Károly. Bp., 2000. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 523 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.)

befejeztével – magyar nőt vett feleségül – Zemplén megyében telepedett le és 13 évig Sátoraljaújhelyen dolgozott. A szabadságharc kitörése után előbb a zempléni nemzetőrzászlóalj főorvosa, 1849 áprilisában pedig az egri honvédkórház sebész-főorvosa főhadnagyi rangban. A szabadságharc bukása után visszatért Zemplén megyébe és 1881-ben hunyt el Pesten.

Aránylag keveset tudunk *Kamenski Lipót* – a 18. zászlóalj alorvosa – és *Szotowski Ferenc* – a lengyel Dzsidasok százados főorvosa – tevékenységéről. Viszont a Lengyel Légio saját orvosi karral rendelkezett. Ezt az orvosi kart *Zurowski Romuald* főtörzsorvos (1813–1881) vezette, aki Bécsben fejezte be tanulmányait 1844-ben. A szolgálat tagja volt *Staszyniewits Ignác (Ignacy Staniszewicz)* főorvos, aki bécsi közkórházi beosztását hagyta ott a magyar szabadságharc ügyéért. 1848. augusztus 20-án lépett a honvédorvosi karba, kezdetben a 38. honvédzászlóalj orvosa, később – 1849 áprilisától – a Lengyel Légióban szolgált. A szabadságharc bukása után külföldre menekült. Az 1860-as évek elején hazánkban telepedett le és haláláig Aradon élt.¹⁷⁸

A légio orvosai között szerepel *Spaczek Ferenc* orvosdoktor (1799–1859), aki Bécsben folytatott orvosi tanulmányokat, majd szülővárosában, Poznańban élt. Az 1831. évi lengyel felkelés bukása után magyar földön telepedett le. 1848 nyarán csatlakozott a Lengyel Légióhoz. A világosi fegyverletétel után Törökországba menekült, Kiuthiában Kossuth Lajos orvosa volt. 1851-ben – Kossuth kíséretében – az Egyesült Államokba távozott, ahol a volt magyar köztársasági elnök házi orvosaként működött Philadelphiában, Colombusban és Montgomeryben. Amerikában telepedett le és New Yorkban halt meg.

---

¹⁷⁸ Életútját részletesebben is feltárta levéltári források alapján Kovács István. Lásd részletesebben: Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban (Bp., 1998.) c. kötetében. Ő még néhány, általunk itt nem említett honvédorvosról is beszámol, köztük a Lengyel Légio főorvosáról, Adler alezredestől, továbbá a megbecsült orvosdoktorról, Ludwik Burzyńskiról, illetve arról a Franciszek Kleinről, akit korábban fentebb már említettünk a pesti Tudományegyetem orvosi karán 1847/48-ban végzett hallgatók sorában. Ő a szabadságharc leverése után Pesten telepedett le, s továbbra is orvosként működött, Klein Ferenc néven.

Zétény Győző 1948-ban adta közre az Antal Géza által összeállított nagy honvédorvosi névsort, amelyben még néhány, az 1848/49-es szabadságharcot segítő lengyel orvostól szólnak. Ők a következők:

Adler Hermann (Ármin) – utászkar alorvos hadnagyi rangban, majd a lengyel szabadcsapat főorvosa

Ehrenfeld Zsigmond – a lengyel légiónál hadnagy alorvos

Grün Mór – a lengyel szabadcsapat alorvosa

Schäffer Samu – főhadnagy főorvos a lengyel csapatnál, a kassai katonai kórházat is vezette, 1849. jún. 14-től százados főorvos

Sratovszky Ferenc – százados főorvos 1849. márc. 6-tól a lengyel dzsidas csapatoknál

Zurovsky Romuald – főorvos a lengyel dzsidasoknál

b) A sérült Bem Magyarországra érkezése és kezelése¹⁷⁹

A magyar szabadságharc emblemikus alakja Bem József, aki Magyarországra érkezése előtt részt vett a bécsi forradalomban, s ott 1848. október 29-én megsérült. Néhány napra rá megérkezett Magyarországra, sebét itt kezelték. Ezt az eseménysort egy egykori résztvevő naplófeljegyzései alapján közölték az 1879-es mutatószámában. Az újság egy egy kevésbé ismert hetilap, a 'Felvidék' volt.¹⁸⁰ A lap szerkesztője megjegyezte, hogy „e nagyérdekű adatokat egy jelenleg is gyakorló orvos naplójából vettük, ki ez események személyes részvevője volt, és ki szíves volt ezt, valamint egyéb érdekes feljegyzéseit, a közlő rendelkezésére bocsátani”.

¹⁷⁹ A témakörrel általában:

– Bem-album, a Bem-nővérek javára. Szerk.: Kerekes Sámuel. M.-Vásárhely, é. n. [1885]. Csiky L. VIII, 360 p.

– Balás György: Bem apó. A Magyar Országos Bem Bizottság megbízásából. Bp., 1934. Egyetemi Nyomda. 282 p.

– Kovács Endre: Bem József. Bp., 1954. MTA Történettudományi Intézete – Hadtörténelmi Intézet. 751 p.

– Kovács István: Bem apó. Sepsiszentgyörgy, 1999. Háromszék. 291 p. (Kaláka könyvek)

¹⁸⁰ Az írást Buzinkay Géza ismételtelen közreadta az Orvostörténeti Közlemények 1971-es évfolyamában.

*Bem Magyarországba való jövelele 1848-ban Szenicen keresztül*¹⁸¹

„...G. járási főorvoshoz éjféli után egy magyar honvédtiszt állít be, és katonai rövidséggel felszólítja azt, hogy vegye magához sebészi műszereit és kövesse őt haladéktalanul ő excellenciájához. Nevet azonban nem említett. Az orvos néhány percnyi készülődés után követte a honvédtisztet a báró Schmerzing-féle kastélyba, hová a magyar táborkar szállásolva volt. Itt a nagy teremben táborkari tisztek ültek egy asztal körül. Az orvos belépve Guyon által fogadtatott, ki őt egy kis alkovenbe vezette, hol egy borotvált arcú, rövidre nyírt egyén feküdt az ágyban. Az orvos egyáltalában nem gyanította a patients kilétét, csak annyit tudott felőle, hogy excellenciás úr. A beteg mosolyogva fogadta látogatóját, és német nyelven, melyből azonban erősen kirítt az idegen kiejtés, magyarázni kezdé, hogy egy kis baj van; bámulatos flegmával felemelte ingét, és jobb oldalán a harmadik s negyedik borda közt egy tátongó szúrássebre mutatott. Az orvos műszereivel megvizsgálván a sebet kijelenté, hogy abban idegen anyag van, mit okvetlenül el kell távolítani. „Ah! igaza van! – mondá az öreg úr – mikor a szúrást kaptam egy csomó vattát tettem bele hogy a vérzést megakadályozzam, csak tessék egész bátran eltávolítani, ha nincs rá szükség.” Az orvos, hogy ezen anyag eltávolítását eszközölje, kissé megnagyította a sebet, mely fájdalmas műtét alatt a sebesültnek egy arcizma sem rándult meg. Gondosan bekötözve már távozni akart, midőn a beteg figyelmeztette, hogy a bal oldalon is baj van, és mielőtt az orvos megakadályozhatta volna hirtelen megmozdult és a bal csípőjén egy surló kartács lövés okozta zúzódást mutatott. Miután az orvos ezen sebet nagy figyelemmel bekötözte, távozni akart, felajánlván szolgálatát másnapra, mit az öreg úr mosolyogva és azon megjegyzéssel utasított vissza, hogy néhány óra múlva okvetlenül el kell utaznia, különben is reméli – tevé szívélyesen hozzá –, hogy sebei a szorgos bekötözés folytán két napig nem fogják háborgatni. Ezzel, névjegyét átnyújtva az orvosnak és azét egy

---

¹⁸¹ Az 1879-es közlést a mai helyesírás szerint módosítottuk.

szívélyes kézszerítés kíséretében elfogadva, az orvos eltávozott és két óra múlva az akkori szenici szolgabíró kocsiján, az öreg úr is, ki miként olvasóink sejteni fogják, Bem volt, a híres szabadsághős.

Az itt elmondottak, miknek hitelessége minden kételyen felül áll, 1848. október 30-ikának éjjelen történtek, mikor is Bem az okt. 28-iki bécsi csillagtorlasznál vívott borzasztó utcai harc után Bécsből menekülni volt kénytelen. Felette jellemző az öreg úr bámulatos ügyességére, hogy mint sikerült neki a közbeeső ellenséges hadtestet megkerülni és úgyszólván azoknak orra előtt Szenicre eljutni. Másnap, október 31-ikén már Nagyszombaton keresztül Pozsonyban volt, hol Kossuthtal találkozott.

Ezen történelmi tényekkel úgy hisszük kellőleg igazolva van azon állításunk, hogy Bem Magyarországba való jövelekor az első éjszakáját Szenicen tölté.

Ámde az orvosra nézve hivatásának teljesítése csaknem végzettszerű következményekkel bírt, mert később haditörvényszék elé állítatva Dr. Sch...anditor által a többek közt azzal is lett vádolva, hogy már előbb Bécsben Bemtől politikai missiot kapott és hogy egyenesen az ő kalauzolása folytán sikerült Bemnek Magyarországra jutni. A véletlen ugyan megmenté a derék orvost a kötélről, és nagyon megelégedhetett, hogy sebkötőzés orvosi honoráriumá csak 5 havi várfogság volt.”

c) Bem orvosai a szabadságharc idején és az emigrációban

A szabadságharc magyar–lengyel orvosi kapcsolatai között kell megemlítenünk Bem József tábornok magyar orvosait, akik többsége követte a legendás lengyel tábornokot török földre, szerepet vállaltak ottani életében. Közülük többen fényes törökországi karriert futottak be, halálukig ápták Bem tábornok emlékét.

Az isztambuli Orvosi Akadémia tanára lett *Hammerschmidt Károly* (1800–1874) honvéd törzsorvos, aki a törökföldi magyar emigráció legnagyobb tudományos

tekintélyének számított. Az erdélyi születésű Hammerschmidt Bécsben jogot tanult, majd egy gazdasági lap szerkesztőjeként működött. Később választotta az orvosi pályát, 37 éves korában szerzett orvosi diplomát. Diplomájának megszerzése után a bécsi egyetem állattani tanszékén működött előadóként, közben az Irgalmas Kórház sebészfőorvosi tisztségét töltötte be. Bem Józseffel az 1848. októberi bécsi felkelés idején ismerkedett meg és sebészi teendőket látott el a felkelőknél. A felkelés bukása után menekülnie kellett Bécsből és Bemmellel együtt érkezett Magyarországra Mindvégig Bem seregében szolgált, törzsorvosként több erdélyi tábori kórházat vezetett. A temesvári csata után Bemet ápolta, kíséretében hagyta el az országot Vidinnél. 1849 októberében muzulmán hitre tért – ez mentette meg az osztrák kiadatási kérelem teljesítésétől – és felvette az *Abdullah* nevet. Már 1849 októberében kinevezték az isztambuli Akadémia tanárává, de osztrák követelésre kénytelen volt elhagyni a török fővárost. Ismét Bem kíséretéhez csatlakozott, majd a damaszkuszi kórház élére került. A krími háború (1853–1856) után kilépett a hadseregből, az isztambuli kórházban vállalt állást. Csakhamar ismét az Orvosi Akadémia tanára lett, majd 1873-tól ásványtant és zoológiát is oktatott. Nevéhez fűződik a Boszporusz vidékének föld- és állattani leírása, s az isztambuli Természettudományi Múzeum alapítása.¹⁸²

Bem József erdélyi és törökországi környezetének legkiválóbbja *Schneider Antal* (1816–1897) volt, aki a bécsi egyetemen szerezte oklevelét (1840), majd Temes vármegye főorvosa lett. 1848 tavaszán csatlakozott a nemzetőrséghez, de pár nap múlva már Damjanich seregében szolgált, hadnagyi, majd századosi rangban. Személyes bátorságával és leleményességével több alkalommal felhívta magára a figyelmet. 1849 februárjában, – mint kém – fontos információkat szerzett az ellenségről. Bem seregében a piski csatában vitézi erényeket csillogtatott meg. Különben e csata után *ő kezelte Bem*

---

¹⁸² Kapronczay Károly: Az 1848–49. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön. = Honvédorvos 31 (1979) No. 3–4. pp. 301–308.

kézszerűlését és ettől kezdve a lengyel tábornok, betegség esetén csak hozzá volt bízalommal. A temesvári csata után ő is Bemmellel együtt menekült és hosszú ideig saját költségéből fedezte a lengyel tábornok kíséretének kiadásait. Bemmellel együtt lépett be a török hadseregbe, ahol *Husszein* bég néven ezredorvosi beosztásban szolgált Damaszkuszban és Aleppóban. Az alábbi említésre kerülő Kálazdyval együtt *kezelte a sokat betegeskedő és a klímát nehezen viselő tábornokot*, halálos ágyánál is ott álltak. Schneider élete végéig ereklyeként őrizte Bem halotti leplét és ápolta barátságuk emlékét.

Schneider részt vett a krími háborúban, vezérorvosi rangban a legnagyobb tábori kórházat irányította. Itt ismét felcsillantotta vitézi erényeit is: az egyik stratégiai fontosságú erődöt az általa vezényelt rohammal vették be, amiért magas katonai kitüntetésben részesült. A háború után kilépett a hadseregből és a törökországi magyar emigráció vezetője lett. Az olasz szabadságmozgalom támogatására szervező munkát végzett, amiért a török hatóságok előbb 15 évi várbörtönre ítélték, később az angol követség közbenjárására kiutasították. Garibaldi oldalán harcolt az olasz szabadságharcban, közel nyolcvan ütközetben vett részt. A kiegyezés után hazatért, de sokáig rendőri felügyelet alatt állt, orvosi tevékenységet nem folytatott.

Bem tábornok harmadik magyar orvosa *Kálazdy Móric* (1819–1875) volt. Ő is Bécsben tanult, oklevelét 1843-ban szerezte. Nagy sebészi karrier előtt állt, amikor a bécsi forradalom egyik egyetemi vezetője lett. 1848. március 13-án a forradalom nevében ő köszöntötte a Bécsbe érkező Kossuth Lajost. Kezdetben Kanizsán volt sebész főorvos, majd Lőcsén és Komáromban állt egy-egy tábori kórház élén. 1849 januárjától a VII. hadtest „rendező főorvosává” nevezték ki. Ebben a tisztségében számos tábori kórház szervezését irányította. Lumniczer 1849 júniusában kitűnőnek minősítette tevékenységét és magasabb beosztásba ajánlotta. A világosi fegyverletétel után ő is

török földre menekült és a viddini táborban csatlakozott Bem kíséretéhez. Bár ő is felvette a muzulmán vallást, de *Szulejmán* néven polgári orvosként követte a lengyel tábornokot Anatóliába. Erre azért volt szükség, mivel a törökországi magyar emigráció különböző helyei között „összekötőként” tevékenykedett, és polgári orvosként szabad mozgásnak örvendhetett. *Schneiderrel együtt kezelte Bemet utolsó napjaiban.*

Kálazdy a krími háború idején katonai szolgálatot vállalt, az egyik Boszporusz melletti kórházat vezette. A háború után leköszönt katonai rangjáról és magánorvosi gyakorlatot folytatott. Schneider bebörtönzése után ő is menekülni volt kénytelen. Krétán majd Korfun élt 1867-ig, amikor is hazatért és Gyöngyösön, szülővárosában telepedett le.

*

A magyar szabadságharc bukása után – mint láttuk – különös formái alakultak ki a magyar–lengyel orvosi kapcsolatoknak. Ide kell sorolnunk Józef Dietl (1804–1878), a krakkói egyetem XIX. század közepén működött neves belgyógyász tanárának és Krakkó város híres kormányzópolgármesterének magyar kapcsolatait is. A magyar emlékiratokból ismeretes, hogy milyen szoros kapcsolata fűzte a bécsi tartózkodása idején az ottani magyar kollégáihoz, sőt ismeretes volt az is, hogy 1849 őszén Dietl milyen sokat segített a menekülő magyar honvédeknek, ami hozzájárult Bécsből való kitiltásához. Munkásságának részletesebb bemutatásával az 1872-ben létrejött Lengyel Tudományos Akadémia kapcsán foglalkozunk majd.

10. Az orvostörténet oktatása és kutatása a XIX. század második felében. A közös forrásmunkák

Hechel tanári működése nyomán indult útjára a lengyel orvostörténészek első jelentős nemzedéke, így közvetlen tanítványa volt Ludwik Gašiorowski (1807–1863), későbbi tanszéki utóda is, a lengyel orvostörténetről szóló 'Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce.' c. alapvető feldolgozás szerzője. A munka 1839 és 1855 között jelent meg Poznańban négy kötetben. Gašiorowski mestere nyomdokain haladt, így hosszú ideig nem következett be törés a krakkói orvostörténelem oktatásában. Halála után ismét a kinevezett orvostörténelem professzora az államorvostani tanszék vezetője lett, aki 1869-ben javasolta e tisztség újbóli elválasztását, valamint azt, hogy ismét olyan személyt nevezzenek ki e fontos tanári állásra, aki ilyen irányú munkásságot fejt ki. Indokul hozta fel, hogy az orvostudomány fejlődésével együtt egyre több olyan orvostörténeti kérdés merül fel, amit csak függetlenített, egyéb tanszéki gondoktól megszabadított tanár tud megoldani. Ellenben 1869-ben bevezették a magántanári rendszert a krakkói egyetemen is és több kötelező tárggyal együtt törölték a tantervből az orvostörténelmet is, amely újból a választható tárgyak sorába került. Ekkor nevezték ki az orvostörténelem magántanárának Józef Oettingert, akinek előadásait továbbra is nagy számban látogatták.

a) Józef Oettinger orvostörténeti és szervezői munkássága

Józef Oettinger 1818-ban született a galíciai Tarnoban, Krakkóban tanult, orvosi oklevelét 1843-ban kapta kézhez, de 1850-ben sebészdoktori vizsgát is tett. Kezdetől fogva foglalkozott orvostörténeti kérdésekkel és orvosi diplomáját Josephus Struthius

munkásságáról írt disszertációja alapján védte meg.¹⁸³ 1850-ben magántanári képesítést szeretett volna szerezni e témakörből, ám politikai okokból ezt megakadályozták.

Orvostörténész pályafutása 1851-ben kezdődött, amikor a betegeskedő Hechel helyett több orvostörténeti előadást tartott az egyetemen. Már ekkor be akarta nyújtani magántanári kérelmét és disszertációját, de erre nem nyílt lehetőség. Kérelmét 1862-ben az általános politikai enyhülés miatt megismételte és 'Az iskolán kívüli orvostudomány' című disszertációja alapján magántanárnak habilitálták, bár még ekkor sem engedélyezték számára a nyilvános előadások tartását. Az 1867-es magyar–osztrák kiegyezést követő újabb politikai enyhülés eredményezte egyetemi előadói pályafutásának kezdetét. Első nyilvános előadásán alig néhányan jelentek meg, de később a krakkói egyetem népszerű előadói közé emelkedett. 1873-ban nyilvános és rendkívüli egyetemi tanárnak nevezték ki, noha fizetést nem kapott munkájáért. Számos orvostörténeti dokumentumot kutatót fel és adott ki, tanulmányaiban érintette a lengyel orvostörténelem majdnem minden kérdését.¹⁸⁴

Hosszú munkássága alatt megírta az 'Általános orvostörténelem alapvonalai' című 3418 oldalas könyvét, amit azonban nem tudott nyomtatásban megjelentetni. E kéziratból az 1870-es és 80-as években több tanulmányt közölt a 'Przegląd Lekarski'. Oettinger kézírata nemcsak a lengyel orvostörténelem eseménytörténetét ölelte fel, hanem részletesen elemezte az orvosi gondolkodás és filozófia fejlődésének számos történeti problémáját is. Valójában e tanulmányt orvostörténeti tankönyvnek szánta, amivel életet akart vinni az oktatásba. Az addigi gyakorlat szerint az előadások csupán a tényanyagra szorítkoztak és az általános összefüggésekre már nem térnek ki. A kézirat megszületésének másik oka az, hogy az orvostörténelem nem szerepelt kötelező

¹⁸³ Oettinger, József: *Josephi Struthii medici Posnaniensis vita et duorum ejus operum quorum alterum commentarios ad luciani astrologiam, alterum vero artem sphygmiam exhibet. Bibliographico-critica disquisitio quam annuente inclyto medicorum ordine ut summi in medicina honores in antiquissima et celeberrima Universitate litteraria Jagellonica. Cracoviae, 1843.*

¹⁸⁴ Mieczysław Skulimowski: *Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Akademii Medycznej w Krakowie. Kraków, 1964. UJ. 156 p.*

tárgyként az egyetemi képzésben és az előadások látogatottsága az anyag színességétől és korszerűségétől függött.

Oettinger más irányú szakirodalmi tevékenységéből az első lengyel orvosi terminológiai szótár szerkesztése emelkedik ki. Többedmagával írta és rendezte a szótár anyagát és e munka őt a lengyel orvosi nyelvújítás jeles alakjává avatja. Szintén számottevő alkotásának tekinthetjük híres Hippocrates-fordítását is, s ezen kívül több ókori görög író művét ültette át anyanyelvére.¹⁸⁵

A szerveződő galíciai orvosi közélet első rendszeresen megjelenő orvosi folyóirata a 'Przegląd Lekarski' volt. E lap csak a lengyel Tudományos Társaság anyagi támogatásával jelenhetett meg. A 'Przegląd Lekarski' alapításának egyik kezdeményezője maga Oettinger, és 1872-ig a főszerkesztő tisztségét is ellátta. Szervező és irányító munkája nyomán a folyóirat az európai lapok színvonalára emelkedett, megtartva sajátos nemzeti arculatát. A lengyel orvosi szaksajtótörténet őt az első jelentős orvosi lapszerkesztőjeként tiszteli, aki a kritikus 1860-as években nemcsak szerkesztette a 'Przegląd Lekarski'-t, hanem anyagilag is biztosítani tudta a folyóirat hetenkénti megjelenését.

Számos lengyel és nemzetközi orvostudományi társaság tagjai közé fogadta Oettingert, így a Krakkóban működő Lengyel Tudományos Akadémia is. Később hosszú ideig a Lengyel Tudományos Társaság természettudományi részlegének lett a titkára. Közéleti elfoglaltsága ellenére mégis az orvostörténelem művelését tekintette élete céljának. Művei közül csupán kevés jelenhetett meg nyomtatásban, mivel liberális politikai nézetei veszélyt jelentettek az osztrák hatóságok számára. 1891-ben vonult nyugalomba, de 1895-ig, haláláig tartott orvostörténeti előadásokat az egyetemen.

Oettinger halála után sokáig szünetelt a krakkói egyetem orvosi karán az orvostörténelem fakultatív oktatása. A kérdést csak az első világháború után

---

¹⁸⁵ Leon Wachholz: Wydział lekarski Uniwersytetu Krakowskiego. Kraków, 1935.. 536 p.

újjászületett lengyel állam oktatásügyi minisztériuma rendezte. Mégis Oettinger orvostörténeti munkássága nagy jelentőséggel bír, hiszen az első olyan lengyel orvostörténész, aki rendszerbe foglalta és európai összefüggéseiben tanulmányozta a lengyel orvostudomány történetét. Oktató munkája és tudományos tevékenysége jelentős hatást gyakorolt a lengyel orvostörténelem művelőinek következő nemzedékére.

Az öt követő időszakban megváltozott az orvostörténelem előadásának rendje: eltörölték az avatási értekezéseket, a fakultatív tárgyként előadott orvostörténelmet az első évfolyamon heti öt órában oktatták. A hallgatóknak viszont félévenként vizsgát kellett tenni e tárgyból. Több javaslat hangzott el a régebbi gyakorlat visszaállítására, de elutasítását a tantervi túlterheléssel indokolták.¹⁸⁶

b) A lengyel orvostörténeti múzeumról

A végleges megoldást a tanszék visszaállítása jelentette volna, hiszen az egyetemi fizetéssel nem rendelkezett magántanárok nem tudtak foglalkozni a híres orvostörténeti kéziratárral, a könyvgyűjteménnyel, anyagi nehézségek akadályozták azok fejlesztését. Pedig a XIX. századi emlékek összegyűjtése sürgető feladatként állt a krakkói orvosi kar előtt. Ezért is kezdeményezte Walery Jaworowski (1849–1924), a belgyógyászat tanára a lengyel orvostörténeti emlékek összegyűjtését és e célra külön múzeum felállítását.

Jaworowski 1900. április 27-én tette közzé felhívását és kezdeményezése nem volt eredménytelen: 1903-ban megjelent közlemény szerint a krakkói Orvostörténeti Múzeum – az egyetemi gyűjteménytől függetlenül – 1222 kézirattal és 1769 db tárggyal rendelkezett, amelyet ideiglenesen saját klinikáján tárolt. Két év múlva az állomány háromszorosára növekedett és komoly raktározási gondokkal küzdött. Az

---

¹⁸⁶ Wachholz id. műve

orvostársadalomhoz intézett újabb felhívás segítette a gyűjtemény sorsán: 1910-ben kiegészítették a gyógyszerészettörténeti gyűjteménnyel és ideiglenes kiállítási helyet a kórbonctani intézet épületében nyert, amelynek vezetője Adam Wrzosek, a kórbonctan rendes tanára és az orvostörténelem előadója lett. Már ekkor az egyetemen működött Władysław Szumowski, a lengyel orvostörténetírás és kutatás kiemelkedő egyénisége, az első világháború utáni orvostörténeti oktatás átszervezője. Az első világháború alatt lényeges intézkedés nem született az orvostörténelem oktatásával kapcsolatban, bár a múzeumi gyűjteményt állandóan bővítették.

Az első világháború után újjáalakult lengyel állam felsőoktatásának átszervezésével kapcsolatban rendezték az orvostörténelem előadásának kérdését is: az orvosképzés tantervébe a kötelező tárgyak sorába iktatták az orvostörténelmet és minden egyetemen megszervezték a tanszékét. A krakkói orvostörténeti gyűjtemény, amelyet Jaworowskiról neveztek el, lett az újjászervezett krakkói Orvostörténeti Intézet (egyetemi tanszék) múzeuma, amelynek vezetőjévé Władysław Szumowskit nevezték ki (rőla alább részletesebben is szőlunk).

c) A lengyel orvostörténész, Adam Wrzosek működése

Adam Wrzosek (1875–1965), a lengyel orvostörténelem-írás kiváló egyénisége, sokoldalú tevékenysége maradandó emléket hagyott – az orvostörténelmen kívül – a lengyel orvosképzés újjáalakítása területén is. Wrzosek pályafutása még a három részre szakított Lengyelországban kezdődött, majd kivette részét az első világháború után újjászűletett lengyel állam egészségügyének és felsőoktatásának kialakításában, de életművének maradandó szakirodalmi alkotásait 1945 után írta.

1901-től volt a krakkói egyetem kórbonctani intézetének tanársegéde. A következő esztendőben e tárgykörből magántanári képesítést szerez és éveken át vezet

az intézetet a betegeskedő professzor helyett. Ekkor ismerkedik meg és köt barátságot Walery Jaworowskival (1849–1924), aki 1900-ban javasolta a lengyel egyetem orvostanári karának, hogy az egyetemen létesítsenek Orvos- és Gyógyszerészettörténeti Múzeumot. E gyűjteményből alakult ki a krakkói Orvostörténeti Intézet, Wrzosek a gyűjtés és feldolgozás során kötelezte el magát végleg az orvostörténelemnek. 1906-ban már e tárgykörből magántanári képesítést szerzett és 1909-től rendszeresen adott elő orvostörténelmet az egyetemen. Monográfiákban dolgozta fel a krakkói egyetem híres orvostanárainak munkásságát, újraírta az egyetem orvosi karának történetét és az első világháborúig közel 90 orvostörténeti tárgyú munkát jelentetett meg nyomtatásban. Orvostörténeti tárgyú irodalmi munkássága mellett egyetemi tankönyvet is írt, így sokáig használatos volt Krakkóban a 'Belgyógyászati propedeutika' című tankönyve (1913).

1921-ben, a hatodik lengyel egyetemen Poznańban ő lett az orvostörténeti tanszék és intézet vezetője és ezt a tisztséget 40 esztendőn át töltötte be.

Annak idején Krakkóban nagy tapasztalatokat szerzett az orvostörténelem oktatása területén, de itt mindent előlről kellett kezdeni. Az első években nem állt rendelkezésére sem könyvtár, sem pedig gyakorlott tanerő, így jóformán mindent maga végzett el. A következő évtizedekben már minden erejét az orvostörténelem oktatásának szentelte és az elsők között volt, akik javasolták Lengyelország különböző egyetemein és városaiban dolgozó orvostörténészeknek egy társaságba való összefogását. Ennek érdekében 1924-ben megindította az 'Archiwum Historii i Filozofii Medycyny' című folyóiratot, megfelelő publikálási lehetőséget biztosítva az összes lengyel orvostörténésznek. Az első szám bevezető tanulmányában Wrzosek vázolta a lengyel orvostörténeti oktatás és kutatás előtt álló feladatokat.¹⁸⁷

---

¹⁸⁷ Wachholz id. műve

Az orvostörténelem oktatása mellett a harmincas években megszervezte Poznańban az egyetem Antropológiai Intézetét, miközben 1935–1939-ben a vilnai egyetemen is előadta az orvostörténelmet.

A második világháború kitörése és Lengyelország lerohanása után el kellett hagynia Poznańt, mivel a megszálló német parancsnokság elfogatási parancsot adott ki ellene. Nem hagyta el az országot, hanem álnév alatt Varsóban élt és egyik alapítója és szervezője lett a titkos körülmények között működő földalatti lengyel egyetemnek. Mindvégig az orvosi kar dékáni méltóságát viselte, jóformán minden tárgykörből adott elő vagy vezetett gyakorlatot. Óriási feladatok nehezédtek vállára, miközben számolnia kellett a felfedezés lehetőségével. 1944 tavaszán a német parancsnokság ismét elfogatási parancsot adott ki a Dąbrowski álnéven élő Wrzosek ellen, akinek szinte az utolsó pillanatban sikerült elmenekülni. Ezután a titkos egyetem 271 hallgatójának oktatását Wawrzechen, Grodzisekben és Czeszochowában folytatták, tanulmányaikat 1945 áprilisában fejezték be.¹⁸⁸

Adam Wrzosek 1945 márciusában tért vissza Poznańba. Hetven évesen újjászervezte a háború alatt megsemmisült orvostörténeti és antropológiai intézetet, megindította 1947-ben az 'Archivum' folyóiratot, amelynek 1950-ig szerkesztője maradt. Ebben az évben nyugalomba vonult, ami nem jelentette tudományos munkásságának befejezését.

A következő években jelentette meg könyvét Karol Marcinkowskiról, a kéziratot még a háború alatt, Wawrzechen kezdte írni. E könyv első kötetét 1948-ban, másodikat 1961-ben adták ki, majd 1957-ben újabb jelentős alkotása jelent meg Józef Majerről, a XIX. század egyik legjelentősebb orvosegyéniségéről, a Lengyel Tudományos Akadémia alapítójáról. Páratlan munkakedvét jelképezi, hogy 1957-ben kiadta a lengyel antropológia bibliográfiáját, amelynek anyagát élete utolsó évtizedében gyűjtötte össze.

---

¹⁸⁸ Jan Majer: Kilka wiadomości z dziejów Wydziału lekarskiego. Kraków, 1935.

Halála előtti héten fejezte be Tytus Chalupinski-ról írt monográfiáját, emléket állítva a lengyel etnográfia jelentős alakjának, a múzeumszervezőnek és orvosnak. E munkája páratlan munkaszeretetének és szorgalmának utolsó állomása volt. 1965. március 2-án halt meg Poznańban.¹⁸⁹

d) Orvostörténeti kutatások Magyarországon

Az önkényuralom idején még azok is felhagytak próbálkozásaikkal, akik addig írásaikkal, vagy a Budapesti Kir. Orvosegyesületben előadásaikkal ápolták az orvostörténelem ügyét.¹⁹⁰ Viszont 1851–1861 között napvilágot látott Linzbauer Xavér Ferenc ‘Codex sanitario-medicinalis Hungariae’ című háromrészes, valójában hétkötetes alpműve, amelyben a pesti egyetem tanára a hazai egészségügy forrásait és orvosi törvényeit gyűjtötte össze, felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot adott a kutatók kezébe, de forráskiadása mellett több cikket közölt az egyetem orvosi karának történetéről, a járványokról és kisebb-nagyobb témákról Wachtel Dávid német nyelvű folyóiratában, a ‘Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn’ című szaklapban.

Markusovszky Lajos 1860-ban az Orvosi Hetilap hasábjain az orvostörténelem jelentőségére hívta fel a figyelmet,¹⁹¹ s nyomatékosan fellépett az érdekében, több ízben is.

Markusovszky azzal is súlyt kívánt adni az orvostörténelem mellett való felszólalásnak, hogy az Orvosi Hetilap részéről pályadíjat tűzött ki a magyar orvostörténelmét tárgyazó munkára.

Ennek az átmeneti korszaknak valóban legjelentősebb orvostörténeti kutatója és szakírója Fekete Lajos (1834–1877) kisújszállási orvos volt, aki minden ösztönzés

---

¹⁸⁹ Életművének összegzését B. Bujalowska készítette el a Wielkopolski słownik biograficzny c. Varsóban és Poznańban 1981-ben megjelent kötetben, amely a Państwowe Wydawnictwo Naukowe kiadásában jelent meg.

¹⁹⁰ Kapronczay Károly: Orvostörténeti előadások a Bp-i Kir. Orvosegyesületben. = Orvosi Hetilap, 1975. pp. 1145–1146.

¹⁹¹ Erre a tényre Győry Tibor figyelte fel: Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. pp. 541–542.

nélkül számottevő szakírói tevékenységet fejtett ki, munkásságára talán hatással volt Markusovszky 1860-as felhívása, az ő hatása viszont kimutatható a későbbiekben is, elsősorban a Poór-féle pályadíj kiírásának körülményeiben (1878).

Fekete Lajos 1864-ben Pesten – saját költségén – kiadta ‘A gyógytan rövid története’ című közel 250 oldalas munkáját,¹⁹² amelyet az első szakszerűen megírt magyar orvostörténeti összefoglalásnak kell tekintenünk. Fekete mintának Wunderlich ‘Die Geschichte der Medizin’ (1858) című orvostörténeti feldolgozását tekintette, amelyet részben lefordított,¹⁹³ majd az általános részeket magyar vonatkozásokkal egészítette ki. Magyar adatait Wespri és Linzbauer könyveiből merítette, de számos közlése saját levéltári kutatásait tükrözi. E könyv az orvostudományt ó-, közép- és újkori felosztásban tárgyalja, ezen belül földrészenként és országonként ismerteti az orvosi gondolkodás fejlődését, az orvosképzés kérdéseit, a járványügy alakulását és a szaktudományok kibontakozását. Minden nagyobb fejezet utolsó alfejezete tartalmazza a magyar orvostudomány fejlődésének felvázolását, kiemelkedő egyéniségeinek életútját és munkásságuk adatait. Fekete Lajos valóban átfogó képességű és szemléletű orvostörténész volt, aki az előbbi könyvén kívül más jelentős munkával is büszkélkedhetett: 1874-ben Debrecenben jelentette meg ‘A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid története’ című könyvét, amely közel 800 év adatait gyűjtötte össze és tárgyalta, a végén pontos irodalmi jegyzéket adott a magyar orvosok járványtani munkáiból.¹⁹⁴

Az egyre szélesedő orvostörténeti szakirodalom mindinkább igényelte az összefoglaló jellegű magyar orvostörténelem megírását, ami nemcsak a hazai orvostársadalomnak és a külföldinek mutatta volna be a magyar fejlődési vonalát,

---

¹⁹² Fekete Lajos: A gyógytan története rövid kivonatban. Pest, 1864. Demjén és S. (Lampel R.). VI, 248 p.

¹⁹³ Bevezetőjében utal erre.

¹⁹⁴ Fekete Lajos: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debrecen, 1874. Városi nyomda. 103 p.

hanem az egyre inkább igényelt egyetemi oktatás tankönyvévé vált volna. A magyar orvostársadalom legnagyobb hazai társaságai – a Budapesti Kir. Orvosegyesület és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései – is foglalkoztak e kérdéssel, amelyek közül a Vándorgyűlések keretén belül hirdették meg elsőnek e célt megvalósító pályadíjat. Poór Imre 1878-ban 100 arannyal díjazható pályadíjat tűzött ki: '...az orvostudomány magyarhonbeli fejlődésének története a legrégebbi időktől a mai napig' címmel,¹⁹⁵ amelyre nem kész munkával, nyomtatásban még meg nem jelent művel lehetett jelentkezni. A feltételek szerint a bírálóbizottság három lektort jelöl ki, és azok egyöntetű véleménye alapján lehet a pályadíjat odaítélni, megjelenésre javasolni. Az első határidő 1879. augusztus 31. volt, erre a határidőre csak egyetlen munka érkezett be „Nescire, quid antequam natus sis, acciderit, id est, semper esse puerum” jeligével, három kötetben és 9 ábrával. Bírálónak Bodogh Albertet és Rózsay Józsefet jelölték ki. Egyöntetűen alkalmatlannak találták a munkát elfogadásra.

Demkó könyve leíró jellegű, a századok szerint tárgyalja az egészségügyi rendelkezéseket, a kórházügyet, az orvos- és gyógyszerészképzést, a kiemelkedő orvosok és gyógyszerészek életútját és munkásságát, ismerteti szakirodalmi tevékenységüket, de csak érinti az orvosi gondolkodás fejlődését, nem elemzi a járványügy orvosi vonatkozásait. Egy nem orvos szerzőtől többet nem lehetett kívánni, bár a későbbi kritikák elsősorban ezt hiányolták Demkó munkájában. Könyve jó összegzése a magyar orvosi és gyógyszerészeti rend történetének, forrásmunka, amely a további kutatást kívánta szolgálni. A pályadíjat odaítélő bizottság sem kívánt többet Demkótól, hiszen orvos társszerző a munka kiegészítésére nem vállalkozott.

e) A közös forrásmunkák

---

¹⁹⁵ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései iratanyaga.

Az előzőekben számos lengyel és magyar orvostörténeti kutatásról szóltunk, s ami az orvostörténet egyetememes művelését illeti, ott felfigyelhetünk a közös forrásmunkákra. Mind a lengyel kutatók, mind a magyarországiak elsősorban a nagy német forrásmunkákra támaszkodva kezdték meg kutatásaikat, s a fiatal lengyel kutatók munkáját, egyben az orvostörténetet is hallgató egyetemisták tájékozódását segítő Hechel lefordította számukra Heinrich Haeser 'Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten' c. alapművét, amelynek német kiadása 1875 és 1882 között látott napvilágot, a teljes lengyel fordítás 1886-ra jelent meg.¹⁹⁶ A magyarországi kutatók majd mindegyike hivatkozik Haeser alapművére, de az itteni egyetemi hallgatóknak nem állt rendelkezésére e kötet magyar fordítása, sőt abból a közgyűjteményekbe is kevés példány került be. Így a lengyel kutatók komoly előnyt szereztek azzal, hogy a hiteles alapadatokat a XIX. század közepéig legjobban összefoglaló alapmunkához mindnyájan könnyen hozzá tudtak jutni, s ez nagy segítséget jelentett az orvostörténet búvárlóinak.

Ami a további közös forrásmunkákat illeti: a kutatók szívesen használták Daremberg,¹⁹⁷ Hirsch,¹⁹⁸ Puschmann,¹⁹⁹ Pagel és Neuburger²⁰⁰ alapos, a pozitivistá történetiszemléletet tükröző, adatgazdag köteteit.

---

¹⁹⁶ Historia medycyny. Przekład dzieła Haeser Heinricha „Lehrbuch der Geschichte der Medicin” 1875. Tom. 1. Medycyna wieków starożytnych i średnich. Przez Aleksandra Heinricha, dokonany przez H. Łuczakiewicza. Warszawa, 1876. Zapomoga Kasy im. J. Mianowskiego. 354 p.; Tom. 2. Dzieje medycyny nowożytniej. Warszawa, 1886. Zapomoga Kasy im. J. Mianowskiego. 10, 1062 p.

¹⁹⁷ Ch. V. Daremberg: Histoire des sciences médicales, comprenant l'anatomie, la physiologie, la médecine, la chirurgie et les doctrines de pathologie générale. Vol. I–II. Paris, 1870. Baillière.

¹⁹⁸ A Hirsch: Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker. Vol. I–VI. Wien – Leipzig, 1884–1888. Urban & Schwarzenberg.

¹⁹⁹ Th. Puschmann: Geschichte des medizinischen Unterrichts von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig, 1889.

²⁰⁰ J. Pagel: Biographisches Lexikon hervorragender Aerzte des 19. Jahrhunderts. Berlin – Wien, 1901. Urban & Schwarzenberg.; M. Neuburger – J. Pagel: Handbuch der Geschichte der Medizin. Vol. I–III. Jena 1902–1905. G. Fischer Verlag.

11. Orvosi kapcsolataink a dualizmus éveiben

a) A Krakkói Orvosi Társaság megalakulása (1866)

Krakkó szellemi életében hasonló folyamatok játszódtak le, mint a Habsburg-birodalom más területein, azzal a különbséggel, hogy ott az elvesztett függetlenség visszaállításaért folytatott küzdelmet kapcsolták össze a tudományos élet reformjaival, küzdöttek az egyre élesebb formában jelentkező germanizálással szemben. A szűken vett Krakkóra jellemző, hogy a Kollataj-féle reformok (1780-as évek) következtében a tudományos élet nemzeti jellegének kidomborítása tekintetében előbbre voltak, mint a Monarchia más népei, de éppen a nemzeti függetlenség elvesztése miatt később jelentkezett az egyes szakmai nyelvek megújításának, a szaktudományi társulásnak és a szaksajtó megteremtésének gondolata. Hosszú ideig ezt az Akadémia szerepét betöltő krakkói Tudománybarátok Társasága (1815) pótolta,²⁰¹ amely együttműködve az egyetemmel, az egész lengyel és krakkói tudományos élet felett ellenőrzést gyakorolt. Összekötő kapocs szerepét játszotta a hazai és a külföldi tudományos körök között, bár hazai vonatkozásban – éppen a három részre való szakadás miatt – nem tudta feladatát maradéktalanul betölteni. Később a szakbizottsági jellegű felosztása sem volt alkalmas az egyre specializálódó szaktudományok összefogására és irányítására. Jogos igényként merült fel az egyes szaktudományok és társaságok felett álló, munkájukat összefogó Akadémia felállítására. E munkában jelentős szerepet játszott Józef Majer, a krakkói egyetem orvosprofesszora, a lengyel orvostörténelem egyik kimagasló egyénisége.

*

---

²⁰¹ A Towarzystwo Naukowe Krakowskie (TNK) történetéről lásd részletesebben: Rederowa, Danuta: *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872. Karta z historii organizacji nauki polskiej pod zaborami*. Kraków, 1998. Polska Akademia Umiejętności. 322 p., 20 t.

A tudományos élet teljes átszervezése előtt az orvostudomány a Tudománybarátok Társaságában a természettudományi szakbizottsághoz tartozott. Mivel e bizottság elnöke nem mindig volt orvos, így számos sérelem érte az orvosokat a könyvkiadás, a publikálás és az irodalmi kiadás területén. Az önálló orvosi társaság megszervezésére az első javaslatot 1855-ben tették, amely az adott politikai viszonyok között megvalósíthatatlan volt. Már 1859-ben, a történeti Lengyelország más területein, így Poznańban és Lesznóban megalakultak a külön alapszabályokkal működő orvosi társaságok, sőt még ebben az évben Párizsban, az emigrációban élő lengyel orvosok is megszervezték a maguk tudományos körét.

Ebben az időben a krakkói értelmiség elsősorban az ősi egyetem autonómiájának visszaállítását szorgalmazta és került a tudományos társaság belső átszervezésének ügyét. Az egyetem autonómiáját 1860-ban állította vissza a Lembergben működő Helytartótanács. Ezután indulhatott meg a krakkói orvosok külön tudományos körének és szaksajtójának megszervezése. Ebből a szempontból a legjelentősebb állomás az *első lengyel orvosi hetilap*nak, a 'Przegląd Lekarski' első számának a megjelenése volt (1862. április 5.). A lap hivatalosan a Tudománybarátok Társaságának kiadványa volt, szerkesztőségét és anyagi fenntartását a társaság pénztára fedezte. A lap létrehozásában és szerkesztésében nagy szerepet játszott az első jelentős lengyel orvostörténész, Józef Oettinger és Józef Dietl, a krakkói egyetem professzora és ismert nemzeti politikus. Itt kerültek azután közlésre a lengyel orvostudomány legfrissebb kutatási eredményei és az egész krakkói orvostársadalmat érintő hírek.

A 'Przegląd Lekarski' 1866. február 1-jei számában Aleksander Kremer nyílt levélben fordult a krakkói orvosokhoz, hogy alakítsák meg külön testületüket. A felhívás élénk visszhangot váltott ki. Már az első héten huszonegyen csatlakoztak Kremerhez és hamarosan megalakították az „alapítók körét”. Közöttük találjuk – a már

említett – Józef Oettingert, Józef Dietlt és a krakkói egyetem majdnem minden orvostanárát. Az „alapítók köre” Kremert, Feleckit és Sciborowskit bízta meg az alapszabály tervezetének elkészítésével. Oettingert, Doskowskit és Stepanowskit pedig a társaság ügyének képviselőjére kérték fel a helyi és az országos hivataloknál.

A lemergi Helytartótanács 1866. június 18-án kelt levelében már arról értesítette az „alapítók körét”, hogy az uralkodó hozzájárult a társaság alapításához és egyben kérte az alapszabály benyújtását. Ezt az 1866. november 7-én kelt levélben elfogadták és hivatalosan is elismerték a Krakkói Orvosi Társaságot.²⁰²

Az új társaság első hivatalos ülését 1866. december 3-án tartotta, ahol először a tisztségviselőket választották meg. Elnökké Aleksander Kremert, alelnökké Oettingert, főtitkárrá Władysław Sciborowskit, ügyvezető titkárrá pedig Adam Czyzewskit fogadták el, majd az igazgatótanácsba Józef Dietlt és Józef Majert választották meg. Az alakuló ülésen 43 krakkói orvost vettek fel hivatalosan a társaságba és a létszám a következő években már elérte a háromszázat.

A Krakkói Orvosi Társaság alapszabálya pontosan körülírta a szervezeti felépítést, a tisztségviselők megválasztásának módját, hivatali idejük időtartamát és meghatározta a társaság tudományos céljait. Hivatalos nyelvvé a lengyelt és társasági megszólításnak a „kolléga” elnevezést nyilvánította. Természetesen a nem lengyelek számára lehetővé tette, hogy németül vagy anyanyelvükön szóljanak a társaság tudományos ülésein. A társaság feladatának tekintette az orvostudomány egészét felölelő témák feldolgozását, a korszerű tudományos elméletek és gyógyítási módok népszerűsítését, valamint a lengyel nyelvű szakirodalom elterjedésének elősegítését.

---

²⁰² Lásd részletesebben:

– J. Bogusz – K. Lejman: *W setną rocznicę Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego 1866–1966*. Kraków 1966.

– *Księga jubileuszowa – Towarzystwo Lekarskie Krakowskie*. Pod red. Igora Gościńskiego i Aleksandra B. Skotnickiego. Kraków, 2006. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. 141 p.

A társaság rendszeresen, meghatározott időközönként tudományos előadásokat rendezett, amelyeken betegbemutatót is tartottak. Már a megalakulást követő hetekben javaslatot tettek, hogy a Tudománybarátok Társaságától vegyék át a 'Przegląd Lekarski' szerkesztésének és anyagi fenntartásának gondját. Ez 1869-ben valósult meg és a lap szerkesztésében vezető szerepet játszott Majer, Skobla és Oettinger, akik az orvosi könyvkiadást is irányították. Saját kiadásban jelentették meg az alapvető lengyel nyelvű monográfiákat, fordításokat és szorgalmazták az egységes lengyel terminológiai szótár kiadását. (Első kiadványaik között szerepelt Virchow könyvének lengyel fordítása; tegyük hozzá, hogy az MTA 1873-ban választotta tagjai sorába őt, s először 1878-ban adtak ki fordításban Virchow-könyvet.)

Nem sokkal a Krakkói Orvosi Társaság megalakulása után felvették a kapcsolatot a legnagyobb lengyel orvosi társasággal, a Galíciai Orvostudományi Társasággal. 1867. december 2-án a két társaság vezetője tanácskozást tartott Lembergben a közös kérdésekről és az együttműködést elősegítő gyakorlati tennivalókról. Ennek köszönhető, hogy már 1868. január 4-én közös tudományos ülést tartottak az orvostudomány aktuális problémáiról és ezek az összejövetelek a következő években rendszeressé váltak. A 'Przegląd Lekarski'-t az egész lengyel orvostudomány közös fórumává alakították át. Csak az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy a két társaság kölcsönösen tiszteletbeli és levelező tagjává választotta a másik szervezethez tartozókat. Magyar vonatkozása is van e két lengyel orvosi társaság történetének, hiszen *a Budapesti Királyi Orvosegylet kapcsolatot tartott fenn a galíciai Orvostudományi Társasággal*, így közvetett érintkezésben volt a krakkóival is.

Az 1860-as évek végén tervezetet készítettek arra vonatkozóan, hogyan lehetne átszervezni a Tudománybarátok Társaságát Akadémiává és ennek érdekében tekintélyes tartománygyűlési képviselőkkel – Alfred Potockival és Jerzy Lubomirskyvel – léptek

kapcsolatba. A bécsi udvar lengyelelles köreinek tiltakozása ellenére 1872. január 28-án elfogadtatták az első lengyel Akadémia felállításának tervezetét. Az erről szóló rendeletet Ferenc József 1872. december 12-én írta alá, egyben József Majer elnöki megbízatást kapott. E tisztségét négyszeri újraválasztással 1891-ig töltötte be.

Az első lengyel Tudományos Akadémia az egész lengyel terület tudományos életét befolyásolta, s jelentős hatást gyakorolt az orosz és a német megszállta területek lengyel szellemi életére.

b) Az 1872-ben megalakult krakkói Lengyel Tudományos Akadémia első elnöke, József Majer

József Majer huszonnégy éves volt, amikor megkezdte egyetemi előadói tevékenységét és a maga korában a legfiatalabbnak számított a tanári karban. Két év múlva a sebészek számára létesített elméleti orvostan professzorává nevezték ki, ami nagy felkészültséget igényelt, hiszen az élettan, a kór- és gyógytan, valamint a gyógyszeratan előadása volt a feladata. Itt az előadások lengyelül és németül folytak, s Majer a sebésztanfolyamon tartott előadásai során döbbsen rá a lengyel orvosi nyelv hiányosságaira. Irodalmi munkásságának első alkotásaival éppen ezeket a hiányosságokat igyekezett pótolni. 1843-ban Sobellel együtt adta ki a 320 oldal terjedelmű anatómiai-élettani szakszótárát számos új szóalkotással, a fogalmakhoz fűződő magyarázattal. E korszak többi irodalmi munkája orvostörténeti, sebészek számára írt élettani, valamint orvos-bibliográfiai tárgyú. Hasonlóan érdekes a lengyel állatorvosképzés megreformálására írt tervezete (1842), amelynek lényege az, hogy válasszák szét a sebészképzéstől és alakítsák meg az állatorvosi tanszéket. Ebben foglalkozott a sebészképzés színvonalának emelésével is, amit úgy képzelt el, hogy emeljék a sebészekről megkövetelt iskolai végzettséget, valamint válasszák el a sebészképzést az egyetemről, hiszen ott ezt csak harmadrangú és lenézett feladatnak tekintik.

Világosan látta a megfelelő sajtóorgánium hiánya miatt előállt helyzetet, hiszen a Tudománybarátok Társaságának rendszertelenül megjelent folyóiratában igen kevés közlési lehetőséget biztosítottak az orvostudomány számára. Ennek érdekében 1838-ban Skobellel együtt megindította az első krakkói orvosi folyóiratot, a „Krakkói egyetem orvosi karának évkönyvét”. Az Évkönyv nyolc éven keresztül részben az egyetem, részben Majer és Skobel magánkiadásában jelent meg. Utolsó számának megjelenése egybeesett Krakkó osztrák megszállásának idejével.

Már tíz éve töltötte be a sebészképzést irányító professzori tisztséget, amikor 1843-ban megválasztották a kar jegyzőjévé és titkárává. Komoly feladatok megoldása várt rá: meg kellett reformálni az egyetem nehézkes adminisztrációját, rendbekellett hozni a közel ötszáz év anyagát felölelő egyetemi levéltárat. E sok energiát igénylő munkát alig egy év alatt elvégezte, amiért a kar dékánja 1844. május 11-én ünnepélyesen elismerő oklevelet nyújtott át neki. A következő évben őt választották meg az orvosi kar dékánjává és ezt a tisztséget az egyetemi autonómia felfüggesztéséig (1853. január 1.) három alkalommal (1845/46, 1846/47, 1847/48) viselte, míg 1848 őszétől 1851 szeptemberéig az egyetem rektora volt.

Dékáni és rektori tisztségviselése alatt szinte ontotta a hasznos reformokat: szétválasztotta az elméleti és a gyakorlati képzést együtt végző tanszékeket, megreformálta a sebészképzést, felállította az állatorvosi tanszéket, szétválasztotta az anatómiai tanszéket anatómiai és élettani intézetekre. Ez utóbbi végrehajtását sokáig akadályozta a bécsi közoktatásügyi minisztérium, s csak 1850. július 24-én fogadta el. Rectorsága alatt arra törekedett, hogy a krakkói egyetem valóban a lengyel kultúra fellegvára legyen és ennek érdekében a különböző tanszékek élére haza kívánta hívni a külföldön emigrációban élő lengyel kiválóságokat: így Adam Mickiewiczet a lengyel irodalom professzori székébe. Mickiewicz 1849. január 4-én Majerhoz írt levelében

elfogadta krakkói tanári állását, de a franciaországi forradalmi események miatt még nem tért vissza hazájába, a „La Tribune des Peuples” baloldali republikánus lapot szerkesztette. Majernek Mickiewicz tanári kinevezéséről szóló javaslatát a bécsi kormány minden indoklás nélkül 1850-ben visszautasította, hasonló módon járt el a kiváló belgyógyász, Adam Raciborski, a szemész Wiktor Szokalski, az orvostörténész Ludwik Gašiorowski és később Mickiewicz helyett ajánlott Ignac Kraszevszki, a XIX. század kiemelkedő regényírója esetében is. Igaz, volt kivétel is, hiszen ebben az időben nevezték ki a krakkói egyetem belgyógyász tanárának Józef Dietlt, a későbbi neves nemzeti politikust, az egyetem nemzetközi szempontból is jelentős orvostudósát.

Az egyetem autonómiájának felfüggesztése után a még lengyel nyelven tartott előadásokat is németül kellett előadni, megszűnt a tisztségviselők választása és erőteljes germanizálás indult meg az egyetem falai között. Az orvosi karon Kozubowski anatómia és Majer élettan professzort felfüggesztették állásából, mivel nem beszélték tökéletesen a német nyelvet. Később ezt Majer esetében úgy módosították, hogy megmaradhat intézetében, csak a tanszék vezetését kell átengednie Jan Czermaknak, a pesti egyetem későbbi tanárának. Sajnos a kiváló képességű, tudományos felkészültségű Purkyne-tanítvány körül kirobbant nyelvi vita hasonmása volt a pestinek. Czermak végül eltávozott Krakkóból, de Majer nem kapta vissza előadói jogát.

A mellőztetés idején már a távozás gondolatával foglalkozott, hiszen az 1857-ben megszervezett varsói Orvossebészeti Akadémia elnöke, Teodor Cychur felajánlotta neki az ottani élettani intézet vezetését. Egyetlen akadály Majernek az 1831. évi lengyel felkelésben való részvétele volt, de még mielőtt döntés született volna ügyében, 1860. március 4-én – a februári pátens értelmében – a krakkói egyetem visszakapta autonómiáját. Ekkor helyezték vissza tanári állásába Majert, adták vissza előadói jogát. Az oktatásban a német nyelv mellett megengedték egyes tantárgyak lengyelül történő

előadását, bár ezt általánosan még nem vezették be. Az egyetem rektorává Józef Dietl választották, aki a következő évtől galíciai tartománygyűlési képviselő és az Államtanács tagja is lett. A kar dékánjává Józef Majert választották meg, aki Dietlrel együtt jelentős reformok végrehajtásába kezdett: több új tanszéket létesítettek, szigorították az oktatás fegyelmét, fejlesztették az orvosi karhoz tartozó klinikai hálózatot. Dietlnek a nemzetgyűlésben kifejtett lengyel politikája Bécs ellenszenvével találkozott és politikai ellenfelei olyan rendelkezést hoztak, hogy a krakkói egyetem rektora nem lehet képviselő, nem folytathat aktív politikai tevékenységet. Így Dietlnek választania kellett: 1865-ben lemondott rektori tisztségéről. Helyébe a karok Józef Majert választották meg, aki hasonló okok miatt mindössze egy évig állt az egyetem élén. A reformpolitikát ellenzők 1866-ban tartománygyűlési képviselőnek jelölték, hogy így távolítsák el a „reformert” az egyetem éléről.

Többé nem viselt egyetemi tisztséget, megmaradt tanszéke élén és csak 1877-ben ment nyugdíjba. A rektori tisztségről való lemondása nem jelentette visszavonulását a tudományos életből. Már 1859-től a Tudománybarátok Társaságának alelnöki tisztségét töltötte be, nagy szerepet játszott a 'Przegląd Lekarski' megalapításában (1862), majd 1866-ban a krakkói Orvosi Társaság megszervezésében.

c) Az Akadémia első alelnöke, Józef Dietl

Dietl sokáig Bécsben élt, de nem tekintette végleges otthonának a császárvárost, állandóan a hazatérés gondolatával foglalkozott. A végleges elhatározást az 1849. év ősze érlelte meg benne: a bécsi forradalommal és a magyar szabadságharccal való rokonszenve miatt a rendőrség figyelemmel kísérte tevékenységét, elsősorban a lengyel emigrációval való kapcsolata után kutattak. Elsősorban ezért fogadta el 1851-ben a krakkói egyetem meghívását a nyugdíjazás következtében megüresült belgyógyászati

klinika élére. Bécsben is úgy ítélték meg, ha Krakkóba távozik, ott jobban ellenőrizhetik tevékenységét és kapcsolatait.

Dietl Krakkóban a gyógyítás, a kutatás és az oktatás centrumát kívánta megvalósítani és munkásságával új korszak kezdődött a krakkói egyetemen. Működésének kezdetén szaktudományának lengyel nyelvvezete még kiforratlan volt, de kiváló előadókészsége és választékos szókincse az orvostudomány régi kifejezéseit átformálta, a tudomány haladásának megfelelő szavakat alkotott. Javasolta a lengyel orvosi szótár újbóli kiadását, a tudomány haladásának megfelelő tankönyvek kiadását. A rendszeres kutatás híveként megfigyeléseit az európai szakirodalom tükrében végezte, a bécsi iskola szellemét ő honosította meg a krakkói egyetemen. Valóban az ő tudományos és oktató tevékenysége emelte ki a lengyel belorvoslást a rokon tudományok nélkül dolgozó empiriából az elméleti tudományok színvonalára.

Az egyetem tanári kara 1861-ben Dietlt választotta meg az egyetem rektorának, aki első rektori beszédében az oktatás szabadságának kérdését tárgyalta. Ebben ismét szót emelt a nemzeti nyelv jogai mellett. Rektori működése alatt részben megvalósíthatta 1852. évi javaslatát, számos új épülettel gazdagította az egyetemet, működési lehetőséget biztosított a lengyel nemzeti mozgalom diákszervezeteinek, segélyegylet és olvasókör néven engedélyezte és szorgalmazta megszervezésüket. A következő évben ismét őt választották meg rektornak, de ekkor már a kormányzati szervek többször is tiltakoztak intézkedései ellen. Már ekkor szóba került esetleges nyugdíjazásának kérdése, mivel csak így volt lehetséges eltávolítása az egyetemről, az egyetemi lengyel ifjúsági mozgalmakkal való kapcsolatainak megszakítása. Erre csak 1865-ben került sor, amikor az egyetem tanári kara ismét Dietlt választotta meg, de a bécsi jóváhagyás helyett azonnali nyugdíjazásáról szóló rendelkezés érkezett meg. Eltávolítása az egyetemről és klinikájáról nem érte meglepetésként, sőt azzal a

megnyugtató érzéssel távozott, hogy megfelelő kezekbe adhatta át intézetét. A következő évtizedek új krakkói orvostanári kara valójában az ő növendékeiből került ki, akik mesterüknek tekintették Dietlt szakmai és nemzeti szempontból.

Az egyetem és a város életét felzaklató nyugdíjazási rendelkezésre volt a válasz, hogy még abban az évben Krakkó városa elnökének (polgármesterének) választotta meg. Magas városi tisztségét felhasználta a tudományos élet megfelelő formáinak megteremtése érdekében is, így nemcsak elvi támogatásáról biztosította a Lengyel Tudományos Akadémia létrehozását Krakkó városában, hanem jelentős anyagi hozzájárulással elősegítette annak megszervezését. Valójában az 1872-ben létrejött Lengyel Tudományos Akadémia²⁰³ méltán választotta őt első alelnökévé és alapítói között ápolja emlékét. Idős kora ellenére kimeríthetetlen energiával rendelkezett, szinte mindenben részt vett, amely a város és a tudományos élet fejlesztését szolgálta. Utolsó tervei között szerepelt a lengyel tudománytörténetet – ezen belül az orvos- és gyógyszerészettörténetet – nyomon követő múzeum megszervezése, amelynek kiállítási anyagát az egyetem anyagából és magángyűjteményekből kívánta biztosítani. Ez az elképzelése nem valósult meg; 1878. január 18-án elhunyt. Dietlt a lengyel orvostörténelem legnagyobb alakjai között tartja számon, nemcsak tudományos és oktató munkássága, hanem közéleti tevékenysége miatt is.

---

²⁰³ Megnevezése 1872-től Akademia Umiejętności, 1918-tól: Polska Akademia Umiejętności; történetéről lásd bővebben:

– Stanisław Czarniecki – Janusz Wiltowski: W stulecie utworzenia Akademii Umiejętności. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Kraków, 1972. Państw. Wydaw. Naukowe. 177 p, 24 t.

– Piotr Hübner: Od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do Polskiej Akademii Umiejętności. Refleksje jubileuszowe Mieczysława Offmańskiego, Tadeusza Sinki, Stanisława Wróblewskiego, Stanisława Kutrzeby. Polska Akademia Umiejętności. Kraków, 2002. PAU, 283 p. (Seria Studia i Materiały do Dziejów Polskiej Akademii Umiejętności, t. 1.)

d) A krakkói Lengyel Tudományos Akadémia magyar mecénása

A lengyel állam területe igen szegény gyógyvizekben, kivételt a Kárpátok vidéke képez, amely tájékon külön jelentőségű Szczawnica gyógyfürdője. A hajdani lengyel–magyar határtól néhány kilométerre fekvő gyógyfürdő és üdülőváros magyar embernek, Szalay Józsefnek köszönheti létét és felvirágzását. A helyiek és a környékeliek által már látogatott gyógyforrás és az egész falu 1829-ben ugyanis Szalay József galíciai kormányzósági tisztviselő tulajdonába került, és innen datálódik a fürdőhely fejlődésének kezdete. Azt, hogy Szalay magyar volt, sőt „ízig-vérig magyar”-nak vallotta magát, számos feljegyzés és a család magyarságának több nemzedéken átívelő megtartása is bizonyítja. A Szczawnicát megvásároló Szalay József nagyszülei 1771 táján – Lengyelország első felosztása idején – kerültek ide, amikor Galíciát a Monarchiához csatolták, és a „galíciai lengyel királyságban” udvarhű hivatalnokok seregére volt szükség. Az ekkor idevetődött hivatalnokok gyermekei ellengyelesedtek, kiváló lengyel hazafiak lettek, így történt ez a Szalayak esetében is. Fiaik, unokáik már itt születtek, lengyel iskolákat végeztek, többnyire lengyel családokkal házasodtak össze.

A szczawnicai fürdőt alapító *Szalay József* (1802–1876) apja – ugyancsak József – udvari tisztviselő lett, lengyel nőt vett feleségül. Ő már Drohobyczban (az anyai nagyszülők birtokán) látta meg a napvilágot. Miután az osztrák hatóságok a 'Kamarabirtokok igazgatósága' néven az ószandeci királyi birtokok felügyeletére új hivatalt hozott létre, a Szalay család a Szepesség közelébe költözött át.

Az apát azután császári biztосként Lembergbe helyezték át, ahol jelentős jövedelemre tett szert, így a becsvágyó család nagy birtokokat vásárolt a czorsztyni járásban, így került 1829-ben tulajdonukba a már említett Szczawnica is. A környék jövedelme újabb területek megvételére ösztönözte a családot, bár a forrással akkor még

nem sokat tudtak kezdeni. 1833-ban meghalt idősebb Szalay József, az ifjabb Szalay ekkor még jogi majd építészeti tanulmányokat folytatott Lembergben, Krakkóban és Bécsben, s csak 1842-ben vette át a birtokok irányítását, ellátva a szczawnicai bírói tisztséget is (ez utóbbira anyja beszélte rá).

Kezdetben nem sok kedvet mutatott a birtokok igazgatásához, de lassan kiderült róla, hogy nem csupán kiválóan képzett hivatalnok, hanem építész, parktervező, környezetalakító tehetséggel is megáldott „menedzser”, aki ráadásul képzőművészek is elfogadható. Nagy fantáziát látott Szczawnicában, kivételes földrajzi helyzetében, gyógyvizében és a környék lenyűgöző szépségében. Saját maga készítette el a falu várossá fejlesztésének építészeti, parkalakítási terveit.

Szczawnica két évtizeden belül a Monarchia legismertebb fürdőinek sorába emelkedett, palackozott ásványvizei is egyre keresettebbé váltak. A település a maga korában valóban csodának számított: Szalay József nemcsak várossá fejlesztette azt, hanem a mai értelemben vett gyógyturizmust szervezett birtokán, gondoskodott ennek reklámozásáról, hírlapi ismertetéséről, s a víz gyógyászati alkalmazásáról készített szakvélemények gyors terjesztéséről. Kórházat, orvosi rendelőket emeltetett, gondoskodott híres orvosok meghívásáról és foglalkoztatásáról. Természetesen az igazi bevételt – s ez volt a gyógyterápiák gazdasági alapja – az idegenforgalom biztosította: szállodák, panziók vendégházak sora épült fel. A különböző vendégházak tulajdonosainak zöme magyar lett, az alkalmazottak többségét is Magyarországról csábították el. A fürdőhely szabadságukat töltő hivatalnokok, írók, művészek kedvelt nyaralóhelyévé vált.²⁰⁴

Csak az érdekesség kedvéért emeljünk ki néhány nevet: Henryk Sienkiewicz, Jan Matejko, Bolesław Prust egyaránt hosszabb időt töltöttek évente Szczawnicában. Írtak,

---

²⁰⁴ Szalay Józsefnek 'Kronika zakładu wód mineralnych w Szczawnicy' c. kéziratban maradt műve és a Szczawnicában levő emlékek alapján.

képeket festettek a hangulatos üdülőkről, ivócsarnokokról, a szakadó esőben is bejárható fedett sétányokról. 'A fáraó' világhíres írója gyakran panaszkodott arról, hogy a vendéglőkben a zenekarok reggeltől estig csak magyar csárdást játszanak. Szalay Józsefet nemcsak vállalkozói tehetségéért, hanem a lengyel irodalomban sokszor megrajzolt rokonszenves alakjáért is tisztelik.

1872-ben Krakkóban megalakult a Lengyel Tudományos Akadémia, amely a három részre szakított lengyel állam lengyelsége szempontjából akkora jelentőségű volt, mint 1825-ben hazánkban a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. A magyar tudományos testület Széchenyi István és más mecénások anyagi felajánlásából működött, a lengyel akadémia nem rendelkezett ilyen támogatói körrel. Már-már a tisztességes „halál” várt a Lengyel Tudományos Akadémiára, amikor az 1876-ban elhunyt Szalay József végrendeletében vagyonának egy részét – a Szczawnicából befolyt jövedelem teljes összegét – a Lengyel Tudományos Akadémiára hagyta. Ez volt az az alap, amelyre a XIX. század végén a lengyel tudományos élet építhetett, s meg is épültek azok az intézményi rendszerek, amelyek Krakkó szellemi életének hírnevét öregbítették. Nem sokkal halála után a Lengyel Tudományos Akadémia megfestette Szalay díszmagyaros portréját, és az alapító tudósok társaságában helyezte el az Akadémia díszcsarnokában.

A Krakkóban székelő Lengyel Tudományos Akadémia varsói tagjai létrehoztak egy másik tudományos akadémiát is, amely 1907-től Varsóban működött (ennek volt egy elődje is, amely 1800 és 1831 között működött ugyancsak Varsóban). 1907-ben Towarzystwo Naukowe Warszawskie néven jött létre a varsói intézmény.

1945 után a krakkói Lengyel Tudományos Akadémiát megszüntették, csak a varsói maradt meg, de 1990-ben – negyven évig tartó kényszerű szünet után – ismét életre hívták a krakkói Akadémiát, amelynek régi épülete előcsarnokában újra látható a

nagylelkű mecénás, Szalay József híres portréja. 2002. május 11-én Szczawnicában felállították emléktábláját, felújították mellszobrát is.

e) Kölcsönös tiszteleti tagságok

A krakkói Lengyel Tudományos Akadémia 1930-ban szétválasztotta reáltudományi osztályait, s létrehozta az önálló orvosi osztályt, amelynek javaslatára az Akadémia 1945-ig két magyar orvost választott tiszteleti tagjai sorába: Szent-Györgyi Albertet és Haynal Imrét.

A lengyel tudósok közül a Magyar Tudományos Akadémia már 1945 előtt is többeket tiszteleti tagjai sorába emelt, köztük azonban nem találkoztunk orvosokkal. Tiszteleti tag lett 1887-ben a történész Zakrzewski, 1924-ben a neves történész Dąbrowski,²⁰⁵ aki több művelődéstörténeti tanulmányában is foglalkozott a lengyel–magyar tudományos kapcsolatok múltjával, 1928-ban lett tiszteleti tag a nyelvész Rozwadowski (aki 1925 és 1929 között volt a krakkói Lengyel Tudományos Akadémia elnöke) és az irodalomtörténész Zdziechowski, a következő évben Kutrzeba (aki 1926 és 1939 között volt akadémiai főtitkár, 1939 és 1946 között pedig elnök), 1930-ban a történész Pappè, 1938-ban pedig a kémia és fizika tudósa, Mościcki.

f) Lengyel orvostanhallgatók a pesti egyetemen²⁰⁶

A magyar szabadságharc bukása után új területei alakultak ki a magyar–lengyel orvosi kapcsolatoknak. Ez részben a már hagyományosnak mondható területeken – az

---

²⁰⁵ Több kutatási anyaga magyar fordításban is megjelent, ezek közül az egyik legfontosabbat nemrégiben V. Molnár László újraközölte: Jan Dąbrowski: Krakkó és a krakkói egyetem szerepe a magyar kultúra történetében. In: V. Molnár László (szerk.): Fejezetek a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok történetéből (15–19. század). Piliscsaba, 2003. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 45– 57. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 27.)

²⁰⁶ Forrás: Semmelweis Egyetem Levéltára. Protocolla susceptionis juventutis - scholasticae in Facultate Medica Regiae Universitatis Pestinensis – A Pesti Királyi Egyetem Orvostudományi Karára felvett hallgatók nyilvántartása 1770–1952. (Ezen belül a dualizmusra vonatkozó kötetek)

További forrás: Album Medicorum. Nomina eorum, qui Incluta Facultate Medica Tyrnaviensi praestitis praestandis in numerum legitimorum Medicinae Doctorum seu ordine recepti sunt. Vol. 1.

egyetemeken és a Monarchiához csatolt lengyel területekkel kapcsolatosan – épültek tovább. Ezek az évtizedek a magyar orvostudomány történetének legfontosabb időszakát jelentik, hiszen a kiegyezésig terjedő időszakban terjesztette ki tevékenységét a pesti orvosi iskola néven emlegetett és Balassa János körül csoportosuló orvostársaság, amely a neoabszolutizmus évei alatt kidolgozta a magyar orvostudomány és orvosképzés megújulását jelentő programját, előkészítette az egészségügy általános rendezésének tervét, amely később az 1876. évi közegészségügyi törvényben nyert igazi formát.

A pesti orvosi iskola tevékenysége az 1867. évi kiegyezés után emelkedett igazi jelentőségre. Balassa János, Lumniczer Sándor, Korányi Frigyes, Hirschler Ignác és még sorolni lehetne a neveket, mind-mind a magyar orvostudomány legnagyobb egyéniségei. Hozzájuk tartozott a legnagyobb és a világon legismertebb magyar orvos is, Semmelweis Ignác, akinek hatása például Krakkóban is jelentős volt. A pesti egyetem orvosi karán, majd a kiegyezés után az ország orvosi közigazgatásában fejtették ki tevékenységüket, s elsősorban nekik köszönhető, hogy a magyar orvostudomány a századforduló Európa medicinájában meghatározó szerepet játszott.

A magyar orvosi kart – ha nem is olyan nagy arányban – továbbra is jelentős számú lengyel ifjúság látogatta, a századfordulóig 21 személy kapott Budapesten orvosdoktori oklevelet, többségük elsősorban Galícia területéről érkezett. A beiratkozott hallgatók száma megközelítette a nyolcvanat.

A Pest-Budán végzetek a következők voltak: 1850/51: *Taffel Lipót*, Podgórze (Galícia); *Karol Rechtenberg*, Lemberg (Galícia); *Listopacki János*, Krakkó (Galícia); 1852/53: *Kriczner Edward*, Oswiencin (Galícia); 1854/55: *Chamajdes Phoebus*, Lemberg (Galícia); 1856/57: *Wite Władysław*, Lemberg (Galícia); 1857/58: *Walewski Fridolin*, Krakkó (Galícia); 1859/60: *Kremniczki Ferenc* (Szepesség); 1861/62:

Simenski Sándor (Szepesség); 1867/68: *Finkelstein Ferenc*, Lisznek (Galícia); *Kowalsik Albert*, Krakkó (Galícia); 1868/69: *Ebner János*, Zolkiew (Galícia); 1869/70: *Bierer Jakab*, Lemberg (Galícia); 1870/71: *Kalewski Stanisław* (Szepesség); 1871/72: *David Miklós*, Stragow (Galícia); *Tetienbaum Miklós*, Kolomea (Galícia); 1872/73: *Dornhelm Leó*, Prsemysl (Galícia).

g) A Budapesti Királyi Orvosegyesület lengyel tiszteleti tagjai²⁰⁷

A XIX. század második felében és a századforduló éveiben a magyar–lengyel orvosi kapcsolatoknak új területe bontakozott ki a legpatinásabb magyar orvostudományi társaságban, a Budapesti Királyi Orvosegyesületben az 1837-ben a pesti és budai gyakorlóorvosok által alapított, a kollegiális szellemet és a továbbképzést célul tűző társaság a XIX. század második felében a legrangosabb hazai orvostudományi fórum lett.

Az egyetem orvosi kara kezdetben távoltartotta magát az Orvosegyesülettől, de a szabadságharc bukását követően, az önkényuralom évei alatt ezen társaság nyújtott fórumot Balassa János körének. Itt fogalmazódtak a magyar orvostudomány fellendítését célzó programok, itt kapott Semmelweis támogatást akkor, amikor a kor orvosi köz- és tudományos élete értetlenül állt felfedezésével szemben. A példákat még sorolni lehetne, említsük csupán *Czermak* gégetükrözési elvének védelmét a prioritás vitában foglalt álláspontot az Orvosegyesület mindig a tiszta tudományos érdekeket védelmezte, viszont elzárkózott az orvostársadalom érdekvédelmétől. A magyar orvostörténelemben felbecsülhetetlen szerepet játszott az orvostudomány társasági kereteinek megszervezésében. Már az önkényuralom ideje alatt külkapcsolatai révén olyan szálakat építet ki az európai orvostudományi társasággal, aminek igazi jelentőségét csak a kiegyezés után tudta a hazai orvostudomány lemérni. Így állandó

---

²⁰⁷ Nyomtatott forrásmunka: A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837–1937. Szerk.: Salacz Pál. Bp., 1938. M. T. I. ny. 313 p., a további kéziratok anyagok a Semmelweis Orvostudományi Szaklevéltárban találhatók.

kapcsolatban állt a krakkói és a varsói Orvostudományi Társaságokkal. Részben ennek a ténynek köszönhető, hogy viszonylag nagy számú lengyel kültaggal büszkélkedhettek. Elsőnek a már említett *Sokolski Félixet* fogadták tagjaik sorába 1845-ben. Vele, mint a varsói Orvostudományi Társaság elnökével is kapcsolatban álltak, 1871-ben meghívták Budapestre, ahol Sokolski szemészeti tárgyú előadást tartott. Haláláról 1891-ben az évi nagygyűlésen – 1891. október 14-én – külön is megemlékeztek.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület 1906 szeptemberében tiszteletbeli tagjai sorába hívta *Bolesław Wiecherkiewiczet*, a krakkói egyetem tanárát, aki részt vett Semmelweis Ignác szobrának felavatásánál és tagja volt a Semmelweis Emlékbizottság nemzetközi tagságának. Ezen évek kapcsolatainak kiemelkedő eseménye volt az 1909-ben Budapesten megrendezésre került IX. Nemzetközi Orvosi Kongresszus, amelyre népes orvos delegációk érkeztek a magyar fővárosba Varsóból és Krakkóból. Összesen 26 lengyel orvos vett részt a kongresszus munkálataiban, előadásokat tartottak és a rendezésben részt vállaltak. A Budapesti Királyi Orvosegyesület a következő lengyel kollégákat választotta tiszteletbeli tagjának: *Theodor Herynget*, *Wysokowicz Władysławot*, *E. Jürgenset*, *Alexander Pawlowskit* Kijevből, *Jan Repchewskit* Szentpétervárról. Ezen a kongresszuson már nem vehetett részt *Mikulicz* neves lengyel sebész, a krakkói egyetem volt tanára, akit az Orvosegyesület még 1901-ben választott tiszteletbeli tagjának, de már előtte is több alkalommal megfordult Budapesten, így az 1894. évi budapesti nemzetközi orvosi és demográfiai kongresszuson, ahol előadást is tartott. Mikulicz nemcsak az Orvosegyesületnek, hanem a Magyar Sebész Társaságnak is külföldi tagjai közé tartozott.²⁰⁸

---

²⁰⁸ Iratanyagát lásd: Semmelweis Orvostudományi Szaklevéltár. Bp-i Kir. Orvosegyesület Levéltára, 1891. (lelőhely: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár)

h) Jan Mikulicz, a krakkói Orvosi Társaság elnöke és kapcsolata a magyar sebészekkel

A XIX. század végének volt kiváló sebésze Jan Mikulicz, akinek pályafutása egyszemélyben is jelképezi a századforduló lengyel értelmiségének sorsát. Az Ausztria–Magyarországhoz tartozó Galíciában született, pályafutása alatt három egyetemen is tanár lett és halála után három nép – az osztrák, a német és a lengyel – orvostudománya is magáénak mondta életművét. Valójában lengyelnek mondta magát, de az adott kor körülményei miatt ezt nyíltan nem vallhatta meg.

1875-ben avatták orvosdoktorrá. Eredetileg nőorvos akart lenni, de végzésének idején nem volt Bécsben üres szülész- és nőorvosi állás. Neumann révén Billroth klinikájára került gyakornoknak, később Billroth első asszisztense lett, ami fiatal kora mellett a legnagyobb elismerést jelentette neki. Ebben az időben megházasodott, osztrák felesége (Henriett Pacher) később a pályafutását nem egyszer befolyásolta. Bécsi éve alatt kapcsolatba került az osztrák fővárosban működő lengyel hazafias körrel és talán ennek hatása alatt pályázta meg 1881 végén a megüresedett krakkói sebészstanári állást, bár ebben az évben Grácba és Halléba is hívták.

Billroth ajánlása ellenére krakkói kinevezése nem volt zökkenőmentes. A krakkói katedrát tizedmagával pályázta meg és az egyetem tanári kara csak a harmadik helyen terjesztette fel a bécsi Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak. Kifogásként – kiváló minősítése ellenére – hozta fel, hogy nem ismeri a lengyel orvosi nyelvet és attól tartanak, hogy nem képes anyanyelven előadásokat tartani. Ennek ellenére Mikulicz nyerte el a krakkói tanszéket, és a kinevezését ellenzők meglepetésére 1882. szeptember 7-én székfoglaló előadását (A jodoform használata a sebkezelésnél) hibátlan lengyel orvosi kifejezésekkel mondta el. Előadását még abban a hónapban a lengyel orvosi folyóirat, a 'Przegląd Lekarski' is leköszölte, a szerkesztőség külön is üdvözölte Mikuliczot.

Mikulicz kinevezésében nagy szerepet játszott az a bécsi számítás, hogy a hazai környezettől sokáig távol élt lengyel tudós az osztrák oktatási politika exponense lesz Krakkóban. Ez a számítás hamarosan megdőlt, hiszen Mikulicz még ebben az esztendőben olyan egyetem és intézetfejlesztési tervet dolgozott ki, ami felháborította a bécsi köröket. Végül is 1884. december 6-án elfogadták az új krakkói sebészeti klinika felépítésének tervét. A részletes tanulmány és tervezet kidolgozásával Mikuliczot bízták meg, az építési költségeket viszont 40 ezer koronában jelölték meg. Ez viszont a költségek felét sem tette ki, így Mikulicz Krakkó tehetős polgáraihoz fordult segítségért. A hiányzó pénz közadományozásból gyűlt össze.

A klinika szervezésével kapcsolatban több egyetemi város (Bécs, Halle, Heidelberg, Bonn, Berlin és Budapest) hasonló intézeteit kereste fel. Ezek közül a legnagyobb hatást Mikuliczra a budapesti sebészeti klinikák gyakorolták, amelyek szervezettségében tervei megvalósulását látta. A magyar kollégákkal való találkozás élménye sokáig emlékezetes maradt számára, főleg a Lumniczer Sándorral töltött idő. Erről később emlékiratában hosszasan írt.

A sok-sok vita ellenére a krakkói évek Mikulicz számára jelentősek voltak. A kezdeti egyetemi ellenállás hamar feloldódott és az egyik legnépszerűbb tanárrá vált Krakkóban. Kollégái elismerését jelentette, hogy már 1885-ben a krakkói Orvostársaság alelnökévé, 1886-ban pedig elnökévé választották. Nem várta meg az új krakkói klinika átadását, hanem egy külföldi meghívást elfogadva, 1887. április 1-jén foglalta el új tanszékét a königsbergi egyetemen, ahol nem került ismeretlen környezetbe. Tanártársainak többségét már régebből ismerte, így baráti kapcsolatban állt Karl Chunnal és Felix Dahnnal. Ugyanakkor nem szakadt meg kapcsolata a lengyelséggel, hiszen a tengeri kikötővárosban jelentős lengyel polgárság élt, akiknek hazafias és tudományos társaságait gyakran látogatta.

Königsbergi működése alig három esztendeig tartott, mivel 1889 őszén egyszerre két egyetemre – Halléba és Wroclawba – is meghívták. Végül a wroclawi egyetem sebészeti intézetének vezetését vállalta el, és 1890 elején átvette új klinikájának irányítását. Döntését erősen befolyásolta egészségi állapota, hiszen nehezen bírta a königsbergi klímát és ez idő alatt elég sokat betegeskedett.

Wroclawi működésének kezdete egybeesett az új sebészeti klinika építésének befejezésével. Tanári működését még a rossz feltételeket biztosító épületben kezdte el, de 1891 áprilisától már korának talán legkorszerűbben felszerelt intézetében folytatta. Wroclaw végre azt nyújtotta neki, amire szakmai szempontból is vágyott, sőt 1894-ben – Billroth halála után – felajánlották neki a bécsi klinika vezetését, de az ajánlatot nem fogadta el. Wroclawban igazán otthon érezte magát és fáradtságos műtőorvosi és tanári munkája mellett bekapcsolódott a város szellemi-társadalmi életébe, szoros kapcsolatot tartott fenn a helyi lengyel hazafias körökkel, sőt jelentős összegeket költött a lengyel történelmi múlt emlékeinek megmentésére. Híres gyűjteményt alakított ki a lengyel festők műveiből, de hasonló könyvritkaságokat őrzött könyvtárában is.

1903 elején meghívták az Egyesült Államokba előadások megtartására, aminek még abban az évben eleget tett. Visszatérése után elsőnek használt Európában műtéteknél cérnakesztyűvel védett gumikesztyűt. A következő évben Japánba szándékozott utazni, de betegsége és halála ebben megakadályozta. Már 1904 őszén gyomordaganatot állapított meg magán és még azon év októberében Eiselsberghez utazott Moszkvába. Itt 1905 januárjában műtétet hajtottak rajta végre és már úgy látszott, hogy felgyógyul betegségéből, hiszen áprilisban katonatorvosi tanfolyamot tartott. Állapota azonban rohamosan romlott, májusban újabb műtétnek vetette alá magát, s 1905. június 14-én Wroclavban elhunyt.

Korai halála megdöbbenést keltett nemcsak Wroclawban, hanem Európa összes egyetemén. Halálának híre elsőnek Krakkóba érkezett meg, ahol néhány nap múlva tudományos emlékülésen emlékeztek meg róla, a helyi sebészeti klinika újjászervezőjéről és lengyel hazafiról. A magyar orvosi szaksajtó is tisztelgett emlékének, hiszen élete végéig szoros szálak fűzték a magyar orvostudományhoz.

Mikulicz maradandó emléket hagyott a sebészet tudományában, számos ma is használatos műszert szerkesztett és alkalmazták műtéti eljárásait. Billroth tanítványaként egykori mestere iskoláját képviselte, de maga is iskolateremtő tevékenységet fejtett ki, hiszen a századforduló első évtizedeiben tanítványait megtalálhatjuk a jelentős német és lengyel egyetemeken.

i) Leon Wachholz

A XIX. század második felében az orvostudomány általános fejlődését nagyban elősegítette a bakteriológia, a mikroszkópos technika felfedezéseinek általánosítása, de még inkább a közegészségügyi szemlélet előretörése. Ezek az önálló orvosi szaktudományok kialakulását segítették, amit – egyebek között – a törvénytörvényesítési orvostan fejlődésén mérhetünk le. A törvénytörvényesítési orvostan sokáig csak összekötő kapocs volt az orvostudomány és az igazságszolgáltatás között. A XIX. század utolsó évtizedeiben, éppen a közegészségügy és az általános orvostudomány eredményeinek felhasználásával az egyik legösszetettebb és széles körű ismereteket követelő orvosi szaktudománnyá vált. Ekkor dolgozták ki módszertanát és vetették meg alapjait. Ebben nagy szerepet játszott Brouardel, Lacassagne, Tylor, Hofmann, Heberda, Tamasia, Strassmann és a lengyel Leon Wachholz, aki 200 nagyobb tanulmányával, több ezerre tehető igazságügyi-szakértői véleményével kora kiemelkedő szaktekintélye volt.

Orvosi oklevelének megszerzése után 1891-ben került a krakkói egyetem törvényszéki orvostani intézetébe, 1894 februárjában magántanári képesítést szerzett 'A felkarcsontfejek elcsontosodási folyamatának jelentősége régi holttesteken' című disszertációja alapján. Még ebben az évben ideiglenesen megbízták a lemergi egyetem törvényszéki-orvostani intézetének vezetésével és egy év múlva tért vissza Krakóba, hogy átvegye az egyetem intézetét a nyugdíjba vonult Halban professzortól.²⁰⁹

A rendkívüli munkabírási Wachholz az oktatás mellett széles körű tudományos munkásságot is kifejtett. Állandóan figyelemmel kísérte az orvostudomány és az igazságügy fejlődését és a kettő kapcsolatának vetületeként kidolgozta annak törvényszéki-orvostani módszertanát. Kutatásainak eredményeit több nyelven publikálta, s munkásságának híre hamarosan külföldön is ismertté vált. Orvosi munkái főleg lengyel nyelven jelentek meg, ezek közül is a legjelentősebb a törvényszéki-orvostani kézikönyve, több kiadást megért bonctechikai kézikönyvei. Német nyelvű kiadványaiban a méregtannal foglalkozott, valamint fejezeteket írt Heberda és Schmidtmann kézikönyveibe.

Állandó szakmai levelezésben állt szaktudománya európai hírű nagyságaival, így Heberdával, Knud Sanddal, Walther Brunnel, Günther Schmidttel és a magyar Kenyeres Balázssal. Rajta keresztül ismerték meg Wachholzot Magyarországon is.

A századfordulón Wachholz nemzetközileg elismert szakember volt és az orvosi kutatások mellett sem szakadt el az irodalomtól és a nemzeti mozgalomtól. Kezdeményezésére alakult meg a krakkói Grand Hotel kávéházában a Chronowski Klub. (Chronowski a XIX. század közepén Krakó szellemi életének egyik vezetője volt, az 1863. évi lengyel felkelésben tisztként vett részt és a bukás után külföldre

---

²⁰⁹ Lásd részletesebben a következő munkában: Stanisław Kościński: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografię lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. XVII, 665 p., 1 t.

menekült.) A krakkói haladó lengyel értelmiség képviselői találkoztak itt rendszeresen. E klub tagja volt többek között Żeromski és Reymont. Wachholz maga is foglalkozott irodalommal, számos Goethe- és Shakespeare-fordítását, valamint irodalomtörténeti tanulmányát adták ki, de művészi szinten illusztrált anatómiai atlaszokat.²¹⁰

Több lengyel és külföldi tudományos társaság választotta tagjai sorába: így 1894-től a Lengyel Természettudományi Társaság, a New York-i Törvényszéki Orvostani Társaság (1901), a Német Igazságügyi Orvosi Társaság (1914) választotta tagjai közé. 1930-tól a Lengyel Tudományos Akadémia tagja, közvetlenül a második világháború kitörése előtt választották tiszteletbeli tagnak a Nemzetközi Törvényszéki és Kriminológiai Orvosi Társaságba.

---

²¹⁰ Mieczysław Skulimowski: *Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Akademii Medycznej w Krakowie*. Kraków, 1964. UJ. p. 156.

12. Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok a két világháború közötti időszakban. Az orvostörténet-írás új korszaka

a) Orvostörténet-írás Magyarországon

Demkó Kálmán idézett könyvének megjelenése²¹¹ valóban ösztönző hatást gyakorolt az orvos történelemmel foglalkozó szakemberekre, egyben egy korszakot is lezárt. Újabb nemzedék jelentkezett, amelynek célja nemcsak e mű kiegészítése, hanem a speciális magyar vonatkozások, elsősorban orvosi problémák feltárása lett. E munkában már – halála miatt – nem vehetett részt Purjesz Zsigmond, többen elfoglaltságuk miatt hátat fordítottak az orvostörténelemnek (Tihanyi Mór, az ifjabb Purjesz, Bókay stb.) Az orvostörténeti előadások színhelye – e vonatkozásban is nagy hagyományokkal rendelkező – Budapesti Kir. Orvosegyesület volt, ahol – tekintettel az egyetemi tanszék hiányára – 1901-ben Hőgyes Endre javaslatot tett a magyar orvosi múlt írott és tárgyi emlékeit összegyűjtő és megőrző orvostörténeti múzeum létesítésére szakosztályi rendszeren belül e szakterület megfelelő kereteinek kialakítására. Támogatói Győry

---

²¹¹ Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. Lócse, 1894. 555 p.

Tibor, Temesváry Rezső,²¹² Réczey Imre,²¹³ Tauffer Vilmos,²¹⁴ Tóth Lajos,²¹⁵ Elischer Gyula voltak, de maguk mögött tudhatták Korányi Frigyes²¹⁶ is. Az orvostörténeti múzeum alapítására tett javaslatot végül 1904. szeptember 15-én elfogadták,²¹⁷ szakosztályi szinten pedig elismerték – az orvostörténelem támogatására – az Orvostörténeti Múzeumbizottságot, amelynek első elnöke Högyes Endre lett. (1905-ben Orvostörténeti Múzeumi Szakbizottsággá alakult át és Högyes Endre – betegségére hivatkozó – lemondása után Elischer Gyulát választották elnökké, tagjait Grósz Emil, Klasz Pál és Politzer Alfréd kinevezésével bővítették.) Nem túlzás az, hogy e

²¹² Temesváry Rezső néhány orvostörténeti témájú írása:

- A bábamesterség Magyarországon 100 év előtt. = Bába-Kalauz, 1898. pp. 65–73, 81–89.
- A budapesti kir. orvosegyesület könyvtárának története és jelen állapota. In: Török Lajos – Temesváry Rezső (szerk.): A budapesti kir. orvosegyesület könyvtárának szakkatalógusa. Bp., 1898. pp. I–XXI.
- Előítéletek, népszokások és babonás eljárások a szüléset körében Magyarországon. Bp., 1899. 120 p.
- Volksgebräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugeborenen in Ungarn. Ethnographische Studien. Leipzig, 1900. VIII, 146, [2] p.
- A szüléset haladása a XIX. században. = Orvosi Hetilap, 1901. No. 6. Melléklet. pp. 1–14.
- Die Fortschritte der Geburtshilfe im XIX. Jahrhundert. = Pester med.-chir. Presse, 1901. pp. 320–324, 355–357, 402–405, 428–431, 449–451, 500–504, 523–526.
- A magzati szívhangok felfedezésének századik évfordulóján. = Orvosi Hetilap, 1921. pp. 453–454.
- Berühmte ungarische Aerzte im Auslande. = Pester Lloyd, 1922. No. 35. pp. 10–12.
- Hirneves magyar orvosok külföldön. = Magyar Orvos, 1922. pp. 81–82., p. 99., pp. 114–119.
- Előítéletek, népszokások és babonák a hószám és terhesség körül. = Teleia, 1932. pp. 56–61, 72–79.

²¹³ Réczey Imre néhány orvostörténeti témájú írása:

- A budapesti kir. orvosegyesület története. In: A budapesti kir. orvosegyesület 1880-diki évkönyve. Bp., 1880. Függelék. pp. 1–240.
- A budapesti kir. orvosegyesület története. = Orvosi Hetilap, 1880. 993–998. has.
- Geschichte der kön. Gesellschaft der Aerzte in Budapest. (Auszug.) = Pester med.-chir. Presse, 1880. pp. 822–824.
- A sebészet újabbkori haladása. Bp., 1910. [4], 478, [1] p. (Markusovszky-féle egyetemi jubiláris előadások.)

²¹⁴ Tauffer Vilmos néhány orvostörténeti témájú írása:

- A méhfibroma jelentősége egykor és most. = Orvosi Hetilap, 1906. pp. 19–24.
- 25 év myoma terapiája. Balassa előadás. Bp., 1908. 52 p., 10 t.
- A bába-tanítás története egyetemünkön. In: Högyes Endre: Emlékkönyv. Bp., 1896. pp. 340–355.
- A bába-képezde jubileuma. = Szabadság [Nagyvárad], 1898. No. 8. p. 1.
- Visszapillantás a magyar balneologia múltjára. = Orvosi Hetilap, 1931. pp. 437–441.

²¹⁵ Legismertebb orvostörténeti témájú írása: Csátary Lajos – Tóth Lajos: Az Országos Közegészségi Tanács ötvenéves működése. Bp., 1918. 125 p., 1 t.

²¹⁶ Korányi Frigyes orvostörténeti témájú írásaiból:

- Visszaemlékezés gróf Andrássy Gyula utolsó betegségére. = Orvosi Hetilap, 1890. pp. 94–96.
- Baross Gábor volt m. k. kereskedelmi minister betegsége. = Orvosi Hetilap, 1892. pp. 274–276.

²¹⁷ Kapronczay Károly: A Budapesti Kir. Orvosegyesület orvostörténeti múzeuma. = Orvosi Hetilap, 1975. pp. 101–103.

szakbizottság nemcsak a múzeum létrehozásában játszott szerepet, hanem a hazai orvostörténeti kutatás megszervezésében is döntő tényező lett. Tagjai sorában találjuk az orvostörténelem avatott kutatóit, sőt már ebben az időben orvostörténeti munkásságuk elismeréseként tiszteletbeli tagsággal tüntették ki Pagelt, Fesslt és Baast. Az Egyesület múzeumát 1909. augusztus 12-én nyitották meg, amely az első hazai gyűjteményt jelentette. A múzeum alapjainak lerakásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Győry Tibor, aki nemcsak a múzeum és a könyvtár felügyelőjeként működött, hanem az orvosegyesület keretei között kezdte el orvostörténeti munkásságát is. Első jelentős előadása Czermak gégetükrözéséről hangzott el, majd 1906-ban Semmelweis magyarságát bizonyította levéltári dokumentumok alapján. 1902-től Győry vette át a budapesti orvosi karon Purjesz elárvult előadásainak megtartását, 1918-ban rendkívüli, 1936-ban rendes tanárrá nyilvánították e tárgykörben.

A századforduló évei magyar orvostörténet-írásának ismertetésénél szólnunk kell néhány olyan munkáról, amelyek szerzői csupán egy-egy alkalommal foglalkoztak a medicina múltjával, így munkáik hamar feledésbe merültek. Ezek sorában kell említenünk Vámosy István: 'Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban',²¹⁸ Párkányi Dezső: 'Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században',²¹⁹ Lauschmann Gyula: 'Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfehérvár

---

²¹⁸ Vámosy István néhány orvostörténeti munkája:

– Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony, 1901. XVI, 307 p.

– Ilona és Judit, az összenőtt pozsonyi ikerpár. Élte 1701–1723-ig. = Híradó [Pozsony], 1929. No. 191. p. 4.

– Verjüngungsmethoden in der Vergangenheit. = Med. Welt, 1929. pp. 985–986, 1274–1275.

²¹⁹ Párkányi Dezső: Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században. Székesfehérvár, 1913. VII, 312 p.

városára’ (1898),²²⁰ Arányi Erzsébet: ‘Fertőző betegségek Magyarországon 1600–1650 között’ (1911) című munkákat.

A századforduló éveiben jelentkező orvostörténeti kutatók elsősorban az újabb források feltárását, rendezését és a magyar orvostudomány helyének – az egyetemes orvostörténelmen belüli – kijelölését tűzték célul.²²¹ A forráskutatás területén hatalmas munkát végzett Magyary-Kossa Gyula, akinek 1929–1940 között megjelent négykötetes ‘Magyar orvosi emlékek’ című munkája az egyik legfontosabb forrásgyűjteménye hazai szakirodalmunknak.²²² Győry Tibor elévülhetelen érdemeket szerzett a magyar orvoscépzés feldolgozása területén, de az orvostörténelem majdnem minden problémájával foglalkozott. Tanítványai köréből került ki a két világháború közötti időszak kiemelkedő tudású orvostörténész nemzedéke (Bálint Nagy István, Herczeg Árpád, Hints Elek, Daday András, Elekes György, Korbuly György,²²³ Mayer Kolos

---

²²⁰ Lauschmann Gyula néhány orvostörténeti témájú írása:

– A magyar királyok betegsége és halála. = Székesfehérvári Hírlap, 1903. No. 85. pp. 3–4, No. 86. p. 3., No. 88. pp. 3–4., No. 89. p. 4., No. 91. pp. 3–4., No. 92. p. 4.

– Fejérvármegye régi tiszti főorvosai. = Székesfehérvári Hírlap, 1908. No. 120. p. 3., No. 121. p. 4., No. 123. pp. 3–4., No. 124. pp. 3–4., No. 126. p. 3., No. 127. p. 4., No. 129. p. 4., No. 132. p. 3., No. 135. p. 3.

– A nagy kolerajárvány története Fejérvármegyében. = Székesfehérvári Hírlap, 1909. No. 7. pp. 3–4., No. 9. pp. 3–4., No. 11. p. 3., No. 12. p. 3., No. 13. p. 3., No. 17. p. 3., No. 18. p. 3., No. 21. p. 4., No. 22. p. 4., No. 24. p. 4., No. 27. p. 4.

²²¹ Antall József: Az orvostörténelem helyzete Magyarországon. = Orvosi Hetilap, 1981. pp. 555–560.

²²² Lásd Magyary-Kossa Gyula id. forrásmunkáját.

²²³ Korbuly György néhány orvostörténeti témájú írása:

– A budapesti orvostani tanártestület „Wesprémi István” könyvtára. = Orvosi Hetilap, 1943. pp. 147–149.

– A százéves Orvosegyesület. = Búvár, 1937. pp. 838–840.

– Un centenaire dans la vie scientifique. La Société Royale des Médecins de Budapest. = Nouv. Rev. Hongrie, 1937. pp. 462–465.

– A Budapesti kir. Orvosegyesület története (1837–1937). In: A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837–1937. (Szerk.: Salacz Pál). Bp., 1938. pp. 83–313.

– A magyar–finn orvosi kapcsolatok történelmi fejlődése. – Unkarin ja Suomen lääkärien yhteistoiminnan historiallinen kehitys. = Orvoscépzés, 1939. pp. 431–454.

– Aquincum orvosi emlékei. – Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum. Bp., 1934. 48 p. (Dissertationes Pannonicae I. 3.)

– Egészségápolás. In: Magyar művelődéstörténet. 1. köt. Ősműveltség és középkori kultúra. Bp., 1939. pp. 355–371.

– Egészségügyi állapotok. In: Magyar művelődéstörténet. 2. köt. Magyar renaissance. Bp., 1939. pp. 365–380.

– Az állami egészségvédelem felé. In: Magyar művelődéstörténet. 4. köt. Bp., 1941. pp. 395–418.

– The travels of Richard Bright in Hungary in 1815. = Hung. Quart., 1938. pp. 152–159.

– Adatok az aether-narkosis magyarországi történetéhez. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 924–927.

Ferenc, Vajda Károly,²²⁴ Pólya Jenő stb.), akik közül többen magántanári képesítést (Herczeg, Korbuly, Daday, Elekes) nyertek. A kör számára előadási lehetőséget az Orvosegyesület, publicitást az Orvosi Hetilap nyújtott,²²⁵ tevékenységük viszont a hazai kutatásoknak nemzeti karaktert adott. A két világháború között az Orvosegyesület vette át azt a szerepet, amelyet a Poór-féle alapítvány idején a Vándorgyűlések Központi Választmánya játszott: Magyary-Kossa Gyula forráskiadványának megjelentetése is elsősorban az Orvosegyesület érdeme, de erkölcsileg hozzájárult például Mayer Kolos Ferenc 'Az orvostudomány története' (1927) című könyvének kiadásához, majd 1939-ben javaslatára adták ki Szumowski könyvének magyar nyelvű fordítását Herczeg Árpád jegyzeteivel.

– A magyar szülészeti bölcsőkora. (Adatok a magyar szülészeti és bábaképzés történetéhez.) = Orvosképzés, 1936. Tóth ksz. pp. 164–270.

²²⁴ Vajda Károly néhány orvostörténeti témájú írása:

- Orvosi vonatkozások Goethe életében. = Gyógyászat, 1940. pp. 310–312, 324–325, 337–338.
- Orvosi vonatkozások Nietzsche életében. = Gyógyászat, 1941. pp. 165–167, 176–181, 194–195.
- Orvosi vonatkozások Schopenhauer életében. = Magyar Orvos, 1923. pp. 47–48, 70–71., p. 112., pp. 133–134., p. 157, 179, 201, 221.
- Medizinische Beziehungen im Leben und in den Werken Schopenhauers. = Med. Welt, 1934. pp. 1820–1822, 1833–1834.
- Az Ilias és Odyssea orvosi tudománya. = Orvosi Hetilap, 1932. pp. 754–756. bor. 3–4.
- Orvosi vonatkozások Kant életében és műveiben. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 1270–1274.
- Shakespeare orvosi ismeretei. = Gyógyászat, 1926. pp. 401–404, 427–432.; Népegészségügy, 1930. pp. 851–852.
- Híres zsidó orvosok a középkorban. = Gyógyászat, 1924. pp. 458–459, 474–475.

²²⁵ 1921-től külön orvostörténeti rovatot biztosított.

b) Szumowski orvostörténete

A két világháború közötti magyar–lengyel orvosi kapcsolatokban jelentős változást jelentett, hogy Lengyelország visszanyerte állami függetlenségét, aminek következtében a két ország orvostudománya részben a már addig hagyományosnak mondható keretek között érintkezett, illetve a két állam közötti hivatalos kontaktus tükre lett. Továbbra is rendkívül jónak volt mondható egyetemeink és különböző orvostársaságaink kapcsolata, amit jeleznek a kölcsönös tiszteletbeli tagságok, a tudományos rendezvényeken történő képviseletek. Mégis a két világháború közötti időszak kapcsolatainak kiemelkedő eseményét *Władysław Szumowski* (1857–1954) 'Az orvostudomány története' című munkájának magyar nyelven való kiadása jelentette 1939-ben.

Władysław Szumowski 1875. március 26-án született Varsóban (ugyanabban az évben, mint Wrzosek), s 1899-ben fejezte be orvostudományi tanulmányait, és ezután hosszú külföldi tanulmányútra ment. Lembergi tartózkodása jelentett fordulatot életében. Itt ötlött fel benne az a gondolat, hogy a gyógyító-kutató orvosnak meg kell ismernie a medicina múltját. Bár 1906-ban a zakopanei tbc-állomás kezelőorvosa, mégis a lembergi egyetemen tanító Twardowskitól, Finkltől és Wartenbergtől filozófiát és történelmet hallgat. 1907-ben a János Kázmér Egyetem a filozófia és a történelemtudomány doktorává avatta 'Katejusz és Malebronce, Karl Lang tanításának előfutárai' című értekezése alapján.

Évekre rá egyik kezdeményezője és kidolgozója volt annak a törvényjavaslatnak, amely elrendelte az orvostörténelem oktatását a lengyel egyetemek orvosi fakultásain. Magát Szumowskit a krakkói Jagelló Egyetem orvostörténeti és filozófiai professzorává nevezték ki. Most már egész erejét és idejét az orvostörténelemnek szentelte. Az oktató-nevelő munka mellett már itt tervezte egy olyan orvostörténeti munka kiadását, amely szintetizálja a gyógyítás- és gyógyszerészettörténeti kutatások addigi eredményeit. A

tervezett könyvet filozófiai és etikai értékelésekkel akarta ellátni. Hiányát érezte az oknyomozó és alapos kutatáson alapuló műnek, mivel – véleménye szerint – az életrajzok és a töredékes feldolgozások nem alakítják ki sem növendékeiben, sem az orvostörténettel foglalkozó kutatókban az egyetemes fejlődés helyes irányvonalát.

Részben munkásságának köszönhető az a lengyel egészségügyi miniszteri rendelet 1928-ban, amely kimondta az orvostörténeti előadások számának évi 60-ra és a szemináriumok óraszámainak 20-ra való emelését.

Tudományos és oktatói munkásságának híre Lengyelország határain kívül is ismeretes volt. 1930-ban a római VII. Orvostörténeti Kongresszuson nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott. Az előadás címe: 'Sur la nécessité de rendre l'histoire de la médecine obligatoire dans les universités' volt. A kongresszus résztvevői nagy elismeréssel nyilatkoztak munkásságáról és a lengyel orvostörténeti oktatás úttörőiről, akik először a világon tanították kötelező tárgyként az orvos- és gyógyszerésztörténetet.

1938-ban levelező tagjává választotta a Lengyel Tudományos Akadémia. Ebben az évben lett a párizsi, a bruxelles-i és a bukaresti orvostörténeti társaságok rendes tagja. 1939-ben a Krakkói Jagelló Egyetem orvosi fakultása dékánná választotta.

Szumowski páratlan munkásságát a II. világháború egy időre megszakította. A háború tombolása és a Lengyelországot megszálló német csapatok miatt hosszú ideig szünetelt a középfokú és egyetemi oktatás. 1939. október 6-án egy német kommandó letartóztatta a Jagelló Egyetem tanári karát – köztük Szumowskit is –, és a sachsenhausen-oranienburgi gyűjtőtáborba hurcolták őket. Szumowski a kínzásokat és a megaláztatásokat békés türelemmel viselte. Innen 1940. február 9-én szabadult. Megroppant egészségi állapota ellenére is folytatta munkáját. Neki köszönhető, hogy a

háború borzalmaitól és a lengyel nemzeti kincseket kiszállító németektől megmenekült az Orvostörténeti Intézet pótolhatatlan értékű könyvtára.

A háború után újra elfoglalta katedráját, s idős kora ellenére fiatalos lendülettel dolgozott, nevelt és írta közleményeit. 1953-ban a Lengyel Tudományos Akadémia Természettudományi és Orvostörténeti Bizottságának tagjává választották. Új kiadásra készítette elő világsikert elért könyvét. Jegyzetekkel és kiegészítő fejezetekkel akarta ellátni. Munkája közben érte a halál 1954. április 5-én.²²⁶

*

1928. október 5-én Krakkóban értekezletre hívták össze a lengyel egyetemek orvostörténetet oktató professzorait. Itt határozatot fogadtak el, amely kettős feladatot tűzött ki a lengyelországi orvostörténészek elé. Az egyik az volt, hogy megállapították azokat az orvostörténeti követelményeket, amiket az orvosdoktori címre pályázók elé állítottak. A másik határozat a követelményekhez szervesen kapcsolódik. Megbízták Szumowskit egy olyan orvostörténeti munka megírásával, amely a lengyel orvostörténetet az egyetemes gyógyítástörténetbe ágyazottan dolgozza fel.

A nagy munkát Szumowski egyedül írta meg, bár 1930-ig – haláláig – nagy segítséget nyújtott neki Stanisław Trebinski, vilnai professzor. A könyv megírásánál Szumowski felhasználta oktató-nevelői tevékenységének, előadásainak és addigi munkásságának tapasztalatait. Nagy hangsúlyt fektetett azon bírálatok figyelembevételére, amik tanulmányait érték. Alapos előkészítő munkája jelmondatául Bacon mély értelmű törvényét tekintette: „Vera scire est per causas scire”. Ez magyarázatul szolgálhat az anyag feldolgozási és mindenre kiterjedő kutatási módszeréhez. A Jagelló Egyetem legszorgalmasabb professzora a lengyel és az egyetemes kultúrtörténet egyik legjelentősebb munkáját írta meg. Könyvével két célt

---

²²⁶ Életművét részletesen összefoglalja és közleményeinek jegyzékét közli a Biogramy uczonych polskich 6. kötetének 2. füzeté, amely a Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában jelent meg 1991-ben.

akart megvalósítani. Az egyik didaktikai célkitűzés volt, mivel olyan könyvet akart növendékei kezébe adni, mely oknyomozó módszerekkel feldolgozza és nyomon követi a történeti folyamatokat. A másik az, hogy olyan kézikönyvvel rendelkezzen az orvostörténeti kutatók tábora, melyben a kutató szintetizálva találja meg az orvostörténet nagy folyamatait az ókortól a legújabb időkig. Mind előadásaiban, mind könyvében is a történeti tények vizsgálata mellett foglalkozott az orvosi gondolkodás és a filozófia fejlődésével is. Nem tévesztette szem elől az etika problémát sem, amelynek fontos és központi szerepet szánt. Mély humanizmus, lenyűgöző szakismeret árad minden sorából.

Könyve több részletben jelent meg. Az első kötet 1930-ban, a második 1932-ben, a harmadik 1935-ben jelent meg a könyvesboltokban. 1961-ben a lengyel orvostörténeti társaság gondozásában megjelent a mű 2. kiadása is. Több mint 10 ezer példányban kelt el az újabb, átdolgozott Szumowski-munka.

Munkája már az előkészületi időben is nagy érdeklődést váltott ki. Herczeg Árpád, a budapesti egyetem magántanára kapcsolatot keresett vele és felajánlotta, hogy a művet lefordítja magyarra, és a lengyel kiadással egyidőben Magyarországon is megjelenteti a művét. Szumowski szívesen vette az ajánlatot, ami a munkán érződik is, ugyanis kéziratának magyar vonatkozású anyagát Herczeg bírálta el és egészítette ki néhány – a lengyel szerző előtt ismeretlen – adattal. Az új jegyzetekről elismeréssel nyilatkozott a magyar nyelvű kiadás előszavában.

Szumowski felkészültsége, anyagismerete, orvostörténeti kutatási metodikája miatt nemzetközileg elismert nevet szerzett magának. Szakszerűen művelte az orvostörténelmet, és könyvének pontos adataira számos követője hivatkozott és hivatkozik.²²⁷

---

²²⁷ Lásd a róla készült visszaemlékezésben: Bilinkiewicz, T.: Władysław Szumowski (1875–1954). Wspomnienie posmiertne. = AHM 20 (1957) pp. 547–556.

c) Herczeg Árpád, Szumowski művének magyarra fordítója

1939. szeptember első napjaiban – már dúlt a lengyel–német háború – jelent meg magyar nyelven Władysław Szumowski 'Az orvostudomány története' című könyve, amely a modern és szintetizálásra törekvő orvostörténeti munkák talán legjobbjának számított. A munkát lengyelről Herczeg Árpád, a budapesti orvostudományi kar orvostörténelem magántanára fordította, kiváló magyar vonatkozású jegyzetanyaggal, bibliográfiával és kronológiával látta el, a kötethez a képválogatást is elvégezte. A szerző a kötet bevezetőjében így írt Herczeg Árpádról:

„...Külön kell köszönetemet kifejeznem dr. Herczeg Árpádnak, a budapesti egyetem magántanárának. E könyv II. részének megjelenése után dr. Herczeg, aki a világháború alatt Lengyelországban járván nyelvünkkel megismerkedett, azzal a kérelemmel fordult hozzám, hogy engedjem meg könyvemnek lefordítását magyar nyelvre. Természetesen örömet megadtam az engedélyt. Dr. Herczeg már az 1934. évben akart elkészülni az első 2 rész lefordításával. Minthogy nem akartam, hogy igen tisztelt fordítóm túl sokáig várakozzék a III. részre, megküldtem neki e rész korrektúraíveit, egymás után mindjárt, amint a nyomdából kikerültek, hogy ilyen módon a magyar fordítás nem sokkal a lengyel eredeti után megjelenhessék. A közöttünk ennek kapcsán kialakult kedves és élénk levelezés ma is szakadatlanul fennáll. Dr. Herczeg, aki az orvostörténelem magántanára Budapesten, fordítóból egyenesen munkatársam lett, és különösen a magyar nemzetre vonatkozó különböző részletekről tudósított engem. Igazán hálás vagyok és szívből köszönöm Herczeg magántanár úrnak azt a sok, hosszú, magas színvonalú levelét, amelyek mindig végtelenül tanulságosak voltak számomra, és amelyekben tisztelt levelezőm annyira ment előzékenységében, hogy még korrektori megjegyzéseket is közölt velem. Végtelenül boldog leszek, ha szerény orvostörténeti fejtegetéseim hozzá fognak járulni a Magyarország és Lengyelország

között fennálló szellemi együttműködésnek, ennek az évszázados múltba visszanyúló együttműködésnek és barátságban további megszilárdulásához és állandósulásához...”

E rövid kiemelésből teljes kép rajzolódik a nálunk sokáig használt, ma már könyvritkaságnak számító alapvetés szerzője és magyar fordítója közötti szakmai kapcsolatról, ami tükrözi Herczeg Árpád szakmai felkészültségét és szerénységét. Az orvostörténelemnek jelentős támogatója volt a budapesti orvosi karon Nékám Lajos professzor, aki az irányítása alatt állt Bőrgyógyászati Klinikán nemcsak – saját szakterületén – lehetőséget nyújtott az orvostörténelem művelésére, hanem kiemelkedő könyv- és kéziratgyűjteményt alapított, 1920-ban az orvosi sajtóban figyelemre méltó előterjesztésekkel élt az orvostörténelem hazai alapgyűjteményeinek (könyvtár, levéltár, múzeum, kutatóhely) megszervezésére, az orvostörténelem egyetemi kötelező oktatásának elrendelésére. E tevékenységének „bizonyítéka” Herczeg Árpád munkásságának felkarolása, támogatása.

Herczeg Árpád egyik jelentős kutatási területe a hazai járványtörténelem volt, főleg a szifiliszjárványokkal, pestis- és himlőhalálozással foglalkozott, bár a sok tanulmány közül kiemelkedett Manardus magyarországi tevékenységét feltáró és alapvetésnek számító tanulmánya, amelyet németül is megjelentetett, az európai orvostörténeti szakirodalom talán legtöbbet idézett munkája.

Tagja volt annak a Győry Tibor köré csoportosuló orvostörténeti műhelynek, amelyből nemcsak a két világháború közötti korszak egyetemi magántanárai kerültek ki. Herczeg Árpád 1931-ben lett az orvostörténelem magántanára a budapesti orvosi karon, előbb csak helyettesítette a rendkívül elfoglalt Győry Tibor előadásainak megtartásában, de annak halála után teljesen átvette ezeket. Rendkívül népszerű előadó volt, bár Győry sziporkázó tehetségét nehezen pótolta.

Az 1930-as években főleg Szumowski munkáját fordította magyarra, látta el olyan jegyzetekkel, kiegészítő részekkel, amelyeket az 1961. évi lengyel kiadásba – megemlítve Herczeg érdemeit – beépítettek, sőt az 1939. évi magyar kiadás képanyagát is átvették. Szumowski munkájának fordítása jelentős megterhelést jelentett, így nem vett részt az 1935-ben megjelent „Az orvostudományi kar története” című kötet előkészítő és kutató munkálataiban.

‘Az orvostudomány története’ – mint említettük – 1939 szeptemberében jelent meg, a magyar–lengyel évszázados kapcsolatok egyik megnyilvánulása volt a világháború első heteiben. Herczeg Árpád 1939 őszén egyik szervezője volt annak a magyar értelmiségi akciónak, amely tiltakozott a német követségen a krakkói egyetem tanárainak letartóztatása ellen, anyagi segítséget szerveztek családjaik megsegítésére. Igaz, a német hatóságok 1940 elején a lefogott lengyel egyetemi tanárokat szabadon engedték, köztük Władysław Szumowskit is, de később találtak okot az újabb letartóztatáshoz. Herczeg Árpád az egyik segítője volt a világháború éveiben a budapesti egyetemre beiratkozott lengyel hallgatóknak, nemcsak a részükre szervezett nyelvtanfolyamokon tanított, hanem külön foglalkozásokat szervezett a lengyel orvosoknak, vizsgára felkészítő gyakorlatokat lehetett nála végezni.

A második világháború után eltávolították az egyetemről, nemcsak az orvostörténelem oktatásának megszüntetése volt az ok, hanem vitézi címe, első világháború alatt szerzett katonai kitüntetései. Előbb rendelőintézet szakorvosaként, majd üzemorvosként működött, szinte haláláig dolgozott (1957), mivel 1945 előtti szolgálati éveit elvesztette, nyugdíjat nem kaphatott. Ebben a mellőzöttségben jelentett számára vigaszt, hogy 1948-ban Władysław Szumowski, a Jagello Egyetem akkori rektora javaslatára az ősi egyetem díszdoktorává avatták, és c. egyetemi tanári címet adományoztak neki. A kitüntetést még átvehette, de a lengyel egyetem adta jogokkal

élni nem tudott, mivel az akkori politikai helyzet ezt nem tette lehetővé. Az 1950-es évek közepén még bekapcsolódott az Országos Orvostörténeti Könyvtár köré csoportosuló, főleg a két világháború közötti nemzedékből álló orvostörténészek munkájába, de napi munkája miatt csupán néhány előadás megtartására futotta idejéből. Utolsó orvostörténeti előadását – 1957 tavaszán – az Orvostörténeti Könyvtárban tartotta a szifilisz európai megjelenéséről.

13. Lengyel menekültek egészségügyi ellátása magyar földön, 1939–1945

A közelmúlt magyar és lengyel történelmének nem lényegtelen fejezete a hazánk földjére menekült lengyelek sorsának alakulása a második világháború idején. A tények sokszor feledésbe merültek, máskor közömbösen haladtunk el mellettük, pedig a magyarországi lengyel menekültügy szerves része nemcsak a két nép barátságának, hanem a hitleri Németországgal szemben kibontakozó ellenállási mozgalmaknak is.²²⁸

1939. szeptember közepétől a lengyel menekültek nagy tömege keresett menedéket Magyarországon, amit az évszázados lengyel–magyar barátság, a földrajzi közelség és nem utolsósorban a Teleki-kormány magatartása indokolt, amely a lengyel menekültügyből állami kérdést alkotott. A fennálló törvények értelmében a katonai személyeket nem tekintették hadifogolynak, így róluk a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya gondoskodott, míg a polgári menekültek ügyét szociális kérdéssé nyilvánították. Róluk a Belügyminisztérium IX. Szegényellátási és szociális osztálya gondoskodott. Viszont a magyar állam 1939 szeptemberében még nem számolt azzal, hogy közel fél évig 100 ezres nagyságrendű menekültről kell gondoskodni, így a kezdeti időben valóban voltak zavarok, aminek egyik oka az volt, hogy a lengyel menekültek nemcsak lengyel területről érkeztek, hanem Romániából is. Az összeomlás után mintegy 90 ezer lengyel a fennálló lengyel–román együttműködési szerződés értelmében Románia területén keresett menedéket, így a kormány is, de ott – német nyomásra – azonnal szigorú internáló táborokban helyezték el őket, és az életkörülmények minimumát sem biztosították számukra.

A polgári menekültek esetében a magyar államnak rendőri ügyet kellett volna csinálni e kérdésből, amit nem akart, így kompromisszumos megoldásként szociális

---

²²⁸ Kapronczay Károly: *Działalność Polskiego Czerwonego Krzyża na Węgrzech w latach II wojny światowej.* = AHM 47 (1984) pp. 529–538.; Csorba Tibor: *Sylwetki lekarzy polskich na Węgrzech (1939–1945).* = AHM 22 (1959) pp. 585–592.

problémává nyilvánította ügyüket. A BM IX. osztálya élén *id. Antall József* (1896–1974) – 1945 után újjáépítésügyi miniszter – állt, aki őszinte emberi érzésektől vezérelve biztosította ellátásukat, gondozásukat, engedte az irányításban és a végrehajtásban a Hitler-ellenes tevékenységet. Túl a szociális gondoskodáson, a menekültügy megszervezésénél figyelemmel kellett lenni az emigrációs étellel együttjáró összes problémára, így gondoskodni kellett a művelődési, az oktatási és az egészségügyi feltételek biztosításáról is. 1939 őszén még nem lehetett látni a háború kimenetelét, így a polgári és a katonai menekültügyet hosszabb távlatokban kellett megszervezni. A katonai és a polgári táborok megszervezésénél gondot okozott, hogy a menekültek többsége nem tekintette végleges tartózkodási helyének Magyarországot, és rövid félév leforgása alatt mintegy 60–70 ezer ember Jugoszlávián át Franciaországba, illetve a Közel-Keletre távozott. Végleges képet csak 1940 májusára kaptak a felelős magyar minisztériumok és csak ezután kristályosodott ki az a kép, amit ma a szakirodalom állandóan felidéz. A polgári táborok nem fedték a szó igazi értelmét: területe azonos volt a helyet biztosító falu vagy város közigazgatási területével, ahol az elhelyezett lengyel menekültek családoknál laktak, differenciált napidíjban részesültek, munkavállalási engedéllyel rendelkeztek, biztosították gyermekeiknek a lengyel oktatási formákat, míg belső ügyeiket az emigrációs kormánnyal kapcsolatban álló, választott lengyel intézmények igazgatták. Természetesen a nyílt lengyel szervezetek mögött ott álltak és működtek a lengyel ellenállás titkos központjai is, amelynek tevékenységét a magyar hatóságok nem akadályozták.²²⁹

---

²²⁹ A szakirodalmi forrásokból:

- Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Bp., 1946. Athenaeum. 94 p.
- Kazimierz Stasierski: Uchodźcy polscy na Węgrzech w czasie wojny. = Kwartalnik Historyczny, 1965. No. 3. pp. 316–361.
- Jerzy Robert Nowak: Węgry. 1939–1969. Warszawa, 1971.
- Mieczysław Wieliczko: Polacy na Węgrzech. Warszawa, 1977.
- Lagzi István: Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej. Warszawa, 1980.

Természetesen a lengyel menekültekről való gondoskodás első szakaszában – 1939 szeptemberétől 1940 júniusáig – a magyar állam anyagi forrásai nem voltak elegendőek, így a társadalmi segítséget is igénybe kellett venni. Ezt a támogatást az 1939 őszén megalakult Magyar–lengyel Menekültügyi Bizottság fogta össze, amelyből kiemelkedett a Magyar- és a Nemzetközi Vöröskereszt, az angol, a francia, az amerikai és a dán, a svéd, stb. vöröskeresztes szervezetek anyagi segítsége. Az utóbbiak sorában kell megemlítenünk az Amerikai Lengyelek Szövetségét is, amely Budapesten külön irodát létesített és komoly támogatásban részesítette a táborok lakóit. A Menekültügyi Bizottság tagja volt kezdetben a Lengyel Követség, majd jogutódjaként a magyarországi lengyel menekültek érdekképviselőt képező legális szervezet, a Lengyel Menekülteket Védő Polgári Bizottság (röviden a Lengyel Polgári Bizottság), valamint közvetett formában – részben a Lengyel Polgári Bizottságon, részben a Magyar Vöröskereszten keresztül – a Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltsége is, valamint a Lengyel Orvosok Csoportja.

A lengyel ellenállás titkos csoportjáról e tanulmány keretei között nincs alkalom külön szólni, hiszen annak széles irodalma van és csak közvetett formában befolyásolta a magyarországi lengyel polgári egészségügy kialakulását.

A lengyel polgári egészségügy kialakulása Magyarországon

A lengyel menekültek első csoportja 1939. szeptember 10-én lépte át a magyar–lengyel határt és létszámuk egyre gyorsuló növekedése miatt a két felelős magyar minisztérium mind nagyobb teret engedett a társadalmi szervezetek segítségének. A szakirodalomból és a visszaemlékezésekből ismeretes, hogy 1939 őszén akkora tömegben áramlottak a menekültek Magyarországra, hogy minden fogadóbizottság és hivatalos szerv minden igyekezte ellenére lengyel katonai egységek teljes fegyverzettel érkeztek Budapest

hatására úgy, hogy közben (lényeges kapcsolatba) nem kerültek magyar hatóságokkal. A helyzethez való alkalmazkodás bizonyítja, hogy a Magyar Vöröskereszt javasolta a társadalmi összefogás megszervezését, a segítő társadalmi szervezeteket tömörítő Magyar–lengyel Menekültügyi Bizottság létrehozását, a hazai és a külföldi anyagi segítség összefogását, ezen keresztül pedig a lengyel menekültek tízezreinek azonnali megsegítését. A két felelős magyar minisztérium felhatalmazásával a Magyar Vöröskereszt 1939 őszén önállóan is eljár e kérdésben, önálló táborokat tartott fenn, 1940 júniusáig saját és a nemzetközi anyagi erőkből mintegy 35 ezer lengyel katonáról és közel 15 ezer polgári személyről gondoskodott. A Magyar Vöröskereszt tevékenysége felbecsülhetetlennek bizonyult, hiszen – számos visszaemlékezésből ismeretes – sok ezer lengyel menekült magyarországi tartózkodásának első szakaszában csak vöröskeresztes ellátásban részesül és sokuk továbbmenekülését is ez a szervezet segítette elő.

A közvetett Vöröskeresztes segítség másik formáját jelentette, hogy a Magyar Vöröskereszt saját szervezetén belül lengyel tagozatokat létesített, így elsőnek a Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltségét. A Lengyel Vöröskereszt első egységei 1939. szeptember végén érkeztek magyar területre, de már 1939. október 2-án kérték a Magyar Vöröskeresztől a Kirendeltség működésének engedélyezését. *Eustachy Serafinowicz* alezredes, a lodzi vöröskeresztes szervezet vezetője, 1939. szeptember 19-én már Budapesten tartózkodott, szeptember 22-től a Magyar Vöröskereszt lengyel tanácsadójaként működött és elévülhetetlen érdemeket szerzett a Kirendeltség megszervezésében és munkájának irányításában. A Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltségének tevékenysége külön tanulmányt igényel, itt csupán néhány mondatban tudjuk összegezni jelentőségét. Létrejött bizonyos fokig mintául szolgált a Lengyel Vöröskereszt hasonló emigrációs kirendeltségeinek (az angliai, a

litvániai, a jugoszláviai, a romániai és a svájci, később tel-avivi) megszervezésében, majd 1941-től átvette a belgrádi és 1942-ben a bukaresti kirendeltségek feladatkörét is. Sokoldalú tevékenységet fejtett ki a segélyezés, az adatgyűjtés, a keresés és az egészségügyi felvilágosítás területén, sőt vöröskeresztes nővérképzésével a nyugati és az afrikai frontokra jólképzett ápolónőket küldött. Ugyanakkor fontos szerepet játszott a polgári és a katonai lengyel tábori egészségügy megszervezésében, ami a magyarországi emigráció egyik lényeges területe volt.

1939 októberében már konkrét formában körvonalazódtak azok az intézkedések, amelyek a lengyel menekültügy egészségügyi ellátását jellemezték. Igaz, 1939 őszén még csak a legszükségesebb ellátásról lehetett gondoskodni, de már a kezdetet is az jellemezte, hogy az egészségügyön belül a Honvédelmi Minisztérium anyagi és pénzügyi keretéből, valamint társadalmi összefogásból minden menekült képzettségének és családi állapotának megfelelő differenciált segélyezésben részesült, egészségügyi téren pedig ingyenes orvosi ellátás biztosítottak számukra. A segélyezés később finomult, hasonlóan az orvosi- és egészségügyi ellátáshoz. Az 1046/1939. sz. belügyminiszteri körrendelet teljesen ingyenes ellátást biztosított a lengyel menekülteknek, amelynek végrehajtását a tisztiorvosokra bízta.²³⁰

A rendelet értelmében a tisztiorvosok rövid időn belül kötelesek voltak összeírni a működési területükön élő menekülteket és kijelölni az az orvost, aki az általános magyar közegészségügyi rendszabályok voltak érvényben, a zárt táborokban elkülönítőt és külön betegszobát, valamint orvosi rendelőt (gyógyszertárral) kellett létesíteni, míg a kórházi ápolásra szorulókat a legközelebbi kórházba kellett szállítani. Az ápolási költségeket a két minisztérium vállalja magára. Figyelemre méltó a rendelet utolsó szakasza: „Amennyiben valamely táborban, városban vagy községben hivatásos

---

²³⁰ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) által megőrzött iratokból: OL. K. 150. BM. IX. ügyosztály iratai. 4024. tétel.

menekült betegápolók (betegápolónők) és orvosok tartózkodnak, a táborparancsnok utasítására kötelesek a hatósági orvos rendelkezésére állni”.²³¹ Ez annál lényegesebb, hiszen a magyar hatósági orvosok munkáját és erejét messze meghaladta a lengyel menekültek szakszerű ellátása, és főleg az első időkben, komoly nyelvi nehézségek is mutatkoztak. A Belügyminisztérium ezzel a rendelkezéssel már a kezdet kezdetén be kívánta vonni a lengyel egészségügyi és orvosi személyzetet az ellátásba. Külön utasítás volt arra is, hogy a lengyel orvosokat a IX. ügyosztály nyilvántartásba vegye és arányosan irányította a különböző táborokba. Az első hetekben még úgy látszott, hogy a Belügyminisztérium előtt ismertetett rendeletét a Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltsége segítségével hajtják végre, ennek támogatásával szervezik meg a lengyel menekülttáborok egészségügyét, orvosi szolgálatának feladatait. Azonban tekintettel a széles feladatkörre, 1939 októberében a BM IX. ügyosztálya javasolta a Magyar Vöröskeresztnek, hogy e feladatra létesítsenek külön tagozatot. Így alakult meg 1939. november 3-án – ugyancsak a Magyar Vöröskereszten belül – a Lengyel Orvosok Csoportja, amely immár végleges formában megszervezte a polgári és a katonai táborok orvosi és egészségügyi szolgálatának biztosítását, míg ehhez a felszerelést a gyógyszerellátást – a BM segítségével kívül – a Lengyel Vöröskereszt Kirendeltsége biztosította. Lényeges viszont, hogy a tábori egészségügy segítségére a Kirendeltség vöröskeresztes nővértanfolyamot szervezett, széles egészségügyi felvilágosító tevékenységet folytatott. Szervezeti felépítése szempontjából lényeges, hogy a vöröskeresztes feladatok elvégzésére a magyarországi polgári és katonai táborokat nyolc kerületre osztották fel és az egyes kerületek élén álló vöröskeresztes megbízott irányította a segélyezési, adatgyűjtési és emberbaráti feladatok elvégzését. Az egész apparátus élén a négy osztályos (segélyezési, külügyi, felvilágosító és adatgyűjtő, valamint az orvosi) kirendeltség állt. Az orvosi ellátás szempontjából lényeges az

---

²³¹ Uo.

Orvosi Osztály, amelynek élén *Kazimierz Ruppert* professzor állt, aki irányította a széles felvilágosító tevékenységet, a vöröskeresztes nővértanfolyamokat (15–30 hallgatóval csoportonként, 3–6 hónapos időtartammal), szakmai előljárója volt a mintegy 90 lengyel vöröskeresztes nővérnek. A felvilágosító munka részben rölapokon, a lengyel nyelvű sajtótermékekben elhelyezett ismertető cikkekben folyt, de a Lengyel Katolikus Szabadegyetem is közegészségtani és egészségnevelési előadássorozatot szervezett.²³²

A tényleges tábori egészségügy és orvosi ellátás irányítása a Magyar Vöröskereszten belül megalakult másik lengyel tagozat, a Lengyel Orvosok Csoportjának irányítása alá került, amelynek élére *Jan Szrednicki-Kołątaj* orvostábornokot állították. Már 1939 októberében felhívást tettek közzé a 'Wieści Polskie' című lapban, hogy a magyar földre menekült lengyel orvosok jelentkezzenek szolgálattételre és kapcsolódjanak be a Lengyel Orvosok Csoportjának munkájába. A felhívásra mintegy 100 polgári és katonai orvos jelentkezett, bár Magyarországra – a névjegyzékeke és jelentések szerint – közel 500 lengyel orvos került. A szervezőmunkát segítette, hogy a Belügyminisztérium a szolgálatra jelentkezett lengyel orvosoknak kiemelt napidíjat és az ország egész területére érvényes szabad mozgási lehetőséget biztosított. A Lengyel Orvosok Csoportja 1939 novemberében kezdte el hivatalosan is működését, eredményes munkáját elsősorban Szrednicki-Kołątaj orvostábornoknak köszönhette, aki szakmai és szolgálati előljárója volt a polgári és katonai táborok lengyel orvosainak. A szervezeti felépítés szerint minden nagyobb katonai és polgári tábornak – a létszámtól függően – egy vagy több lengyel orvost kellett biztosítani, míg a kisebb és közel fekvő táborok esetében lengyel körorvosi szolgálatot szerveztek.

A szerveződő Lengyel Orvosok Csoportjának működési engedélyt adott a BM már az előbb ismertetett utasítása és az ingyenes orvosi ellátással kapcsolatban, amely

---

²³² OL. P. 1614. Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltségének iratai.

felett a magyar orvosi hatóságok gyakoroltak felügyeletet. Viszont a táborok orvosi ellátásának megszervezése a Lengyel Orvosok Csoportjának az érdeme. E szervezet végleges formáinak kialakítása 1940 nyarára fejeződött be, minden táborban orvosi rendelőket, betegszobákat és gyógyszerárakat szerveztek. Az egyes orvosi rendelők személyzetét és segédszemélyzetét a Lengyel Orvosok Csoportja vezényelte szolgálati helyükre, akik fizetését közvetlenül a Belügyminisztérium folyósította.²³³

Az adott keretek között a további bővítés már a Lengyel Orvosok Csoportjának az érdeme. Például az említett 78/1940. sz. rendelet csak az elsődleges orvosi ellátást tette ingyenessé (például fogászati kezelés esetén csak a foghúzás költségeit vállalta magára, a további kezelést – fogpótlást, szájsebészeti beavatkozást – nem). A Lengyel Orvosok Csoportja viszont megszervezte a fogorvosi szolgálatot, fogtechnikusok alkalmazásával ingyenesen gondoskodott a pótlásról, javításokról, stb.

A lengyel orvosi hálózat tevékenysége kiterjedt a legális körülmények között működő lengyel iskolákra is, ahol a közegészségügyi ellenőrzések mellett ellátták az iskolaorvosi feladatokat is. E feladatot általában a közelben működő lengyel orvos látta el, míg a váci Lengyel Menekült Árvák Otthonában (valójában zsidó hitű lengyel gyerekek részére fenntartott illegális intézmény) és a balatonboglári Lengyel Gimnáziumban külön iskolaorvost is foglalkoztattak. Az itt működő orvosoknak nemcsak kötelező orvosi munkájukat kellett ellátni, hanem a családjuktól elszakadt gyermekek lelki gondozásából is kivették a részüket.

Az orvosi szolgálat továbbfejlesztésének másik lényeges területe a kórházüggyel kapcsolatos. Már 1939 őszén tapasztalhatták, hogy a kórházi ápolásra szoruló lengyelek ellátását a magyar kórházak csak korlátozott mértékben tudják teljesíteni. Ennek oka részben a férőhelyek számában, részben a nyelvi nehézségekben állt. Így merült fel a javaslat, hogy külön lengyel kórházat és gyógyintézményeket kell létesíteni, ahol a

---

²³³ OL. K. 150. BM. IX. ügyosztály iratai. 4024. tétel.

lengyel beteganyagot lengyel szakszemélyzet látja el. A Magyar Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt, a BM, a HM, a külföldi segélyező szervezetek és a lengyel emigráció választott testületei 1940 tavaszán megalakították – az anyagi támogatások elosztására és felhasználásul elbírálásra – az ún. koordinációs bizottságot, amely – többek között – 1940 tavaszán megszervezte Budapest (a Fő utcában) a Központi Lengyel Rendelőt, valamint javaslatot tett a 140 ágyas győri Lengyel Kórház felállítására, amely szakmai irányítása alá tartozott a keszthelyi Aggok Háza, az 50 ágyas letkési Egészségház, az ipolyszalkai gyomor-, a szentesi ideg- és a mátraházi TBC-osztályok. Ezek felszerelését részben a magyar hatóságok, részben pedig a koordinációs bizottságban tömörülő szervezetek biztosították. Ezek közül a legnagyobb a győri Lengyel Kórház volt, amelyben négy osztály (bel-, bőr-nemi, orr-fül-gégészeti és sebészeti) működött, külön laboratóriummal és röntgen-részleggel. Elsősorban katonai kórháznak szánták, de nagy számban vettek fel polgári betegeket is. A kórház élén dr. med. Stefan Sobiencki állt. A kórház személyzetét kilenc polgári orvos, egy katonaoorvos, nyolc nővér és két egészségügyi hadapród alkotta. Később 15 egészségügyi altisztet és 15 szanitécet is beosztottak ide. Az orvosok többsége szakorvos volt, kiváló színvonalú egészségügyi ellátást nyújtottak. A kórházat egy fafeldolgozó üzem nem használt raktárából alakították ki, amit a koordinációs bizottság költségén átépítettek és 1940 őszén nyitottak meg. A hely kiválasztásánál szerepet játszott, hogy a közelben nagylétszámú lengyel táborok működtek, valamint a Dunántúlról is könnyen megközelíthető volt. A győri Lengyel Kórház sok tekintetben olyan jelentőséggel rendelkezik, mint a balatonboglári Lengyel Gimnázium, hiszen legális keretek között, lengyel személyzettel teljesen önállóan működött. A győri Lengyel Kórház szakmai irányítása alá tartozó részlegek az „anyakórház” munkáját segítették elő, ahol már szakirányú utókezelésre kerülhetett sor.²³⁴

---

²³⁴ OL. P. 1614.

Az előbb vázolt rendszerben a polgári és a katonai orvosok külön csoportot alkottak a Lengyel Orvosok Csoportján belül, hiszen az előbbi lazább, az utóbbi zártabb formát képezett. A katonai táborokban, ahol az orvosi és az egészségügyi feladatokat szintén tiszta lengyel szakszemélyzet látta el, a polgáriakhoz hasonló módon szervezték meg az orvosi ellátást. Igaz a katonai táborokban az orvosi személyzet titkos feladatokat is teljesített, 1939 őszétől nagyarányú toborzó és kiképző munka folyt a nyugati és az afrikai frontokon harcoló lengyel csapatok utánpótlásának biztosítására. Így a táborokban működő lengyel katonaorvosok ilyen jellegű feladatokat is teljesítettek, többek között elsősegélynyújtó tanfolyamokat szerveztek, egészségügyi katonákat képeztek ki, vöröskeresztes nővéreket készítettek fel harctéri feladatokra stb.

A Lengyel Orvosok Csoportjához tartozók nemcsak közvetlen orvosi munkát láttak el, hanem az emigrációs élettel együtt jelentkező kérdések megoldásában is részt vettek. A hontalanná vált embereken hamarosan jelentkezett a zaklatottság, sok volt a depressziós állapotban levő beteg és a bizonytalanság miatt – elsősorban a katonai táborokban – súlyos formában jelentkezett az alkoholizmus. Ugyancsak problémát jelentett a tbc, ami szintén a katonai táborokban okozott komoly nehézségeket. A Lengyel Orvosok Csoportja már 1940 tavaszán az egész országra kiterjedő egészségügyi felmérést kezdeményezett, hogy ezzel is hatékonyabbá tegye tevékenységét és együttműködését a magyar orvosi hatóságokkal. Igaz, az első felmérések csak részben sikerültek, hiszen a magyar földre menekült lengyelek jelentős hányada evakuált, de 1941-től már tökéletes jelentések maradtak fenn az orvosi szűrésekről. Így a legtöbbet a katonai táborok lakóiról tudunk, mivel a HM 21. osztálya mellett működött az Internált Katonák Képviselője a Magyar Királyságban elnevezésű szervezet, amely a Lengyel Orvosok Csoportján keresztül számos ilyen felmérést készíttetett. Az 1941. évi felmérés szerint a magyar földön tartózkodó lengyel

legénységi állomány 75%-a valamilyen betegségben szenvedett. (Itt szeretném megjegyezni, hogy a fegyverforgatásra alkalmas állomány már 1940 tavaszáig elhagyta Magyarország területét!) 66 olyan személyt tartottak nyilvántartásban, akik súlyos betegség miatt tartós kórházi kezelés alatt álltak, míg az itt maradt állomány 71,3%-a fegyveres szolgálatra alkalmatlan minősítést kapott. Ezek 1,75%-a tüdő- és légzőszervi beteg, 0,6%-a nemi-, 33%-a gyomor- és emésztőszervi, 29%-a reumás és a többi idegbeteg volt. A tiszti állományról nem készült ilyen kimutatás, mivel a többség 40 év alatti volt, így komolyabb betegséggel még nem rendelkeztek. Ezt a felmérést egészítette ki a győri Lengyel Kórház fogászati felmérése, amely szerint a kórházban ápoltak 33%-ánál kellett komolyabb fogászati beavatkozást alkalmazni.²³⁵

A Lengyel Orvosok Csoportja születési és halálozási statisztikát is vezetett. Ezek szerint 1944. március 19-ig Magyarországon 139 lengyel halt meg (131 férfi, 6 nő és 5 gyermek), akik közül 24 tüdőbajban, 10 tüdőgyulladásban, 24 szívbetegségben, 9 rákos betegségben és 3 fő öngyilkos lett. A meghaltak 2,5%-a katona volt, a többi polgári személy. A magyar földön születettek száma 204, a vetélések száma 610 volt. (Itt csak azokat vették számításba, akik tartósan tartózkodtak hazánkban.)

Szólnunk kell még arról is, hogy a Lengyel Orvosok Csoportjához tartozó orvosok többsége nem rendelkezett különösebb orvosi szakképesítéssel, a háború kitörése előtt általában körorvosi feladatkört láttak el. A Lengyel Orvosok Csoportja 1940 nyaratól a rendelkezésre álló erőket úgy csoportosította, hogy a szakképzettséggel rendelkezőket – a szakorvosokat – a győri Lengyel Kórházba, illetve a felügyeletük alá tartozó részlegekbe, a budapesti Központi Rendelőbe, valamint – nyelvtudás alapján – a magyar kórházakban biztosított lengyel betegágyak mellé irányították. A nagyobb tapasztalattal rendelkezőket önálló munkára vezényelték, a fiatalabbak részére a győri Kórházban gyakran rendeztek szakmai továbbképzéseket. A Lengyel Orvosok Csoportjához tartozó

---

²³⁵ OL. P. 1614.

orvosok közül tízen hazánkban is folytatták tudományos munkásságukat, így a második világháború évei alatt magyar orvosi szaklapokban összesen 23 önálló kutatáson alapuló lengyel közlemény jelent meg magyar nyelven. Ezek sorából ki kell emelnünk Rudolf Arend professzort, aki Simon Tiborral közösen írt nagyobb tanulmányában a szemmozgászavarokat elemezte 1943-ban.

A magyarországi lengyel emigráció történetéhez tartozik, hogy a második világháború évei alatt magyar orvosi karon 18 lengyel tanul orvostudományt és gyógyszerészetet, diplomájukat is nálunk kapták.

Az előbb vázolt formákat 1944. március 19-ig működtették zavartalanul. Magyarország német megszállásának első napján a budapesti Fő utcai Lengyel Rendelőben a németek agyonlőtték Jan Srzednicki-Kołątaj orvostábornokot, Kadaffer főorvost és egy vöröskeresztes lengyel nővért, majd áprilisban betiltották a Lengyel Orvosok Csoportjának – hasonlóan a többi lengyel szervezethez – tevékenységét, az orvosi kar többi tagját pedig letartóztatták. Elapadtak az anyagi források, bár a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alá vonta a lengyel gyógyintézményeket, rendelőket, ennek ellenére – 1944 májusától – hasonlóan a többi lengyel emigrációs intézményekhez – súlyos anyagi és politikai helyzetbe kerültek. Eredménytelen kísérletek történtek a Lengyel Polgári Bizottság újjászervezésére, míg végül a Nemzetközi Vöröskereszt – magyar kérésre, de lengyel ösztönzésre – az egész lengyel emigrációt védelmébe vette, gondoskodott ellátásukról, saját kebelén belül Lengyel Alosztályt létesített, átvette az összes betiltott lengyel intézmény feladatkörét. Az orvos-egészségügyi szolgálat élére Chelmicki orvosezredes és Stanisław Wawrzyniak főorvos került, de a szervezet minden erőfeszítés ellenére sem volt olyan eredményes, mint a Lengyel Orvosok Csoportja volt. Legnagyobb nehézséget a táborok szigorú őrzése, az orvosok szabad mozgásának betiltása, az ország területén dúló háború jelentették. A

győri Lengyel Kórház tevékenységét is erősen korlátozták, új beteget nem vehettek fel, súlyos gyógyszer- és élelmezési gondokkal küzdöttek. A német és a nyilas egységek semmibe vették a Nemzetközi Vöröskereszt védelmét, gyakran hurcoltak el lengyel betegeket a kórház területéről.

A magyarországi lengyel emigráció – ezen belül annak egészségügye – sajátos fejezete a második világháború magyar történetének, szerves része a lengyel ellenállási mozgalomnak. Sajátos ellentmondásai az adott politikai helyzetből és az emigráció megváltozott körülményeiből fakadtak. Ennek ellenére igen fontos feladatot teljesített, egészségügyi szervezete éppenúgy egyedülálló, mint például oktatásügye, hiszen Németország hatókörén belül a magyarországi lengyel emigráció önálló és saját vezetésű orvosai és kórházi intézményrendszerrel rendelkezett.

Kitekintés

A magyar–lengyel művelődéstörténeti – ezen belül az orvostörténeti – kapcsolatok XX. századi kutatásai hatalmas területet ölelnek fel, amelynek főbb vonulatait csak vázolni lehet. E kutatások jellemzője, hogy valamilyen évfordulóhoz, a két nép történeti kapcsolatait erősítő esemény megünnepléséhez kötődnek: ilyen volt a krakkói egyetem alapításának 600. évfordulója (1964).

1945 után – bár Lengyelország a győztesek, hazánk pedig a vesztesek oldalára került – új fejezet következett a két ország kapcsolatában. Lengyelország helyzete semmivel sem volt könnyebb, mint a vesztes Magyarországé – mindkét országban csak idő kérdése volt a szovjet típusú állam megteremtésének ténye, a polgári erők csak egy-két röpké évre kaphattak teret, hogy aztán az 1947. évi párizsi békeszerződés után kialakuljon térségünkben a szovjet típusú politikai, gazdasági és társadalmi rendszer. Magyarország és Lengyelország ugyan egy szövetségi rendszerhez tartozott, ami feltételezte volna a kapcsolatok, főleg a kulturális kapcsolatok szorosabbá válását, mégsem így történt. Moszkva nem nézte jó szemmel a magyar–lengyel rokonszenvet, feltételezte benne az esetleges szovjetellenes szellemet. 1948-ban Magyarország és Lengyelország kulturális egyezményt kötött, amely kiegészítette a két állam barátsági és együttműködési szerződését, de mindkettő szigorúan ellenőrzött kapcsolatrendszer volt. Azok a formák, ahol a kultúra érintkezett (egyetemek, egyesületek, könyvkiadás stb.), államilag és ideológiailag szabályozott területté vált. Magyarországon az orvosképzésben megszüntették az orvostörténelem oktatását, Lengyelországban nem, de az egyetemek és kutatási intézetek között a kapcsolattartás minisztériumokon keresztül, csak igen bonyolult formában volt lehetséges.

Az előbb említett magyar–lengyel kulturális egyezmény „előírt” bizonyos „normatívákat”, amelyek teljesítését elvárták. A tudományos élet „érintkezési területe” a tudományos akadémiák közös bizottságai voltak, így a Magyar–Lengyel Történeti Vegyesbizottság (1948-tól), amely visszakanyarodott a semlegesnek mondható középkorhoz, a szépirodalomban a lengyel és magyar XIX. századi klasszikusokhoz, a közleműlt ködbe veszett, mintha nem is lett volna. Ebben a „semmi állapotban” jelentett fordulatot 1956, ami után változások következtek be. Sorra jelentek meg azok a kapcsolataink történetével foglalkozó történelmi és irodalomtörténeti alapvetések, tanulmánykötetek, s általában a kapcsolatokat a XIX–XX. század fordulójáig feldolgozó alapmunkák, amelyek régóta váratnak magukra, s ezek a magyar és lengyel kutatók alapkutatásainak termékei lettek (Kovács Endre, Sötér István, Csapláros István, Hopp Lajos, Kozocza Sándor, Waldapfel József stb. munkáira gondolunk).

Viszont az orvos- és tudománytörténet nem szerepelt e munkák között, mert nem volt egyetemi stúdium, így nem alakulhattak ilyen akadémiai közös bizottságok, a kapcsolatok is alkalmivá és esetlegessé váltak. A második világháború magyar–lengyel kapcsolatairól Lengyelországban már 1960-as évektől lehetett kisebb-nagyobb lélegzetű munkákat írni, erősen kerülve a lengyel–szovjet kapcsolatok „második világháború alatti kényes pontjait”. Nálunk csak az 1970-es évektől nyílt lehetőség a témáról publikálni, de az oktatásügy, az egészségügy, a betegellátás vonatkozásában is csak addig lehetett „elmenni”, amíg nem érintette a Magyarország második világháborús szerepéről kialakított hivatalos álláspont esetleges revidiálását.

A szerzőnek a dolgozat témakörében közreadott publikációi
(Az egyes kategóriákon belül a publikációk megjelenési időrendjében)

ÁLTALÁNOS

Hungarian-Polish medical relations in the past decades. = *Therapia Hungarica* 34 (1986) No. 2. pp. 121–125.

Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok. Bp., 1992. Medicina Könyvkiadó. 169 p.
Lengyelül: Polsko-węgierskie związki lekarskie. Kraków, 2000. Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT. 95 p.

A magyarországi lengyelek története. Bp., 1993. Körtánc Egyesület. 83 p.

A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai. Bp., 2000. Mundus. 210 p. (A magyar műveltség 1100 éve)

Közép-Európa orvosképzése. Bp., 2004. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 93 p.

KORSZAKOK SZERINT

XIV–XVI. sz.

A krakkói egyetemen tanult lengyel orvosok a XVI. századi Magyarországon. = *Orvostörténeti Közlemények* 62–63 (1971) pp. 111–116.

Báthory István betegsége és udvari orvosai. = *Orvosi Hetilap* 115 (1974) No. 48. pp. 2875–2877.

Báthori István iskolaalapítási törekvései. = *Magyar Pedagógia* 85 (1975) pp. 253–261.

Die Krankheit von István Báthori und seine Hofärzte. In: Antall József, Buzinkay Géza, Némethy Ferenc, Schultheisz Emil (szerk.): *Acta Congressus Internationalis XXIV. Historiae Artis Medicinae*: 25–31. Augusti 1974. Budapestini. Tom 1–2. Bp., 1976. Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae Semmelweis nominata. pp. 495–503.

A bécsi egyetem orvosi karának és a Natio Hungaricának kapcsolatai (1381–1630). = *Orvostörténeti Közlemények* 81 (1977) pp. 27–41.

Albertus Novicampianus. = *Orvosi Hetilap* 119 (1978) No. 8. pp. 481–482.

Adatok a prágai egyetem magyar orvosi vonatkozásaihoz. = Orvostörténeti Közlemények 89–91 (1980) pp. 223–231.

Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok a XV–XVI. században. = Orvosi Hetilap 122 (1981) pp. 465–467.

Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok a XVI. században. = Orvosi Hetilap 123 (1982) No. 30. pp. 1867–1869.

Az egyetemek szerepe az orvostudományban a reneszánsz és a reformáció korában. = Orvostörténeti Közlemények 109–112 (1985) pp. 25–29.

Ungarisch–polische Kontakte auf dem Gebiete der Medizin. = Orvostörténeti Közlemények 133–140 (1991–1992) pp. 69–96.

Ungarisch–polnische Beziehungen im Spiegel der Geschichte der Krakauer Universität in dem 15. und 16. Jahrhundert. In: Szögi László, Varga Júlia (szerk.): Universitas Budensis, 1395–1995. International Conference for the History of Universities on the Occasion of the 600th Anniversary of the Foundation of the University of Buda = Internationale Konferenz für Universitätsgeschichte aus Anlass der Sechshundertjahrfeier der Gründung der Budaer Universität = Conférence internationale de l'histoire des universités à l'occasion du 600ème anniversaire de la fondation de l'université de Buda. Bp., 1997. ELTE. pp. 129–134.

A krakkói egyetem. = Orvosi Hetilap 141 (2000) No. 6. pp. 295–296.

Polsko–węgierskie związki lekarskie. XIV–XV. w. In: Alicja Nagy, László Ábrán (szerk.): Węgiersko–polskie więzy historyczne w X–XVI wieku = Magyar–lengyel történelmi kapcsolatok a X–XVI. században. Bp., 2003. PSK im. J. Bema na Węgrzech. pp. 211–227.

XVIII. sz. utolsó harmada

A lengyel felvilágosodás és a krakkói egyetem orvosi karának reformja. = Orvostörténeti Közlemények 64–65 (1972) pp. 103–113.

Die polnische Aufklärung und die Reform an der medizinischen Fakultät der Universität Krakau. = Die Waage, 1972. No. 11. pp. 170–175.

A nagyszombati orvosi kar felállítása és a magyar orvostudomány iránya. In: Antall József, Schultheisz Emil, Birtalan Győző (szerk.): Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából. Bp., 1988. Medicina Könyvkiadó. pp. 21–24. Társ szerző: Antall József.

A hazai orvostudomány kezdete. = Valóság 46 (2003) No. 11. pp. 1017–1022.

XVIII–XIX. sz.

Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok a XVII–XIX. században. = Orvosi Hetilap 122 (1981) No. 28. pp. 1729–1731.

Die Anfänge einer medizinischen Historiographie in Ungarn. Die Entwicklung des medizinhistorischen Unterrichts. = Martin Luther Univ. Halle, Wittenberg. Wissenschaft. Beitr. 1982. No. 6. pp. 89–91.

Az orvostörténelem Magyarországon. Egy szaktudomány hőskora. = Orvostörténeti Közlemények 113–114 (1986) pp. 47–60.

Adatok Közép-Kelet-Európa orvosképzésének átformálásához a 18–19. században. = Levéltári Szemle 43 (1993) No. 3. pp. 3–13.

Népesség-járványok. In: Faragó Tamás, Őri Péter (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2001. Bp., 2001. KSH Népességtudományi Kutató Intézet. pp. 423–431.

Orvostörténelem Magyarországon. In: Gazda István, Szállási Árpád (szerk.): A múlt magyar orvostörténészei. Piliscsaba – Bp., 2002. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. pp. 15–30. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 19.)

Egészségügyi állapotok a Rákóczi-szabadságharc idején. = Valóság 47 (2004) No. 3. pp. 46–58.

1848/49

Az 1848–1849. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön. = Honvédorvos 31 (1979) No. 3–4. pp. 301–308.

A betegápolás szervezése a szabadságharc idején. = Orvostörténeti Közlemények 93–96 (1981) pp. 112–123. Társszerző: Szemkeő Endre

A szabadságharc egészségügye. = Valóság 41 (1998) No. 3. pp. 15–23.

Magyar orvos a lengyel emigráció élén: Krajtsir Károly. = Lege Artis Medicinae 8 (1998) No. 10. pp. 736–737.

A lengyel emigráció és a galíciai szabadságmozgalmak reformkori magyar kapcsolatai. In: Nagy Alicja, Ábrán László (szerk.): Közös lobogó alatt (1848–1849) = Pod wspólnym sztandarem, 1848–1849. Lengyelek a szabadságharcban = Polacy w węgierskiej wiosnie ludów. Bp., 1999. Bem József Lengyel Kulturális Egyesület. pp. 13–25.

Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Összeáll.: Gazda István és Kapronczay Károly. 1–2. köt. Piliscsaba – Bp., 2000. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. 523 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.)

XIX. sz. második fele

Józef Oettinger és a lengyel orvostörténelem kezdetei. = Orvosi Hetilap 112 (1971) No. 18. pp. 1053–1055.

Johann Nepomuk Czermak (1828–1873). Professor der Physiologie an der Universität Pest. In: Kaiser Wolfram, Hübner, Hans (szerk.): Hallesche Physiologie im Werden. Hallesches Symposium 1981. Halle, 1981. Martin Luther University. pp. 133–136 . (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; 1981/39.)

Lengyel hallgatók a pesti-budapesti orvosi karon. = Orvosi Hetilap 139 (1998) No. 6. pp. 313–314.

Das ungarische Gesundheitswesen zur Zeit des Absolutismus und Dualismus. = Orvostörténeti Közlemények 182–185 (2003) pp. 5–20.

A Lengyel Tudományos Akadémia magyar mecénásai. = Orvosi Hetilap 144 (2003) No. 26. pp. 1307–1308.

A Lengyel Tudományos Akadémia magyar mecénása: Szalay József (1802–1876). = Limes 20 (2007) No. 1. pp. 107–109.

XX. sz. első fele

Władysław Szumowski (1875–1954). = Orvostörténeti Közlemények 60–61 (1971) pp. 287–291.

Lengyel iskolák Magyarországon a második világháború idején. = Magyar Pedagógia 84 (1974) No. 1. pp. 65–86.

The health affairs of the Polish refugees in Hungary during World War II. 1939–1945. = Orvostörténeti Közlemények 77 (1976) pp. 27–42.

Jan Srzednicki-Kollataj emlékezete. = Orvosi Hetilap 119 (1978) No. 38. pp. 2331–2334.

Działalność Polskiego Czerwonego Krzyża na Węgrzech w latach II. wojny światowej. = Arch. Hist. Med. (Varsó) 47 (1984) No. 4. pp. 529–538.

Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945. In: Nowak, Jerzy Robert, Olszański, Tadeusz Antal László (szerk.): Barátok a bajban: Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945. Bp., 1985. Európa Kiadó. pp. 599–639. (Emlékezések)

Lengyel egészségügy Magyarországon a II. világháború alatt. = Orvosi Hetilap 130 (1989) No. 30. pp. 1613–1614.

Magyarok és lengyelek, 1939–1945. Menekültügy. Bp., 1990. Gondolat. 258 p.

Lengyel menekültek szociális gondozása és oktatásügye 1939–1944. In: Hermann Péter (szerk.): Lengyelország újra Európa térképén. [1918–1988]. Tudományos ülészak Budapest, 1988. november 10–11. Bp., 1990. Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ (Lengyel Kultúra). pp. 107–125.

A M. Kir. Belügyminisztérium szerepe a menekültügyben, 1938–1944. In: Borsi József (szerk.): Fejezetek a M. Kir. Belügyminisztérium történetéből, 1919–1945. Bp., 1992. BM Kiadó. pp. 45–55.

Kontakty polsko-węgierskie podczas II wojny światowej. In: Jerzy Wyrozumski (szerk.): Polska i Węgry w kulturze i cywilizacji europejskiej. Krakow, 1997. MCK. pp. 259–267.

Katyn – a gyilkosság anatómiája. = Valóság 41 (1998) No. 6. pp. 92–102.

A Lengyel Vöröskereszt magyarországi szervezete a második világháború alatt (1939–1945). = Valóság 45 (2002) No. 2. pp. 66–76.

Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945. Bp., 2009. Mundus. 248 p. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei; 21.)